

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | V. ÉVFOLYAM | 2024 | 02.

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)

Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)

Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)

Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)

Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)

Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)

Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírāja, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszámot szerkesztette:

Veress Emőd és Fegyveresi Zsolt

Szerkesztőségi titkár:

Nagy Gellért

www.jogelet.ro

ISSN: 2734-6226 (nyomtatott)

ISSN: 2734-7095 (online)

ISSN-L: 2734-6226

TARTALOM

Veress Emőd 7

Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 2. A „háborús bűnös” Bónis György jogászprofesszor

Nótári Tamás 31

A senatus consultum ultimum Cicero beszédeiben

Nagy Gellért 43

A szólás és kifejezés szabadsága a román Alkotmánybíróság gyakorlatában

Leszkoven László 57

„Az előtűnt gondolatok nyomában...”. Megjegyzések Veress Emőd *Román polgári jog. A kötetmek általános elmélete* című könyvéhez

Fábián Gyula 75

A „mesterséges intelligencia” EU általi szabályozásának dilemmáiról és kihívásairól

Kádár Hunor 87

Gondolatok a magánélet megsértése bűncselekményről

Szentpáli-Gavallér Pál 109

Báthory Gábor, Bethlen Gábor, valamint Brandenburgi Katalin fejedelmválasztó conditióinak összehasonlító elemzése

Barabás Anita 123

A sötét minták

RECENZÍÓ

Fazakas Zoltán József 139

Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből – európai kitekintéssel*

Ilyés Kinga 147

Sebastian Bong: *Gesellschaftsrechtliche Wirkungen einer Familienverfassung: Zur rechtlichen Relevanz einer tatsächlichen Willenseinigung mit Rechtsgeschäftsbezug in Familiengesellschaften*

CONTENTS

Emőd Veress 7

Legal Historical Excavations in the Files of the Former Romanian Securitate 2.
The “War Criminal” Professor of Law György Bónis

Tamás Nótári 31

The *Senatus Consultum Ultimum* in Cicero’s Speeches

Gellért Nagy 43

Freedom of Speech and Expression in The Case Law of The Constitutional
Court of Romania

László Leszkoven 57

“In the Wake of Thoughts That Have Come to Mind...” Comments
on the Book of the General Doctrines of Obligations by Emőd Veress

Gyula Fábián 75

On the Dilemmas and Challenges of EU Regulation of “Artificial Intelligence”

Hunor Kádár 87

Thoughts on the Crime of Violation of Privacy

Pál Szentpáli-Gavallér 109

A Comparative Analysis of the Electoral Conditions of Gabriel Báthory,
Gabriel Bethlen, and Catherine of Brandenburg

Anita Barabás 123

The Dark Patterns

REVIEW

Zoltán József Fazakas 139

Emőd Veress: *Chapters From the History of the Codification of Hungarian Private Law –
With a European Perspective*

Ilyés Kinga 147

Sebastian Bong: *The Effects of a Family Constitution under Company Law. On the Legal
Relevance of a Factual Agreement in Family-owned Companies*

VERESS EMŐD

Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 2. A „háborús bűnös” Bónis György jogászprofesszor¹

Legal Historical Excavations in the Files of the Former Romanian Securitate 2. The “War Criminal” Professor of Law György Bónis

Abstract: The study analyses the story of the forced expulsion of György Bónis (1914–1985), a prominent legal historian, from Romania in 1947, along with its background and consequences. Research into Romanian intelligence archives has revealed new details about the preparation of a show trial, which was driven by the Marxist transformation of Bolyai University, personal grievances, and deliberate defamation efforts. The study illustrates how Bónis's academic work, personal connections, and perceived or partially accurate statements became targets of political manipulation under the totalitarian regime. The Bónis case serves as a compelling example of political purges where ideological narratives prevailed over actual crimes.

Keywords: Bolyai University, political purge, show trial, Marxism, totalitarian regime

Összefoglaló: A tanulmány Bónis György (1914–1985) jogtörténész 1947-es romániai kiutasításának történetét, annak előzményeit és következményeit elemzi. A román titkosszolgálati iratok kutatása új részletekkel szolgált a koncepciók eljárásról, amelynek hátterében a Bolyai Egyetem marxista átalakítása, valamint személyes sérelmek és politikai lejáratási szándékok álltak. A tanulmány bemutatja, hogyan vált Bónis tudományos munkássága, személyes kapcsolatai, vélt vagy legfeljebb részben valós kijelentései a totalitárius rendszer politikai manipulációjának célpontjává. A Bónis-ügy a politikai tisztogatás érdekes példáját nyújtja, ahol bűncselekmények helyett politikai narratívák érvényesültek.

Kulcsszavak: Bolyai Egyetem, politikai tisztogatás, koncepciók eljárás, marxizmus, totalitárius rendszer

1 Céloom lazán összefüggő esszéssorozatban összefoglalni gondolataimat az egykori román titkosszolgálatok levéltárában folytatott kutatásaimról. Az első rész (*Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 1. Egy taktikai terv elemzése*) az *Erdélyi Jogélet* 2023/1. számában jelent meg (133–141).

1. Előzmények

Kiemelkedő jelentőségű jogtörténészünk, Bónis György (1914–1985) emlékiratában *másfél* oldalt szentelt a Romániából 1947-ben történő „kiutasításának”, illetve az előzményeknek az ismertetésére. A román titkosszolgálati levéltárak anyagait kutatva számos új adalék merül fel, olyan háttérkérdések is, amelyekről Bónis Györgynek mint a büntetőeljárás által célkeresztbe vett személynek nem is lehetett tudomása.² E tanulmány keretében megpróbálom a bukaresti levéltári kutatások vonatkozó eredményeit összefoglalni.

Bónis György 27 évesen, 1940-ben kapott rendkívüli egyetemi tanári kinevezést a Szegedről Kolozsvárra költöztetett egyetemre. 1944-ben, a front közeledtével családjával Budapestre utazott, a város ostromát ott élte meg (meg is sebesült), de 1945 márciusában visszatértek Kolozsvárra. A visszaút során teherautóval utaztak Debrecenig, majd tovább Nagyváradig, onnan pedig vonattal. Kolozsváron „*először tetvetlenítésen kellett keresztül*” esniük, majd megpróbáltak hazamenni, de a lakásuk el volt foglalva, bútorait kiutalták másnak – egy „*mártírnak*”, „*Tóth (azelőtt Roth) Imre nevű egyetemi hallgatónak*” –, Bónisék ezért anyósáékhoz kényszerültek.³ A bútorok kérdése, mint látni fogjuk, az egész ügyben központi szerepet játszott.

Bónis ekkor tudta meg, hogy a tisztogató bizottság jelentése alapján Vasile Pogăceanu⁴ prefektus korábban többedmagával elbocsátotta, mint az „*antidemokratikus, sovén vagy fasiszta*” professzorok közé sorolt oktatót. A határozatot – visszaemlékezései szerint – 1945. március 20-án megfellebbezte. Végül „*az egyetem tanácsa igazolás feltételével elfogadta jelentkezésemet. A főispán⁵ hamarosan hatályon kívül helyezte határozatát...*”⁶ 1945 augusztusában igazolták, és szeptembertől újra oktathatott a magyar egyetemen. Román állampolgárságot viszont – kérése ellenére és álláspontom szerint szerencséjére – nem kapott.

A második világháború után kolozsvári oktatói tevékenységét 1945 szeptemberétől 1947-ig folytatta, az 1947 őszen kezdődő egyetemi tanévre a szerződését nem hosszabították meg. Vagyis a háború utáni Kolozsváron még két egyetemi tanévet taníthatott. 1947-ben rövid időre bebörtönözték, majd kiutasították Romániából. Szakmai pályája ezt követően Magyarországon folytatódott.⁷

2 Bónis György életútjáról lásd BALOGH Elemér: *Bónis György (1914–1985)*, Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica, 2020/1, 107–125.

3 BÓNIS György: *Pályám emlékezete 1983. Különlenyomat a Szegedi Műhely 46. évfolyamának 3–4. számából*, Szeged, 2007, 117.

4 (1905–1986). Kommunista politikus, a szovjetek nevezték ki prefektusnak. 1951–1953-ban vallásügyi miniszter, később magyarországi (1959–1960), vietnámi (1961–1964), laoszi (1963–1965) és szíriai (1967–1973) nagykövet.

5 A román közigazgatási jogban: prefektus.

6 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 117.

7 1940–1947 közötti kolozsvári időszakának legfontosabb művei: *Magyar jog – székely jog* (1942), *Erdélyi perjogi emlékek* (1942), *Magyar jogtörténet I–II.* (1942), *Törvény és szokás a Hármaskönyvben* (1942), *Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében* (1944), *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve, 1602* (Valentiny Antallal, 1947) és a *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (1947).

Kutatásom tárgyát Bónis György Romániából történő 1947-es kényszerű távozás képezi.⁸

2. Támadás az Igazságban

Az 1940-ben Szegedről Kolozsvárra visszaköltöztetett egyetem helyett 1945-ben alapított Bolyai Egyetem a szovjet típusú diktatúra kezdeti időszakában rövid ideig még nem volt teljesen kiszolgáltatva az új totalitárius ideológiának, sok szempontból fennállt a folytonosság a Ferenc József Egyetemmel. (Romániában a szovjet típusú diktatúra bevezetését 1945 márciusától számolják.) A Bolyai Egyetemen magyar tannyelvű Jog- és Közgazdaságtudományi Kar működött.⁹

A kegyelmi állapot azonban nem tartott sokáig: a szovjet típusú diktatúra konszolidációjának következményeként az egyetem marxista szellemű átalakítása elkerülhetetlen volt.¹⁰ A Bolyai Egyetemet érintő személyi támadások a szélesebb politikai tisztogatás részei voltak, amelyek célja az értelmiségi elit „átalakítása” és az új rendszer ideológiájához való igazítása volt. Az oktatói kar nem kommunista vagy a rezsimmel nem azonosuló tagjaival szemben több fronton is felléptek.

Bónis Györgyről egy kulcsfontosságú cikk jelent meg a romániai magyar sajtóban. Az *Igazság* 1947. június 16-i számában „*az egyetemi purifikációs¹¹ bizottság figyelmébe*” ajánlott cikk címe azt a kérdést tette fel, hogy mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis „professzor” úr? A cikket S. J. monogrammal írta alá a szerző.¹² Az *Igazság* a Román Kommunista Párt tartományi Bizottságának napilapja volt.

A vádak abban a korban rendkívül komolyak voltak: a marxizmus meghamisítása, rosszakaratú elferdítése... „*Azt hittük, hogy a demokrácia győzelme után senkinek nem lesz mersze korunk legnagyobb szellemi, erkölcsi és társadalmi mozgalmának elméletét lapos agyszüleményekkel meghamisítani. Annál nagyobb volt a meglepetésünk, mikor megtudtuk, hogy jogbölcsélet előadásának ürügye alatt Bónis professzor tovább folytatja ezt a fasizmus alatt megkezdett munkát. És hol? Éppen a Bolyai Egyetemen, a román demokrácia, a munkásszolidaritás egyik első nagy győzelmének helyszínén.*”¹³ Bónis vétke, a cikk szerint, matematikai: a marxizmus filozófiai megalapozását őt (valójában hat!) komponensre bontja. Ezzel

8 A jelen kutatás alapját Bónis György megfigyelési (CNSAS, I 574225) és büntetőjogi (CNSAS, P 054097, vol. I-II.) dossziéinak vizsgálata képezi.

9 Ezt 1959-ben, a román tannyelvű Babeş Egyetemmel való 1959-es összevonás következményeként felszámolták, a jogászképzés kizárólag román nyelven folyt tovább.

10 A kérdésről lásd VERESS Emőd: *Jogászképzés Szisziphosz egyetemén és a hiányzó (két) nemzedék*, Korunk, 2017/1, 86–92, illetve VERESS Emőd, KOKOLY Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2016.

11 Tisztogató.

12 S. J.: *Az egyetemi purifikációs bizottság figyelmébe. Mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis „professzor” úr?*, *Igazság*. A Román Kommunista Párt erdélyi napilapja, V/133, 1947. június 16., 3.

13 *Uo.*

szemben Lenin a marxizmus három forrásáról és három alkotórészéről írt cikket, és az öt (valójában hat) komponens sem Marx és Engels Kommunista kiáltványában, sem Sztálin dialektikus materializmusról írott művében nem jelenik meg. Ez komoly elhajlás, hiszen „*Bónis professzor úgy látszik jobban tudja, hiszen ő az egyetemi tanár és nem Marx, Engels, Lenin és Sztálin*”.¹⁴ Bónis hat komponense: a) dogmatikus realizmus, b) metafizikai materializmus, c) szenzualisztikus empirizmus, d) determinizmus (mechanikus kauzalitás), e) dialektikus módszer, f) amoralizmus.¹⁵ A cikk hamisítással (gyakorlatilag eretnekséggel) vádolta Bónist, aki nemcsak a Bolyai Egyetem tudományos szellemét és tekintélyét sértette meg, hanem az emberi jóérzést is. Hiszen „*amoralisnak feltüntetni azt az eszmét, amelynek alapján a Szovjetuniót kormányozzák, azt az eszmét, amelyért milliók haltak vértanúhalált Európában, azt az eszmét, amely a világ összes elnyomottjainak felszabadításáért harcol*”,¹⁶ ez nem egyszerű tudatlanság, hanem Bónis múltjának szükségszerű következménye.

Felrötták Bónisnak azt a mondatát is, amely szerint a szindikalizmussal sok szellemi rokonságot mutat a bolsevizmus, amelynek elmélete – amelyet különösen Lenin, Trockij, Bucharin és Radek fejtettek ki – lényegében hamisítatlan marxizmus. A cikkíró nyilvánosan kérdések sorát szegezte Bónisnak. Talán nem tudja, hogy Lenin egész életén keresztül harcolt a szindikalizmus ellen? Nem tudja, hogy Trockij és Bucharin elmélete erősen meghamisított marxizmus? Talán nem tudja, hogy Bucharint és Trockijt éppen a marxizmustól való elhajlásuk miatt zárták ki a Kommunista Pártból? A cikkíró elhallgatta, hogy a három fanatikus marxistát nem egyszerűen kizárták a pártból. Nikolaj Ivanovics Buharint koncepciós perben ítélték el és végezték ki (1938. március 15-én); Karl Bernhardovics Radek börtönben halt meg (1939 májusában kivégezték vagy rabtársai gyilkolták meg felsőbb utasításra); Lev Davidovics Trockijt pedig menekülése helyszínén, Mexikóban, Sztálin utasítására megölték: jégcsákánnyal gyilkolták meg (1940. augusztus 21.).

Az *Igazságban* feltett kérdések nem értek itt véget. Bónis talán nem tudja, hogy Bucharin, Trockij és Radek a Bónis által „*hamisítatlan marxizmusnak*” nevezett elmélet nevében árulták el a munkásosztályt és a Szovjetuniót? „*Igazán csodálkozunk kell azon a merészségen, amely ezeknek az árulóknak a neveit Leninnek, a proletariátus nagy tanítómesterének neve mellett említi!*”¹⁷

Az ideológiai megsemmisítést még egy másik támadási irány egészítette ki, amely Bónis személyét érintette. Az érvek – összefoglalva – a következők voltak:

– azért lett a második bécsi döntés után egyből, villámgyorsan egyetemi tanár, mert a „*hírhedt háborús bűnös*”, Hóman Bálint titkára volt;¹⁸

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ Bónis György: *Jogbölcsélet, sokszorosított jegyzet*, Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1946, 44.

¹⁶ S. J.: i. m., 3.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ Ez az érvelés a Bónissal szemben Szegeden folytatott 1956-os tevékenysége megtorlásánál is felmerült. „*Bónis Hóman Bálint háborús bűnös, életfogytiglani börtönre ítélt fasiszta kultuszminiszter keresztfiaként kezdte pályafutását. Nem sokkal az egyetem elvégzése után, 25 éves korában számbavehető tudományos munka nélkül kinevezték a kolozsvári egyetem jogi karára egyetemi tanárnak.*” Vö. *Egy jegyzőkönyv margójára*, Délmagyarország, XIII/129, 1957. június 5., 5.

- az egyetemen Hóman házi embere, spiclije volt;
- tanár létére részt vett a KMDSz (Kolozsvári Magyar Diákszövetség) „*fasiszta terrorista diákszervezet*” munkájában;
- tudományos tevékenysége „*a jog területén megegyezik kebelbarátjának, a háborús bűnös, nyilas Baráth Tibornak az aktivitásával*”;¹⁹
- kurzusai csak úgy visszhangzanak a sok „oláhtól”;
- a nemzetiszocialista jog csodálója;
- Werbőczyt, a magyar parasztság megnyomorítóját magasztalja;
- elítéli az 1848–49-es forradalom vívmányait;
- fasiszta magatartása miatt jobbnak látta 1944 szeptemberében a szovjet és román csapatok elől a német csapatokkal együtt visszavonulni;
- visszatérése után internálták, majd kiutasították Romániából;
- mégis feltűnt a Bolyai Egyetemen és „*beszélni kezdett*”, „*kezdetben valami ártalmatlan és unalmas témáról. Később azonban elkezdte ismertetni a marxizmust...*”²⁰

A cikkíró szerint (önellentmondástól nem mentesen) „*a marxizmus elfogadása nem kötelező senkire. Lehet vitatkozni vele, de egyet nem lehet, meghamisítani*”.²¹ Az Igazságban közzétett (érték)ítélet szerint „*a munkásság és a haladó értelmiség sem tűrheti, hogy fasiszta múlttal rendelkező szellemi kalózok továbbra is meghamisítva adják elő a marxizmust*”, és a szerző reményét fejezte ki, hogy a nemsokára működésbe lépő egyetemi purifikációs bizottság nem fog megfeledezni „*Bónis professzorról sem*”.

Ilyen cikk a korban csak gondos tervezés eredményeképpen születhetett meg. A célzott támadás a korban előre eldöntött cselekvési irányt jelölt, a támadott személy félreállítását. Bónisnak valójában egyetlen védelme a magyar állampolgársága volt.

A támadások jól illusztrálják azt a folyamatot, amely során a Bolyai Egyetem fokozatosan az új rendszer egyik ideológiai bástyájává vált. A politikai tisztogatások és a marxista–leninista világnézet kötelezővé tétele nem csupán az egyetem tudományos autonómiáját korlátozta, hanem alapvetően átalakította a tanítás és kutatás tematikáját is. A Bónis György elleni vádak egyben azt is mutatják, hogy a szovjet típusú rezsिम nemcsak politikai, hanem filozófiai síkon is próbálta megerősíteni saját legitimitását. A Bónis elleni támadások rávilágítanak a szellemi szabadság korlátozására, az értelmiség ideológiai átnevelésének kényszerére, amely alapvetően formálta az egyetemek és a tudományos élet alakulását Romániában. Ilyen szempontból a sajtóban megfogalmazott vádak valóságtartalma nem is volt releváns.

Ami viszont tény, hogy a rendőrség titkosszolgálati osztálya 1947. június 16-án (a cikk megjelenésének a napján) már jelentést küldött a rajoni parancsnokságnak,²² majd 26-án a rajoni parancsnokság az országos parancsnokságnak a cikkről, annak részletes román nyelvű tartalmi kivonatát is elkészítve.²³

¹⁹ S. J.: *i. m.*, 3.

²⁰ *Uo.*

²¹ *Uo.*

²² CNSAS, I 574225, 17.

²³ CNSAS, P 054097, vol. II., 3.

3. A büntetőeljárás rekonstruálható elemei

Az erdélyi magyar sajtóban megjelent cikk az eljárás nyitánya volt. A következő dokumentálható mozzanatok 1947 őszének végén történtek. 1947. november 20-án az ügyészségen Bónis elleni feljelentést iktattak. A feljelentők adatai a feljelentés szövegében nem szerepelnek, viszont a feljelentés végén négy aláírás található: Gal Matei, Weismann Andrei²⁴ és még két olvashatatlan aláírás. A dokumentum lényegi elemei a következők:

- furcsállják, hogy a „hírhedt fasiszta” Bónis György, a horthysta kolozsvári Ferenc József Egyetem tanára Kolozsváron és szabadlábon van;
- 1940-ben, 26 évesen egyetemi tanár lett, anélkül, hogy előzőleg teljesítette volna a szükséges egyetemi fokozatokat, előzetes egyetemi tevékenység nélkül;
- előtte viszont a háborús bűnökért kivégzett Hóman Bálint oktatási miniszter titkára volt;²⁵
- kinevezése a bécsi diktátummal²⁶ esett egybe;
- Kolozsváron Hóman kémje volt;
- a „magyar jog története” címmel tartott előadásokat, amelynek keretében a románokat csak „oláh”-ként emlegette;
- dr. Klein Ervin ügyvéd joghallgató volt, amikor Bónis tanított, és ő azt állítja, hogy a Szovjetunióval beállt hadiállapotot követően állandó jelleggel a Szovjetuniót becsmérelte és ellene izgatott;
- 1942-ben azt nyilatkozta, hogy a bolsevizmust a zsidók tartják fenn;
- a szovjetek léte fenyegetés az emberiségre, el kell törölni őket a föld színéről;
- az egyetemi hallgatók minél nagyobb számban jelentkezzenek önkéntesnek a Szovjetunió ellen harcolni a bolsevizmus ellen;
- más alkalommal azt állította, hogy az országot belülről is veszély fenyegeti az oláhok és a zsidók részéről;
- az oláhok, akárcsak a zsidók, alsóbbrendű fajhoz tartozó jöttek, csak a XVII. században érkeztek Erdélybe, és nincs Erdélyhez semmi joguk;
- a kis és büdös Oláhországot el kell törölni a föld felszínéről, ez kedvenc következtetése volt;
- a jog célja Bónis szerint nem lehet más, mint megerősíteni a magyar nemzetet az ellenségeivel szemben;
- a jognak a politikát kell szolgálnia, Hitler és Mussolini új rendjét;²⁷

24 A titkosszolgálatok ilyen nevű személyt Kolozsváron nem tudtak azonosítani. CNSAS, P 054097, vol. I., 14.

25 Hóman Bálintot nem végezték ki, életfogytiglanra ítélték, a börtönben halt meg 1951-ben. 2015-ben bűncselekmény hiányában posztumusz felmentették a háborús bűntett vádjától.

26 A második bécsi döntéssel, amelynek következményeként Romániának Észak-Erdélyt vissza kellett adnia Magyarországnak.

27 1945-ben a Haladó Ifjúság elnevezésű szervezet azzal támadta Bónist, hogy fasiszta előadásokat tartott, dicsérte a hitleri jogot, hirdette az új Európába való beilleszkedést, kijelentette, hogy Kelet-Európában a magyar nemzet uralomra és kormányzásra hivatott, vagyis a horthysta imperializmus és a német fasizmus szószólója volt, és ezen felül a fajelmélet

- vissza kell térni az 1848 után kialakult alkotmányos rendről, amely demokrati-
kus elemeket is tartalmazott, a nemesi feudális alkotmányhoz;
- elveit irodalmi tónusban a jegyzeteiben is fel lehet lelteni, de szóban nem irodal-
mi módon fejezte ki magát;
- tanár létére tagja volt a terrorista fasiszta diákszervezetnek, a KMDSz-nek;
- e szervezet egyik ülésén jelentette ki, hogy az oláhokat Magyarországon semmilyen
kulturális jog nem illeti meg, főleg mert a dél-erdélyi magyarságot terrorizálják, és
a fiatalságnak nem szabad semmitől sem félnie, hogy bosszút álljon nemzetársá-
iért és azért, hogy megsemmisítsék az oláhokat, a magyar hazát sújtó pestist;
- az ezt követő napokban került sor a román egyetemi hallgatók, a görögkatolikus
teológia és Hossu püspök²⁸ megtámadására;
- kapcsolatokat ápolt a háborús bűnös Szilassy színésszel és Domokos Pál Péter²⁹
imrédysta képviselővel;
- a zsidók deportálása után nagy mulatságot csaptak a lakásukban, ahol antisze-
mita dalokat énekeltek, a szomszédok pedig hallották Bónisnak és a feleségének
a hangját, ahogy boldogan kiáltoztak, hogy hála istennek, hogy végre megsza-
badtunk ezektől a bűdös zsidóktól;
- a visszavonuló német csapatokkal együtt elmenekültek Kolozsvárról;
- a felszabadulás után körülbelül hat hónappal mégis visszatért Kolozsvárra, ahol
letartóztatták és internálták, végül azzal a feltétellel engedték el, hogy három
napon belül hagyja el az országot;
- Bónis betegnek álcázva mégis Kolozsváron maradt;
- utána újra megjelent a Bolyai Egyetemen, és Jordáky Lajos³⁰ támogatottjaként
elkezdett a régi szellemben órákat tartani;
- jogfilozófiai előadásaiban részletesen beszélt a marxizmusról és a bolsevizmus-
ról, azt állítva, hogy a marxizmus amorális, nem veti alá magát és nem ismer el
semmilyen erkölcsöt, és ezekre az elvekre épül rá a bolsevizmus is;
- tudományosan megfogalmazva ez jelenik meg az írott jegyzetében is, ahogy az
Igazság újság is részletesen bemutatta;
- az *Igazság* támadása után 1947 tavaszán Bónis a Bolyai jogi karának folyosóján
egy hallgatói csoporttal beszélgetett, és azt mondta, hogy hamarosan elhagyom
ezt a kis és bűdös Oláhországot, a zsidók és a bolsevikok túl hangosan kiabálnak
és nem hagynak engem sem békén, ahogy ezt a korábban már említett Klein
doktor hallotta;
- és most Bónis szabadon mozoghat a demokrata Romániában, sőt visszaköveteli
a bútorait, amelyeket Kolozsváron hagyott, amikor elmenekült a német csapa-
tokkal, a CASBI³¹ révén, minden bizonnyal Krach Paul ügyvéd segítségével;

alapján állt. Vö.: *A Haladó Ifjúság leleplezi dr. Bonis kolozsvári egyetemi tanárt*, *Igazság*, I/63, 1945. december 2., 4.

28 Iuliu Hossu görögkatolikus püspök (1885–1970). A szovjet típusú rezsim meghurcolta, börtönben volt és kényszerlakhelyen élt.

29 Történész, néprajzkutató, a csángó történet és kultúra kutatója (1901–1992).

30 Jordáky Lajos szociológus, politikus (1913–1974).

31 Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Javak Igazgatásának és Felügyeletének Hivatala).

– követeljük ezért az ügy kivizsgálását és a CASBI révén a bútorok visszaszolgáltatására való jogának a felfüggesztését (1947. november 18.).

Ezek a vádak meglehetősen érdekesen vannak megfogalmazva, mintha a román bűnüldöző szervet is manipulálni akarná a szerző (szerzők?), szándékosan játszik a mélyen gyökerező nacionalista érzelmekkel és a kötelező marxista elvárásokkal, hogy elérje a célt, Bónis felelősségre vonását. A teljes igazságot nehéz feltárni, de nekem az a megérzésem, hogy a feljelentés mozgatórugóját nem kizárt, hogy az emlegetett bútorok szolgáltatták. Elrejtve, de mégis hangsúlyosan jelenik meg a beadványban e bútorok kérdése. Amelyekért Bónis valóban foggal-körömmel küzdhetett, hiszen emlékirataiban is kitért e kérdésre. „*Nekem már csak a bútoraim tették ki a vagyonomat, és [...] lépéseket tettem a visszaszerzésükre. 1945 végén egy román zsidó ügyvédet bíztam meg, név szerint Krach Pált (nomen est omen!), aki felszólította Tóthot a visszaadásukra, de hiába.*”³² A feljelentés előzménye, hogy Krach végül csak (jogi) sikerrel járhatott, mert 1947. április 3-án elrendelték Bónis CASBI felügyelete alatt álló javainak (vagyis a bútoroknak) a visszaszolgáltatását. Ezt követi a cikk az *Igazságban*, majd a feljelentés. A kutatott titkosszolgálati aktákból Tóth Imre és Klein Ervin kapcsolatára azonban nem derült fény. Bónis a bútorokat soha nem kapta vissza.

Bónis visszaemlékezései szerint „*egy szép napon egy rendőrügynök keresett fel azzal, hogy Patricu elvtárs akar velem beszélni. Ez annyit jelentett, hogy be kellett mennem a szigurancára – azt hiszem más nevet viselt, talán securitate –, és egy markos ember fogott vallatóra. Egyetemi jegyzetemet pécézte ki, amelyben én – Hóman bizonyítása alapján – oláhokról beszéltem, és kimutattam a dák-román elmélet valótlanságát. Az ügynök akkora pofont ígért nekem, hogy leesik a fejem, de szerencsére nem adta meg.*”³³

1947. december 1-jén a feljelentésben is hivatkozott dr. Klein Ervin kolozsvári ügyvéd Bónis ügyében írásos nyilatkozatot tett.³⁴ Lényege, hogy 1940–1943 között a kolozsvári egyetem hallgatója volt, akkor ismerte meg Bónis professzort, akinek az óráira időnként eljárt. Azt nyilatkozta, hogy Bónis „*a fasiszta ideológia ismert támogatója volt*”, és a Szovjetunióval való háborús állapot kihirdetése után kritizálta a Szovjetuniót: „*ott zsidók által fenntartott bolsevista elnyomás van*”, a „*szovjetek léte állandó fenyegetés az emberiség számára*”. Klein szerint Bónis a románokat és zsidókat az állam biztonsága szempontjából veszélyes elemekként mutatta be, és állítása szerint az „oláhok” a XII. században érkeztek Erdélybe. Klein nyilatkozata azt is rögzítette, hogy ő 1947 tavaszán a legnagyobb meglepetéssel észlelte, hogy Bónis professzor még az egyetemen lehet. Csodálkozva látta, hogy hallgatókkal beszélgetett, és Klein „hallotta” is, hogy mit mond: „*hamarosan elhagyom ezt a kis és bűdös Oláhországot, mert a zsidók és a bolsevikok nem hagynak békét nekem*”. A nyilatkozat valóságtartalma nyilván nagyon relatív, és a kutatás jelen állása szerint nem lehet kideríteni, hogy Klein Ervin miért tett ilyen nyilatkozatot (jellemhiba, érdek, fenyegetés hatása alatt?). A hallgatókkal való beszélgetés valóságtartalma teljességgel elképzelhetetlen, a nyilatkozat egyéb elemei ebben a formájukban szintén megkérdőjelezhetőek. Érdekesség, hogy Klein Ervint sikerült azonosítanom, ő azonos a Mikó Ervin néven publikáló, 1997. augusztus 20-án elhunyt jogász-újságíróval, riporterrel.

32 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 120.

33 *Uo.*, 120–121.

34 CNSAS, I 574225, 5.

Érdekes, hogy a feljelentés maga is Kleinra utalt alapvetően, nem a feljelentők saját tapasztalataira, vagyis Klein jóval nagyobb szerepet tölt be az ügy valós mozgatásában, mint ahogy az a dokumentumok felületes elemzéséből kitűnik. Mintha Kleint személyes bosszúhadjárat mozgatná, amely mögött nem kizárt, hogy a bútorok problémája húzódik meg. Nyilván egy ilyen személyes akció teljesen összhangban van a hatóságok tágabb értelemben vett céljaival: a Bolyai Egyetem nem marxista elemektől való megtisztításával. Így Bónis távozása valójában ideális megoldás a diktatúrának is, legyen Bónis Magyarország gondja.

A titkosszolgálatok december 2-án értesítették az ügyészséget, hogy folytassanak nyomozást az ügyben. Az ügyészség december 6-án az Igazságügyi Minisztériumon keresztül kérelmezte a kormányt, hogy az 1947. évi 291. törvény 5. és 6. cikke alapján engedélyezzék a nyomozást.³⁵ Ugyanaznap Bónist letartóztatták.

Bónis visszaemlékezése szerint „*Bandi*³⁶ akkor már iskolába járt, és arra a kérdésre: hol vannak a szülei, így felelt: Apukám börtönben van, anyukám Bukarestben. Így is volt: Mária Bukarestbe utazott, és megkereste volt tanársegédemet, Gyallay Dodót,³⁷ aki akkor a magyar nagykövetségen dolgozott. (Később disszidált.) Ő járt közben az igazságügy-miniszternél, aki azonnal szabadlábba helyeztetett. Rendkívüli élmény volt szabadon járni az utcán!”³⁸

December 15-én valóban telefonos utasítás érkezett az Igazságügyi Minisztériumtól, hogy helyezték Bónist szabadlábba. Ennek alapján az ügyészség ki is adta a Kolozsvári Törvényszék Börtönének az utasítást, hogy Bónist szabadlábba kell helyezni.³⁹ Bónis ezt úgy rögzítette, hogy „*a Honvéd utcai börtönben vagy tíz napot töltöttem, nem bántalmaztak, csak a hajamat nyírták le. Takarót nem kaptam, de jó társaságba kerültem: főispánok, polgármesterek voltak együtt. Kirakós madzsonggal töltöttük az időt. Csak a kübli volt undorító, a szobában elhelyezett hatalmas éjjeliedény.*”⁴⁰

1947. december 17-én az Igazságügyi Minisztériumtól, a miniszter kabinetjéből írásban is megérkezett a rendelkezés, amely szerint a miniszter⁴¹ úgy döntött, hogy nem kell Bónis György ellen büntetőeljárást indítani, és következképpen helyezték a gyanúsítottat szabadlábba. Az utasítást a minisztérium főtitkára⁴² írta alá. Ennek következtében az ügyet 1947. december 20-án az ügyészség lezárta (4124. rendelet), és értesítették a rendőrséget is, hogy ne végezzenek újabb nyomozati cselekményeket. December 22-én a titkosszolgálati megfigyelési dossziét is lezárták (Bónis a letartóztatását megelőző néhány hónapban, az *Igazságban* közzétett lejárato cikk megjelenését követően állt titkosszolgálati megfigyelés alatt).⁴³

35 A kérés aláírója Ion Gh. Ionescu főügyész.

36 Bónis György fia.

37 Ifj. Gyallay-Pap Domokos, Gyallay-Pap Domokos (Bencéd, 1880 – Budapest, 1970) író, történész fia.

38 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

39 Aláírója szintén Ion Gh. Ionescu főügyész.

40 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

41 Lucrețiu Pătrășcanu kommunista jogász, politikus, maga is koncepciós per áldozata lett. 1948-ban letartóztatták, 1954-ben kivégezték.

42 Ciprian Rațiu.

43 CNSAS, I 574225, 10.

A megfigyelési dosszié legérdekesebb darabja egy „biztos forrásra” építő jelentés, amely szerint Bónis a legközelebbi barátjának mondta, hogy ha külföldre távozik, „a megfelelő helyeket tájékoztatja a Romániai helyzetről”.⁴⁴ A szabadulását követő napokra Bónis így emlékezett vissza: „két nap múlva ismét egy szigurancaügynök keresett fel, és közölte, hogy kitoloncolnak Erdélyből. (Mária, mint román állampolgár, néhány hónap türelmi időt kapott.) Azt hiszem, húsz lejt fogadott el azért, hogy nem kötözik össze a kezemet, és a szigurancaótól az állomásig én fizettem a szánkót. Az utazás baj nélkül telt, két társamat – az egyik kolozsvári lakos volt – megkötözték. Némi aggodalommal töltött el, hogy mit szólnak majd a magyar határőrök, de szó nélkül átvettek, s onnan már szabadon utazhattam Budapestre.”

Szegeden egyetemi tanári helyet tartottak fenn neki, Budapestről oda utazott és elkezdett dolgozni. Haja hiányát tifuszygánúval indokolta.⁴⁵ Nem egy szabad világba érkezett: el kívánta kerülni, hogy rövid romániai letartóztatása magyarországi karrierjét befolyásolja.

4. A nyomozás újraindul

Az 1947-ben lezárt ügyet újra elővették, ennek kontextusát pedig egy 1950. június 3-i feljegyzés (referátum) adta meg, amelyben az ügyész kijelentette, hogy nem ért egyet az ügy lezárásával, és a nyomozás újraindítását javasolta. A jogalap az ügyesség szerint az 1947. évi 291. törvény 2 bekezdésének a) pontja, amely szerint „bűnösnek minősülnek a béke vagy az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetésében, elrendelésében vagy elkövetésükben való részvételben azok, akik: a) a hitlerizmus vagy fasizmus érdekében tevékenykedve, 1940. szeptember 6. után politikai felelősséget viseltek, és megengedték a német hadsereg belépését az Ország területére, vagy ehhez hozzájárultak szóban, írásban vagy más eszközökkel”.⁴⁶ ABónis szabadulását lehetővé tevő igazságügyi miniszter ekkor már rég le volt tartóztatva, folyt a koncepció per ellene, amelyben jobboldali elhajlás miatt elítélik és ki is végzik.

A referátum szerint Bónis 1940-es egyetemi tanári kinevezése után:

- teljes lelkesedéssel a hitlerizmus szolgálatába állt;
- a lehető legrosszabb színekben mutatta be a Szovjetuniót, és a hallgatókat a Szovjetunió elleni harcokban való önkéntes részvételre buzdította;
- jogtudományi előadásain is a fajgyűlölet eszméit képviselte a románokkal és a zsidókkal szemben.

Aminek itt tanúja lehetünk, az egy koncepció eljárásnak a megszületése. 1950. szeptember 1-jén a kolozsvári ügyesség háborús bűncselekmények elkövetése miatt – 1947. évi 291. törvény, 1948. évi 207. törvényrendelettel módosítva – újra megnyitotta Bónis ügyét, és elrendelték a bizonyítás kiegészítését. Ezt követően próbálták kideríteni Bónis romániai címét és azt, hogy kik is írták alá az eredeti feljelentést. Az eredeti

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

⁴⁶ CNSAS, I 574225, 3.

feljelentést aláíró „Gal Matei”-t azonosították, az is kiderült, hogy ekkor a román külügyminisztérium kötelékében dolgozott.

Ez adta a kulcsot számomra is a személy azonosításához. Gál (több helyen Gáll) Mátyás 1920-ban született gazdag dévai zsidó kereskedőcsaládban. Tizennyolc évesen lépett be a Román Kommunista Pártba. A második világháború alatt több évet töltött börtönben, 1944 őszétől pedig a román külügyminisztérium kötelékében (1944–1955), illetve az Agerpres román hírügynökségnél (1955–1966) dolgozott. A rendelkezésre álló adatok szerint 1969-ben Romániából Izraelbe emigrált, majd pár évvel később Németországba költözött.⁴⁷

1950. december 8-án kérelmezték, hogy Bukarestben hallgassák ki Gál Mátyást, aki viszont a Külügyminisztérium szerint külföldön tartózkodott. Csak többszöri próbálkozás után sikerült a háborús bűnösökkel foglalkozó ügyészségi kabinetnek a kihallgatást megvalósítania 1951. április 14-én. Bónis kapcsán Gál Mátyás azt nyilatkozta, hogy a feljelentést nem ő írta alá, a névaláírás egyértelműen nem az övé, hami-sítvány, és ő Bónist nem is ismerte.⁴⁸ Abban az időszakban, amikor Bónis Kolozsváron tanított, Gál Dél-Erdélyben börtönben ült, kommunista tevékenység miatt elítélve.⁴⁹ 1945-ben ugyan rövid ideig a kolozsvári jogi kar hallgatója volt, és akkor látta Bónis egyes publikált munkáit, illetve más hallgatókkal meséltek Bónisról. A műveiben nem tudja pontosan megjelölni, de találhatók olyan részletek, amelyek a fasiszta ideológiával vannak összhangban. Ezeket a műveket a kolozsvári egyetemi könyvtárban kell keresni. Mindenekelőtt a volt tanítványait kellene megkeresni, Eva Gorunt és Hatos Romulust tudja megnevezni. A feljelentésen szereplő aláírók közül Weisman Andreiét tudja elolvasni, de nem tudja, hogy jelenleg ő hol található, hogy Kolozsváron tartózkodik-e vagy sem. Talán egyik aláírás „Petruș”, és ő ismer is egy Petrușt, a kolozsvári Herbák gyár technikusát, aki 1940–1944 között Kolozsváron egyetemi hallgató volt. Gál Mátyás mellett végül még nyolc másik tanút is kihallgattak.

1951. május 31-én Bukarestben a kolozsvári ügyészség kérésére kihallgatták Susana Eva Gorun⁵⁰ bírót, aki 1946-ban vizsgázott Bónisnál. Előadásait nem látogatta, viszont az egyetem által kiadott jegyzetét megtanulta. Bónis három kérdést tett fel, egyiknek sem volt politikai jellege. A horthysta megszállás idején nem volt egyetemi hallgató, Bónis akkori tevékenységéről nem tud nyilatkozni.⁵¹ Szintén május 31-én ugyanott kihallgatták a Külügyminisztérium dolgozóját, Hatos Romulust is. Ő azt nyilatkozta, hogy a kolozsvári jogi kar hallgatója volt, de Bónis őt nem tanította. Más

47 Magyar nyelvű kötetei: *Mészárlás* (1956), *Vízválasztók* (2001), *A remény rejtett szépségeiről* (2008).

48 Az 1947-es feljelentésen és az 1951-es kihallgatási jegyzőkönyvön szereplő aláírások valóban eltérnek.

49 CNSAS, P 054097, vol. I., 50.

50 Eredeti nevén Grünstein Éva-Zsuzsanna (Eva-Susana). Az állami arbitrázsról szóló kötet társszerzője (Arbitrajul de stat și rolul lui în economia națională a Republicii Populare Romîne, 1958), illetve a gazdasági szerződésekről írt kötet szerzője (Contractele economice și rolul lor în aprovizionarea tehnico-materială a economiei R.P.R., 1956).

51 CNSAS, P 054097, vol. I., 61.

hallgatóktól tudta, hogy Szent István koronájának a tanát hirdette és magyarpárti volt. Nem hallotta, hogy hitlerista elveket vallott volna, de ő keveset tud Bónisról.⁵²

1951. július 3-án újra kihallgatták Klein (Mikó) Ervint, aki ekkor az *Igazság* szerkesztőjeként dolgozott. Klein fenntartotta 1947. december 1-jén adott nyilatkozatát, kiegészítve azzal, hogy „1941 tavaszán, nem emlékszem a pontos időpontra, egy napon a kolozsvári egyetemen zajló antiszemita megnyilvánulások alkalmával, a hallgatók felkeresték Bónis György professzort, hogy mit kell tenniük. Hallottam, hogy Bónis azt mondja, hogy távoítsák el az egyetemről az összes zsidó hallgatót. Ennek következtében a zsidó hallgatók üldöztetése kezdődött, akik már csak néha-néha tudtak az egyetemre belépni.” Klein nyilatkozatát egyébként semmilyen más forrás nem támasztja alá.

1951. július 7-én Bónis ügyében kihallgatták Demeter János jogászprofesszort.⁵³ Demeter a kommunista mozgalom aktív tagja volt már a két világháború közötti időszak óta. Ekkor a kommunista mozgalom hűséges tagjaként a rezsim szempontjából megbízhatónak számított (bár későbbi sorsa azt is mutatja, hogy a belső tisztogatások és az ideológiai harcok őt sem kímélték).

Bónis kapcsán Demeter azt nyilatkozta, hogy neki a felszabadulás előtt nem volt az egyetemmel kapcsolata, ezért Bónis ekkori tevékenységét nem ismeri. 1946-ban ismerkedtek össze. Hallomásból tudja, hogy Hóman bizalmi embere volt, és az akkori körülmények között egyetemi tanári kinevezését is minden bizonnyal ennek köszönhette. Előadásainak tartalmáról nem tud nyilatkozni, erről javasolta volt tanítványai, Dobos Vasile és Báthori Zoltán megkérdezését. „Tudom, hogy a felszabadulás után a jegyzetének bevezető és záró fejezetét megsemmisítette.” Bónis egyetemi jegyzetéről Toth Samuilát kell megkérdezni, aki ezek kiadásával foglalkozott, és a kiadó szövetkezet egykori raktárában talán a jegyzet egyes példányai is fellelhetők. A horthysta rendszer alatti publikációi az egyetemi és a kari könyvtárban megtalálhatóak, tartalmuk ellenőrizhető. Amiket ezek közül Demeter olvasott, azokat „idealista elvek, túlzó nemzeti büszkeség és tévedések” jellemzik. „Leginkább a történeti iskolát követte (Savigny, Puchta stb.), a szokásokat mutatta be mint a legfontosabb jogforrásokat, amelyek a nép vagy a nemzet lelkét tükrözik. Tekintettel a tárgya jellegére, alapvetően a régmúlttal foglalkozott, és nem emlékszem a háborúra vagy a háborús helyzetre vonatkozó aktualizálásokra. De nem lehet kizárni, hogy ilyen részletek ezekben a művekben előfordulnak.” Demeter szerint Bónis 1947 után is idealista álláspontra helyezkedett, de természetesen óvatos volt és elkerülte azt, hogy lebukjon. Mégis 1946-ban vagy 1947-ben, amikor a jogfilozófia professzorát helyettesítette, „Mor Francisc” reakciós tankönyvét használta fel. (Demeter minden bizonnyal Moór Gyulára gondolt itt.) Moór a filozófiákat morális/idealista és amorális/materialista filozófiákra osztotta fel, és a marxizmust amorális filozófiának minősítette. Ezért Bónist a sajtóban támadás is érte. Ekkor a dékán Jordáky Lajos volt. Demeter pedig azt nyilatkozta, hogy polgármesteri feladatai mellett nem tudta közeletről követni Bónis tevékenységét. „Az Igazságban megjelent cikk után Bónist a mi hatóságaink letartóztatták. Jellemző, hogy az összes kommunista vagy progresszív tanár ezt az intézkedést rendkívül indokoltnak találta.”

⁵² Uo., 60.

⁵³ Demeter János (1908–1988) alkotmányjogász, egyetemi tanár, politikus. Életről lásd Kovács Bálint: *Demeter János, a kommunista kisebbségjogász = Erdélyi jogászok. Jogászportrék II*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2022, 168–183.

Szabadulása után eltávolították az egyetemről és Magyarországra ment. Demeter szerint a Mindszenti-per kapcsán talán Bónis is aláírta a katolikus tanároknak a bíborost elítélő nyilatkozatát. Kiegészítésképpen még azt jegyezte meg, hogy Bónis „*a felesége révén, aki időközben elhunyt, rokonságban állt az erdélyi egyházi reakció volt vezérével, György Lajossal*”.⁵⁴ Mindenképpen furcsa, hogy egy ügyész-ségi kihallgatási jegyzőkönyvben az 1950-es évek legelejének Erdélyében Savigny neve és a történeti iskolai tételei felbukkantak. Bónis akadémiai munkásságáról Demeter idealista és nemzetieskedő jelzőkkel beszélt, amelyeket a marxista ideológia ellenpontjaként ábrázolt. Azt, hogy Bónis letartóztatásának ki és mennyire örült, az elvárásoknak megfelelni kívánó Demeter János nyilatkozatából nyilván nem lehet megfejtetni. Még azt sem feltételezhetjük, hogy magának Demeternek az ügyész-ségen hirdetett elégedettsége valós lett volna.

A politikai ideológiától eltérő akadémiai nézetek, a múltbeli kapcsolatok és az intellektuális tevékenység mind alapul szolgálhattak a meghurcoláshoz. Demeter itt csak azt a kötelező minimumot teljesítette, amit szerinte a párt elvárhatott, vagy a saját biztonsága érdekében meg kellett tennie ezen elvárásoknak való megfelelés céljából. Óvatossága mit sem ért, mert 1952-ben mégis letartóztatták, 1954-ben pedig hazaárulásért elítélték, 1955-ben helyezték végül szabadlábra.⁵⁵

1951. július 9-én Vízhányó Andrei (Vízhányó András) egyetemi oktatót hallgatták ki, akit 1943-ban avattak jogi doktorrá. Viszont őt Bónis nem tanította, csak a jegyzetét olvasta, s abban Bónis a Szent István-i reakciós elveket nacionalista-fasiszta szellemben képviselte. Egyébként legtöbb tíz percet találkozott Bónissal személyesen, politikai tevékenységét nem ismeri. Őt 1949-ben alkalmazták oktatóként a Bolyai Egyetemen, amikor Bónis már Magyarországra távozott. Demeter János professzor talán többet tud Bónisról, javaslata szerint őt érdemes kihallgatni.

1951. július 23-án kihallgatták Toth Samuilá (Tóth Samu) tisztviselőt tanúként.⁵⁶ Azt nyilatkozta, hogy 1942 óta ismerte Bónist, aki egyetemi jegyzetek kiadásának céljából vette fel vele a kapcsolatot. Bónis politikai tevékenységét és mentalitását azonban nem ismerte. Annyit tudott elmondani, hogy a kiadónál nem igazán szerették, mert kikérte magának, hogy kiemelt tisztelettel, meghajlással köszöntsék, a szokványos köszöntéssel nem elégedett meg.

1951. augusztus 1-jén Szatmárnémetiben a helyi ügyész-ség kolozsvári utasításra kihallgatta Báthori Zoltán tanárt, iskolaigazgatót mint tanút. Báthori Bónist 1942-ben ismerte meg mint egyetemi hallgató, s 1944 márciusáig, Szatmárnémetibe való hazatéréséig tartott ez az ismeretség. Báthori azt mondta, hogy nincs tudomása arról, hogy a Horthy-korszak befolyásos személyiségeivel Bónisnak lett volna kapcsolata. „*A gyanúsított viselkedése a Horthy-rendszer alatt az időszak bármely professzorának megszokott viselkedése volt, anélkül, hogy bármilyen kivételes megnyilvánulást meg tudnék nevezni részéről. Megtartotta jogtörténeti előadásait [...]. Az akkori rendszer támogatója volt, mint minden professzor, de soha nem nyilvánult meg túlzó módon. Soha nem tapasztaltam előadásai alatt,*

54 CNSAS, P 054097, vol. I., 81. György Lajossal szemben szinte egyidejűleg folyt hasonló lejárató kampány. Lásd Világosság, 157. szám, 1947. július 27.

55 Öccsét, Demeter Bélát viszont a magyar hatóságok adták ki a román bűnüldöző szerveknek 1951-ben, akit 1952-ben a börtönben agyonvertek.

56 Tóth Samu (1918–1967) közgazdász, nyomdászati szakíró.

hogy valóban fasiszta nézeteket vallott volna, őt sokkal inkább a magyarság szokásai és erkölcsi foglalkoztatták, és hogy ezek hogyan szolgálják új büntető törvénykönyv és új polgári törvénykönyv megalkotását, és nem észleltem, hogy valaha is a kommunizmus ellen megnyilvánult volna. Megjegyzem, hogy eszméi a kor alapeszméivel álltak összhangban, vagyis a Szent Korona Magyarországnak elvével. Ismerem jogtörténeti jegyzetét, abból tanultam és annak alapján vizsgáztam, és mai marxista ismereteimmel meg tudom állapítani, hogy az a jegyzet, mint a kor összes jegyzete, idealista jellegű volt. [...] Amíg a hallgatója voltam, sem az előadásokon, sem az órákon kívül nem hallottam, hogy a hitlerizmust dicsérte volna, vagy hogy a hallgatókat a kommunizmus elleni harcra buzdította volna. Dr. Bónis Györgyről még azt tudom, hogy mivel elsősorban a falusi közösségek szokásainak és erkölcsének a vizsgálata érdekelt, velünk, hallgatókkal együtt több ilyen kirándulást szervezett e szokások tanulmányozásának céljával, de ezeknek semmilyen politikai jellege nem volt...”⁵⁷

1951. szeptember 13-án kihallgatták Dobos Vasile (Dobos László) tanárt, aki Bónis egyetemi hallgatója volt. Nyilatkozata szerint „akkor előadásainak módjából nem tűnt fel, hogy fasiszta nézeteket vallott volna. De most rájöttem, hogy mivel 26 évesen nevezték ki egyetemi tanárnak, az akkori rendszer hűségét támogatója kellett legyen. Nekem személyesen nincs tudomásom semmilyen olyan cselekményről, amelyet fasiszta akciónak lehetne minősíteni, mert a nevezett túl gyáva volt ahhoz, hogy nyilvánosan fasisztaként nyilvánuljon meg, de tudom, hogy a zsidó hallgatókat nem szimpatizálta. Tudomásom van, hogy konfliktusa volt valakivel, akivel egy udvarban laktak, de nem tudok erről részleteket. Olyan ember volt, aki szerette a mulatságot és talpnyaló azokkal szemben, akik erősebbek voltak, mint ő. Még azt tudom, hogy nem csak hogy az Erdélyben együtt élő nemzetiségekkel nem szimpatizált, hanem az erdélyi magyarokról és a székelyekről is azt mondta, hogy hülyék és eloláhosodtak.”⁵⁸

Az 1951/245. számú referátummal szeptember 25-én az ügyészség⁵⁹ megállapította, hogy a vizsgálatok alapján végül nem szükséges visszatérni az ügy eredeti lezárására, nem szükséges az 1947-es rendeletet módosítani. 1956. január 3-án elrendelték a Bónis-ügyirat archiválását. Bónis ekkor már majdnem egy évtizede Szegeden volt egyetemi tanár, és már készülődtek azok a történelmi események (az 1956-os forradalom), amelyek újra megtörték tudományos pályáját.

5. Bónis György védekezésének elemzése

5.1. Áttekintés

Ha akkor nem is, ma már mindenképpen fontos a vádak valóságtartalma. Egy ilyen hadjárat áldozataként Bónis György – akinek az emberi alaptermészete minden jel szerint nem volt egyszerű, és harcos igazságérzete határozta meg jellemét – megpróbált védekezni. A fenti vádakkal kapcsolatban Bónis álláspontját több dokumentumból rekonstruálhatjuk. 1945. március 30-án Bónis beadványt nyújtott be a Közalkalmazottak

57 CNSAS, P 054097, vol. I., 93.

58 *Uo.*, 98.

59 Emil Orbonaş főügyész.

Szakszervezetének Tisztogató Bizottságához, ez az egyik releváns irat.⁶⁰ Ez a dokumentum válasz a Kolozsvári Zsidó Egyetemi Hallgatók Szövetségének Bónis purifikálását kérő beadványára. (Emlékirataiban a következőket jegyezte meg: „*a vádaskodást bútoraim elrablása indokolta*”.)⁶¹ A második az *Igazságban* közölt támadó cikk megjelenése után, 1947. június 17-én a Bolyai Egyetem jogi karához előterjesztett beadvány.⁶² A harmadik 1947. november 26-i kihallgatási jegyzőkönyve a román titkosszolgálat (Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj) által.⁶³ Érdekes, hogy ez utóbbi dokumentumot nevének román névváltoztatával (Bónis Gheorghe) írta alá. A legutolsó dokumentumban már azt is nyilatkozta, hogy szándékában áll Romániát elhagyni, és kiutazási engedélyt kért, amit addig nem kapott meg. Valószínűleg tudta, hogy a lejárató hadjárat után a szintiszta marxistává váló egyetemen már nincs tovább keresnivalója.

5.2. Kinevezése

Kinevezése kapcsán a következőket rögzítette 1945-ben: 1939. július 10-én kapta meg a tanügyi segédfogalmazói kinevezését és a kultuszminisztériumba való beosztását. A kinevezés közbenjárás nélkül, a *sub auspiciis* felavatott doktorok listájából való kiválasztás folytán jött létre. A minisztériumban 15 hónapig teljesített szolgálatot. „*Mikor a bécsi döntés után a kolozsvári egyetem szervezéséről volt szó, akkori főnököm, Pusztai János min. tanácsos és professzorom, Eckhart Ferenc egyetemi tanár ajánlottak.*”⁶⁴ Mindketten demokratikus gondolkodású, baloldali politikai meggyőződésű vezetőférfiak. *Fiatal korom azért nem volt akadály, mert a jogtörténetet az utóbbi években teljesen elhanyagolták, s a tanszéket ellátó idősebb generáción kívül csak én és egy 30 esztendőes szaktársam foglalkoztunk vele. Előző munkásságom alapján az illetékes államtitkár engem talált érdekesebbnek. Kinevezésem előtt tudomra adták, hogy új hivatásban ezután kell igazán megmutatnom képességeimet.*”⁶⁵ A beadványhoz mellékelte kinevezése előtti publikációs jegyzékét, amely 22 jogtörténeti címet tartalmazott (tanulmányok és recenziók).

Bónis azt hangsúlyozta, hogy kinevezése nem személyes kapcsolatok vagy protekció eredménye volt, hanem a szakmai érdemei alapján történt. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a *sub auspiciis* doktori cím birtokosa volt, amely a fiatal jogászok legmagasabb elismerésének számított (taktikusan elhallgatta ugyanakkor a teljes címet: *sub auspiciis Gubernatoris*, vagyis mellőzte a kitüntetésből a kormányzóra, Horthy Miklósrá vonatkozó utalást). A 22 jogtörténeti publikáció felsorolása alátámasztotta, hogy már kinevezése előtt valós tudományos tevékenységet folytatott. Ez különösen fontos volt, mivel a jogtörténet területén a fiatalabb generáció tagjaként is kiemelkedett. A jogtörténet mint tudományterület elhanyagoltságára utaló megjegyzés arra mutatott rá, hogy Bónis kinevezése részben azért történhetett meg, mert kevés szakember foglalkozott ezzel a területtel. Pusztai János és Eckhart Ferenc neveinek említése is stratégiai döntés, mivel őket demokratikus és baloldali gondolkodású személyekként írja le.

60 CNSAS, P 054097, vol. I., 17.

61 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 118.

62 CNSAS, P 054097, vol. I., 15.

63 Uo., 14.

64 Uo.

65 Uo., 17.

Ez azt sugallta, hogy kinevezése nem köthető szélsőjobboldali vagy fasiszta körökhöz, amelyekkel a vádak összefüggésbe hozták. Bónis a kinevezését szakmai kihívásként mutatta be: igazolnia kellett képességeit. A személyes felelősségvállalás és a szakmai elkötelezettség üzenetét közvetítette. (Egyébként ezt a bizonyítást már erdélyi évei során kiemelkedően meg is tette.)

5.3. Hóman Bálinthoz való viszonya

Hóman Bálint a Horthy-korszak egyik prominens politikai figurája és oktatáspolitikusa volt, akit a második világháború után a szovjet típusú rendszer a szélsőjobboldal egyik ideológiai támaszának tekintett. Ezzel összefüggésben minden olyan személy, akit Hómannel közeli kapcsolatba lehetett hozni, politikai gyanúba keveredett. Bónis Hómannel való kapcsolata különösen kényes kérdés lehetett.

Hóman Bálint kapcsán Bónis a következőket rögzítette 1945-ben: *„Hamis minden olyan beállítás, amely szerint Hóman Bálint akkori miniszterrel közelebbi kapcsolatban állottam volna. Tanítványa nem voltam, mert nem bölcsészetet végeztem, hanem jogot. 1939 óta sem kerültem vele kapcsolatba. A tanügyi fogalmazói kar tagjai – mint tudvalevő – nem a miniszter emberei, hanem köztisztviselők. A házi ember kapcsolata gyakori találkozást tételez fel, magam pedig Hómannel 10 éves minisztersége alatt csak egyetlenegyszer beszéltem négy szemközt: mikor tudatta velem, hogy ki fog nevezni Kolozsvárra.”*⁶⁶ 1947-ben pedig azt írta le, hogy *„sohasem voltam Hóman Bálint titkára, sem házi embere, sem spiclije [...]”*⁶⁷ *Minisztériumi segédfogalmazó voltam, tanári kinevezésemet előző munkásságomnak és az illetékes szakprofesszor ajánlásának köszönhetem és azóta sem voltam semmilyen kapcsolatban Hóman Bálinttal.”*⁶⁸

Bónis szisztematikusan cáfolni próbálta a Hómannel való kapcsolatáról szóló állításokat. Hangsúlyozta, hogy csak egyszer, hivatalos ügyben találkozott vele, és hogy a tanügyi fogalmazói kar nem állt közvetlen kapcsolatban a miniszterrel. A minimalizálás célja, hogy Bónis távolságot tartson Hóman személyétől és politikai örökségétől. A szovjet típusú diktatúrában a korábbi rezsim képviselőivel és támogatóival való kapcsolatot gyakran önmagában elegendőnek tartották az eltávolításhoz. Ezért Bónisnak nemcsak az ártatlanságát kellett bizonyítania, hanem azt is, hogy semmilyen formában nem kapcsolódott a Horthy-korszak prominens politikai személyiségeihez. Az a tény, hogy a kapcsolatát Hómannel csupán egyetlen hivatalos találkozásra korlátozza, azt a célt szolgálja, hogy jelentősen csökkentse a vádak hitelességét. Emellett érdemes kiemelni, hogy jelenleg valóban nincs bizonyítékunk Hómannel való szorosabb együttműködésre vagy ideológiai azonosulásra. A Hómannel való közeli kapcsolat vádja valószínűleg inkább politikai manipuláció eredménye, semmint valós tényeken alapuló állítás.

5.4. A zsidó és román hallgatókhoz való viszonya

Bónis különös figyelmet fordított arra, hogy tanári működését méltányosnak és igazságosnak jellemezze, különösen az etnikai és vallási kisebbségek irányában. A román és zsidó hallgatókkal való méltányos bánásmód kiemelése nemcsak a vádak

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo., 14.

⁶⁸ Uo., 15.

cáfolatát szolgálta, hanem azt is mutatta, hogy Bónis a korabeli társadalmi kontextusban is próbált egyenlő esélyeket biztosítani diákjai számára. *„Tanári működésem során román hallgatóimmal szemben teljesen méltányos magatartást tanúsítottam, nyelvi nehézségeiket a vizsgánál figyelembe vettem. Zsidó diákjaim, kiket kollégáik megakadályoztak az előadások látogatásában, többször kértek, hogy ennek ellenére kollokválhassanak. Minden alkalommal megengedtem nekik, holott a fennálló szabályok értelmében csak a leckéket látogató hallgatók kollokválhattak.”*⁶⁹ A zsidó diákok kollokviumának engedélyezése, még a szabályok megsértése árán is, azt sugallja, hogy Bónis empátiával viszonyult a társadalmi igazságtalanságokhoz.

*„Sohasem uszítottam a magyar hallgatókat a román hallgatókkal szemben, hogy szét-dúlják a görögkatolikus teológiát és Hossu püspök lakását, hanem pont ellenkezőleg, utólag elítéltem ezt.”*⁷⁰ A görögkatolikus teológia és Hossu püspök elleni fellépésekhez való állítólagos uszítás határozott cáfolata azt mutatta, hogy Bónis nemcsak elhatárolódott az ilyen cselekményektől, hanem később el is ítélte.

*„Valótlan az, hogy kurzusaim csak úgy visszhangzanak a sok oláh-tól, hogy bennük a nemzeti szocialista jog csodálójának mutatkoztam és Werbőczit magasztaltam és a 48-as forradalom vívmányait elítéltem. Ezzel szemben tény az, hogy 1944 előtti jogtörténeti előadásaimban megmagyaráztam a román és az oláh népnevek jelentését s a forrásoknak megfelelően használtam őket, hogy a német jog másolásával szemben a magyar nép hagyományaira kívántam felépíteni az új jogrendszert, hogy a jobbágyság kizsákmányolását keményen bíráltam és hogy 1943-ban a Magyar Jogi Szemlében elítélően nyilatkoztam a Werbőczy-rajongásról.”*⁷¹ Azzal, hogy Bónis az etnikai jelzők történelmi és források szerinti használatát hangsúlyozta, azt kívánta bemutatni, hogy történelmi hitelesség, pontosság irányította munkáját. Az „oláh” népnévhez pejoratív, lekicsinylő jelentés kapcsolódása modern fejlemény. Bónis érvelésében következetesen a forrásokhoz és történeti kontextushoz való igazodást hangsúlyozta. Ez a történeti jogtudományban megszokott tudományos módszertan alkalmazását mutatta, és ebben vélt Bónis védelmet találni a politikai szempontokkal szemben. A *„nemzeti szocialista jog csodálójaként”* való beállítására reagálva azt hangsúlyozza, hogy inkább a magyar jog hagyományaira és a jobbágyság kizsákmányolásának kritikájára fókuszált. 1936–37-ben Londonban tanult, és így ő az egyik történetkutató, aki a német bűvöletet elkerülve, Angliában folytatott külföldi tanulmányokat (a London School of Economics and Political Science-re iratkozott be).

*„Sohasem mondtam, hogy az oláhok és a zsidók alsóbbrendű faj [...]. Sohasem mondtam, hogy az oláhoknak nincs kultúrához való joga Magyarországon.”*⁷² Az *„alsóbbrendű faj”* kijelentés tagadása, valamint a románok kulturális jogainak elismerése révén Bónis azt kívánta igazolni, hogy tudatosan került az etnikai vagy fajelméleti alapú előítéletek alkalmazását.

Ugyanígy Bónis a *Magyar jogtörténet* jegyzetét is a legjobb lelkiismerettel helyezi bármely bíráló elé, *„mert minden lapja mentes a sovinizmustól”*.⁷³ Bónis jogtörténeti

⁶⁹ Uo., 18.

⁷⁰ Uo., 14.

⁷¹ Uo., 15.

⁷² Uo., 14.

⁷³ Uo., 17.

munkássága, álláspontjai valóban nem illeszkedtek sem a náci, sem a szovjet típusú ideológiák narratívájába.

5.5. A Kolozsvári Magyar Diákszövetségről

A KMDSz „*fasiszta terrorista diákszervezetként*” való minősítése egyértelműen a politikai lejáratás eszköze. A szovjet típusú rezsim a korábbi rendszerhez köthető bármely szervezetet vagy annak tagjait könnyen bélyegezhetette fasisztának, hogy legitimálja a velük szemben való fellépést. Az 1940–1944 közötti KMDSz vonatkozásában a szovjet típusú diktatúrának érdekében állt az ilyen címkézés, hiszen a KMDSz-hez kötődő bármely személlyel szembeni fellépés indoka lehetett. De nem csak politikai lejáratás szempontjából volt releváns egy-egy szervezet minősítése, ugyanis az 1947. évi 291. törvény 2. cikke szerint „*bűnösnek minősülnek a béke vagy az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetésében, elrendelésében vagy elkövetésükben való részvételben azok, akik: [...] c) elhagyták az Ország területét, hogy a hitlerizmus vagy a fasiszmus szolgálatába álljanak, és írásban, szóban vagy bármilyen más módon támadták az Országot, valamint azok, akik az Országon belül a hitlerizmus szolgálatába álltak, például az S.S., S.A., Gestapo vagy más hitlerista szervezetek tagjaiként*”. Vagyis a KMDSz e címkézése kulcsfontosságú volt, hogy szükség esetén Bónist háborús bűnösnek lehessen nyilvánítani.

„*A KMDSz fasiszta terrorista diákszervezet munkájában való részvétellel kapcsolatban tény az, hogy az egyik munkaközösség társelnökségét felkérésre elvállaltam, de a közösség elnökével való nézeteltéréseim miatt erről hamarosan lemondtam. Viszont a KMDSz-től függetlenül a magyar népjogi hagyományainak feltárására irányuló falukutató munkát kezdeményeztem.*”⁷⁴

Bónis védekezése során azt hangsúlyozta, hogy a KMDSz-ben betöltött szerepe nem volt jelentős, és rövid időn belül lemondott munkaközösségi társelnöki pozíciójáról. A távolságtartást bizonyítani sokkal egyszerűbb lehetett, mint a szervezet minősítését megkérdőjelezni.

5.6. Jogszokásgyűjtés

Bónis a jogszokásgyűjtést tudományos tevékenységként keretezte, amely első sorban a helyi közösségek jogi és társadalmi hagyományainak feltárására irányul, függetlenül az etnikai hovatartozástól. Kifejtette, hogy román anyagot is gyűjtöttek, és a gyűjtők a legjobb barátságba kerültek a román lakossággal. „*Gyűjtésünk tehát távol állott a sovinizmustól.*”⁷⁵

5.7. Baráth Tibor és Szilassy

A kompromittáltnak tartott személyekkel való kapcsolatai vonatkozásában is védekeznie kellett Bónisnak. „*Valótlan az, hogy Baráth Tibornak kebelbarátja lettem volna; vele csak a kötelező kollegiális viszonyt tartottam fenn.*”⁷⁶ „*Valóban ismertem Szi(l)assy mozi-színészt és Domokos Pál Pétert, azonban nem álltam velük kapcsolatban, csak ismertem őket, viszont mulatságon részt vettem, azonban zsidóellenes énekeket nem énekeltem.*”⁷⁷

⁷⁴ Uo., 15.

⁷⁵ Uo., 17.

⁷⁶ Uo., 15.

⁷⁷ Uo., 14.

5.8. Kolozsvárról való távozása 1944-ben

„Kolozsvárról a jogi kar szept. 14-i engedélye alapján távoztam el azért, hogy terhességének ötödik hónapjában járó feleségemet megóvjam az arcvonaltól közelségével járó megrázkódtatásoktól. [...] A fasisztákkal nem vállaltam szolidaritást [...]. Több napig a nyilasok őrizetében álltam s csak testi épségem sérelmével szabadulhattam onnan.”⁷⁸

Ez az érvelés Bónis György személyes és politikai védekezésének fontos eleme, amelyben a második világháború alatt hozott döntéseit, különösen Kolozsvárról való távozását próbálta megmagyarázni. A vád kézenfekvő: bárki, aki a bevonuló szovjet hadsereg elől távozott Kolozsvárról, azt azért tette, mert valamiben bűnös volt, illetve a nációkkal vállalt szolidaritást fejezte így ki. Bónis azt hangsúlyozza, hogy távozása nem politikai vagy ideológiai döntés volt, hanem személyes és családi felelősségből fakadt. Az, hogy felesége terhességére hivatkozik, empátiát és emberi érzelmeket kívánt kelteni, eltávolítva távozásának bármilyen politikai színezetét. A háborús helyzet és a front közeledése így objektív indokként jelent meg, amely függetlenítette döntését az akkori politikai környezettől. Bónis egyértelműen kijelentette, hogy semmilyen nem vállalt szolidaritást a fasisztákkal. Az érvelés célja, hogy Bónis távozását teljesen depolitizálja, és kizárólag emberi indokokra vezesse vissza.

5.9. Visszatérése Kolozsvárra

Bónis határozottan cáfolta azt is, hogy 1945-ben internálták és kiutasították volna Romániából. A történeti tényekre (például az egyetemi alkalmazására és a politikai jóváhagyásra) hivatkozva igyekezett hiteltelenné tenni ezeket az állításokat.

„Végül valótlan az, hogy 1945-ben internáltak, majd kiutasítottak volna Romániából, majd eddig kiderítetlen módon kiszabadultam. Ellenben tény az, hogy a mesterségesen támasztott nehézségek ellenére 1945 nyarán a Bolyai Egyetem szervezte háromtagú bizottság, a Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Népi Szövetség többször is megadott ellenjegyzése mellett terjesztett fel a jogtörténeti tanszékre, melyen 1945. november 1-én szerződéssel alkalmaztak is. Valótlan az, hogy kezdetben csak valami ártalmatlan és unalmas témáról beszéltem az egyetemen s csak később kezdtem ismertetni a marxizmust. Ezzel szemben tény az, hogy a jogbölcseletet az 1945/46. tanév megkezdése óta helyettesítem s a jegyzetem is ebben a tanévben jelent meg. Tény az is, hogy a jegyzet ellen több mint egy éve semmilyen kifogás nem merült fel, s egyenes gondolkodású ember nehezen tudja elképzelni, mi tette e támadást éppen most aktuálissá.”⁷⁹ A Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Népi Szövetség jóváhagyásának említése azt próbálta igazolni, hogy Bónis tevékenységét a politikai rendszer legfontosabb szereplői hivatalosan is elfogadták.

5.10. A marxizmushoz való viszonya

Bónis György megpróbált az ellene felhozott ideológiai vádakkal szemben is védekezni.

⁷⁸ Uo., 18.

⁷⁹ Uo., 15.

„A Kar megbízásából az 1945/46. tanév óta helyettesítem a jogbölcseletet, s anyagomat (nem lévén szakember) volt tanáromnak, Moór Gyulának 'Bevezetés a jogfilozófiába' című munkájából merítem. Ezt az eljárásomat a Karnak éppen az inkriminált jegyzet előkészítése alkalmából jelentettem be, s ez a jegyzet több mind egy esztendeje forrásának világos feltüntetésével a Kar kiadásában jelent meg.”⁸⁰

Bónis itt kiemelte, hogy a jogbölcselet oktatását nem szakterületként, hanem a kar kérésére vállalta el, az intézmény működésének fenntartása érdekében. A Moór Gyula munkájára való hivatkozás azt mutatja, hogy Bónis transzparensen kezelte a jegyzet anyagát, és annak tartalmát nem saját interpretációként vagy politikai állásfoglalásként prezentálta. Mindkét érv – a kényszerű helyettesítés és a jegyzet gondolatanyagának „idegenként”, Moórhoz tartozóként való megjelölése – azt mutatja, hogy Bónis próbálta az oktatott tartalommal kapcsolatban felelősségét csökkenteni.

„Valótlan az, hogy ebben a jegyzetben a marxizmust meghamisítani igyekeztem volna. Viszont tény az, hogy a jegyzet teljes egészében Moór professzor idézett könyvének a kivonata. Moór Gyula a magyar demokrácia első évében a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora volt, s mai behívott nemzetgyűlési képviselő, a Magyar-Jugoszláv Társaság elnöke. Valótlan az, hogy a marxizmus tárgyalásában szembehelyezkedtem volna a szocializmus nagy tanítómestereivel: ellenben tény az, hogy Moór nyomán részletesen foglalkoztam nemcsak a rendszer filozófiai alapjaival, hanem társadalom- és történetbölcseletével (történelmi materializmus, osztályharc), közgazdasági tanításaival (többléttérték, tőkekoncentráció, akkumuláció, válságelmélet, katasztrófa-elmélet) és állambölcseleti, valamint politikai elveivel (osztályállam kritikája, proletárdiktatúra, az állam elhalása) is. Ezekben még a cikkíró sem talált kivetnivalót.”⁸¹

És a lényeg: „rosszhiszemű ferdítés az, amely az amoralitás szót úgy tünteti fel, mintha a jegyzet a Szovjetuniót irányító és az elnyomottak millióit lelkesítő eszmét erkölcstelennek mondaná, ellenben tény az, hogy a jegyzet (szigorúan Moór nyomán) a marxizmus filozófiai alapjai között említi az amoralizmust, mely szerint a dolgok csakis a szükségszerűség szempontjából vizsgálándók, minthogy az értékelés, az erkölcsi világnézet a gazdasági állapot pusztá reflexe (14.1.). Az amoralizmusnak ilyen kifejtését az immoralizmussal összezavarni legalábbis súlyos tévedés.”⁸² Az amoralizmus kifejezés használatát Bónis a marxista filozófia eredeti értelmezésére vezette vissza, amely a szükségszerűség és a gazdasági reflexió fogalmával függ össze. A fogalom tudományos szintű tárgyalása azt mutatta, hogy a vádak szándékosan félreértelmezték a jegyzet tartalmát. Az immoralizmus és amoralitás összekeverése Bónis szerint „súlyos tévedés”, ami arra utalt, hogy a támadások szakszerűtlensége rávilágít a politikai indíttatásra. Bónis valójában idealistaként védekezett: azt hitte, hogy vele szemben jogi tartalmú eljárás folyik, és nem koncepciók eljárás, ahol az érvelés tulajdonképpen: értelmetlen.

„Valótlan továbbá az, hogy a jegyzetben Trotszkij, Bucharin és Radek tanítását Leninnel szembeállítva neveztem volna hamisítatlan marxizmusnak; ezeket az írókat az elmélet magyarázóik közé soroltam fel, politikai szereplésük már nem a jogfilozófia körébe tartozik. A Legújabb kor története c. jegyzetemben bizonyosságot tettem róla, mennyire döntőnek

80 Uo.

81 Uo.

82 Uo.

tartom Lenin és Sztálin szerepét a Szovjetunió felépítésében.”⁸³ Bónis elismerte, hogy Trockij, Buharin és Radek a marxizmus magyarázói között szerepelnek a jegyzetben, de hangsúlyozta, hogy politikai szerepük nem releváns a jogfilozófiai elemzésben. Ez az érvelés arra irányult, hogy elhárítsa a politikai elhajlás vádját. Lenin és Sztálin szerepének kiemelése, a Szovjetunió felépítésében betöltött döntő szerepük hangsúlyozása Bónis reményei szerint segíthetett eloszlatni azokat az aggályokat, amelyek szerint ő szemben állt volna a szovjet típusú marxista ideológiával.

„Sohasem tartottam előadást a Szovjetunió vagy a bolsevizmus ellen.”⁸⁴ Bónis 1947 júniusában, az Igazság-beli támadás után felmentését kérte a jogbölcselet tanítása alól, tekintettel arra, hogy e tárgyat csak helyettesítette, oktatását csak a kar zavartalan működése érdekében vállalta el, most azonban a kar kiegészülése révén lehetségessé vált, hogy más oktassa a tárgyat, akinek ez a témakör inkább a szakterületébe tartozik.⁸⁵ Ekkor talán még abban bízott, hogy pozícióját stabilizálhatja, és ahogy az 1945-ös támadások esetén, 1947-ben is sikerrel védekezhetsen. A jogbölcselet oktatásának átadását valaki másnak olyan pragmatikus döntésnek gondolta, amely a politikai támadások egyik okát megszünteti.

5.11. Bónis védekezésének értékelése

Bónis György védekezésének naivitása abból fakad, hogy azt feltételezi: a koncepciók vádak mögött álló hatóságok ténylegesen érdekeltek a valóság feltárásában, az érvek és bizonyítékok mérlegelésében. Ez azonban alapvetően téves elképzelés, mert a koncepciók eljárások célja nem az igazság kiderítése, hanem egy előre meghatározott narratíva érvényesítése, politikai vagy ideológiai célok elérése. A koncepciók eljárás nem a valóság kiderítését szolgálja, hanem valamely olyan történet alátámasztását, amely a hatalom érdekében áll. Az érvelés és bizonyítás ilyenkor pusztán formalitás. Az ügyben részt vevő hatóságok nem kíváncsiak a gyanúsított tényleges tetteire vagy azok hiányára, hanem arra törekednek, hogy a vádat megalapozottnak tüntessék fel, akár bizonyítékok manipulálásával vagy a védelem figyelmen kívül hagyásával. Ezért is nehéz az objektív valóságot rekonstruálni koncepciók eljárások iratanyaga alapján. Bónis folyamatosan abból indult ki, hogy az igazságszolgáltatás még mindig működhet szakmai alapon, és hogy a hatóságok meghallgatják érveit. A koncepciók vádat nem a ténszerűségre alapozzák, hanem politikai akarat vezérli. Bónis mint gyanúsított eleve hátrányos helyzetben volt, hiszen a koncepciók eljárások a hatalmi kontroll, elnyomás és manipuláció eszközei. A védekezésére nem mint az igazságszolgáltatás részére tekintenek, hanem mint akadályra vagy a vád további pontosításának érdekében használt eszközre. Ezért is van az, hogy koncepciók perekben a vádlottak gyakran inkább beismerést tettek vagy alkalmazkodtak a hatalom által elvárt narratívához, hogy enyhébb büntetést kapjanak. Az értelmiségi vádlottak gyakran feltételezték, hogy a logikus érvelés és a bizonyítékok rendszere elegendő a vád cáfolatához. Ez a hit a jogállami

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo., 14.

⁸⁵ Uo., 15. Bónis minden bizonnyal érezte, hogy amit eddig jogbölcseletként előadott, nem lesz megfelelő az új, mindenben a marxizmus harcos és hangos megvalósítását elváró politikai irányynak.

hagyományokból ered, amelyekben a logikus érvelés valóban fontos szerepet játszik. A totalitárius rendszerekben azonban a jogállami elvek már nem érvényesek. Bónis védekezése rávilágít az egyén és a totalitárius hatalom közötti aszimmetrikus küzdelemre is.

6. Következtetések

A részletezett dokumentumok és az eset rekonstruálása alapján számos következtetés levonható. A dossziében megjelenő vádak és az ügy mozgatórugói mögött egyértelműen felsejlik a bútorok tulajdonlásával kapcsolatos vita. Ez a személyes jellegű konfliktus, amely látszólag messze áll az ügy politikai és ideológiai kontextusától, jelentős, ha nem is kizárólagos szerepet játszott Bónis lejáratásában és meghurcolásában. A bútorok kérdése és a személyes konfliktusok léte rávilágít arra, hogy a diktatúra időszakában a politikai és személyes érdekek gyakran szorosan összefonódtak. Valaki(k) azt is vállalták, hogy a bútorok megtartása érdekében lejáratnak, a titkosszolgálat és az ügyészség kezére adnak valakit. (A háborús bűncselekmények minősítés már a nyomozás során merült fel, a feljelentés nem tartalmaz büntetőjogi besorolást.) A feljelentés szövegezése ténylegesen manipulatív: a feljelentő a román nemzeti érzelmek tudatos felhasználása, kihasználása révén próbálja a célját elérni.

Az egyetemi közeg átalakítása a szovjet típusú diktatúra egyértelmű célja volt, és Bónis eltávolítása része a marxista–leninista ideológia érvényesítésének. A tudományos közeg homogenizálása és az értelmiségi elit „megtisztítása” az új rendszer logikájába illeszkedett. Az *Igazságban* megjelent cikk nyilvánvalóan politikai célokat szolgált, és előkészítette a terepet Bónis eltávolítására. A cikk, és elsősorban a feljelentés és a Klein-nyilatkozat hasonló szóhasználata és érvrendszere azt sugallja, hogy a támadás koordinált és tudatos volt.

A Bónis ellen felhozott vádak koncepciós jellegűek voltak, amelyek valós bizonyítékok hiányában, jórészt vélt vagy mesterségesen előállított tanúvallomásokra alapultak. A vádak alátámasztására szolgáló tanúvallomások egy része ellentmondásos, más része kifejezetten valótlan állításokat tartalmazott. Bónis önvédelmi stratégiája, a vádak cáfolata ugyan következetes volt, de a megoldást számára sokkal inkább a magyar nagykövetség beavatkozása, mint a védekezés hatékonysága hozta el. A magyarországi visszatérés lehetősége biztosított számára menekülőtut. Bár a román hatóságok megpróbálták koncepciós eljárást felépíteni, Bónis magyar állampolgársága (szerencséje, hogy román állampolgársági kérését nem bírálták el pozitívan) és a magyar nagykövetség közbenjárása megakadályozta a súlyosabb következményeket.

A vádak jellege és a „bizonyítékok” egyébként elegendőek lettek volna, hogy a totális diktatúra „igazságszolgáltatása” akár el is ítélje háborús bűnösnek Bónist. Ugyanakkor Bónis eltávolítása és távozása a rendszer számára kielégítő eredmény volt. Az oktatásban és a tudományos életben a marxista–leninista ideológia kizárólagossá tétele érdekében az olyan „ideológiailag gyanús” személyeket, mint Bónis, eltávolították. A történeti jogi iskola követése és a „reakciós”, „idealista” besorolása ehhez elégséges

alapot szolgáltatott a rendszer számára. A Bónis jogfilozófiai előadásai és jegyzetei körüli kritikák megmutatják, hogyan válhatott a tudományos vita politikai fegyverré. Az olyan fogalmak, mint az „amoralizmus”, és koncepciók, mint Savigny történeti jogi iskolája, politikai síkra terelődtek, és eszközként szolgáltak a lejáratáshoz.

Azt, hogy a vádak tartalmazznak-e bármely valós elemet, a titkosszolgálati anyagból nem lehet kideríteni, ahogy már jeleztem, a lefolytatott vizsgálat erre nem alkalmas. Bónis tudományos munkásságának 1940–1944 közötti szakaszát viszont át lehet világítani az antiszemitizmus szemszögéből. Bizonyára ő sem tudta teljesen kivonni magát a korszellem hatása alól, és a kor ideológiáját tükröző elemek megjelenhetnek egyes írásaiban. *Magyar törvény – magyar lélek* című írásában tudtam néhány ilyen részletet azonosítani.⁸⁶

– „A törvényben tehát a nemzet lelke nyilatkozik meg, ha az egész nemzet alkotja a jogot, vagy ha olyanok vesznek részt megalkotásában, akik híven képviselik az összesség gondolkodását. Ha viszont kevésszámú, esetleg idegen érdekű, műveltségű, vagy idegen fajtájú kiváltságos kezébe kerül a szabályok megalkotása, a törvény idegen lelket tükröztet vissza.”

– „Minél több területét tölti el nemzeti életünknek a sajátos magyar szellem, annál erősebben őrzi meg az ország egyéniségét a fajok nagy versenyében.”

– „A szabadságharc utáni időkben a főváros jelentősége túlnyomó lesz, a főváros lakossága pedig megmagyarosodott német, szláv vagy zsidó. A nemesség, amelyet a nemzeti becsület védpajzsa nem védett meg a jobbágyszabadság követő anyagi romlástól, nemcsak jogaiból, de birtokaiból is kiforgatva háttérbe szorul a magyarságtól lényegükben még idegen elemek mögött. De ne általánosítsunk könnyelműen: azok a magyar emberek, akiket a kapitalizmus fénykorának szédülete elragadott, semmivel sem voltak jobbak olyanoknál, akiknek vérében nem is élhetett egy ősi jog atavisztikus emléke.”

– „Az átvett intézmények és szabályok akkor válnak magyarokká, ha illenek a mindenkori magyar társadalom állapotához és a mindenkori magyar észjárás elveihez. S ma minden gondolkodó ember érzi, látja, hogy napról-napra jobban kialakul az új magyar társadalom, formálódik az igazi magyar közvélemény. Talán azt mondhatnák: minél jobban kirekesztjük a befurakodott idegeneket, annál jobban megértjük egymást. Ebben a nagy közös élményben csak azok nem részesek, akik szándékosan bedugják szemüket és fülüket az új világ előtt.”

A faji kérdésről hivatkozott fenti gondolatok az életmű egészében vagy akár az 1940–1944 közötti részében is elszigeteltek.⁸⁷ Idegen hatás és jog alatt elsősorban ebben a tanulmányában is a német–osztrák jog indokolatlan recepcióját értette Bónis. 1944-es szövegében el is távolodott ettől a megközelítésmódtól: „Mi úgy érezzük, hogy alkotmányunkat nem valamely faji szellem állandó tulajdonságai teszik magyarrá, hanem múltunk küzdelmei kovácsolták azzá, s annyiban a sajátunk, amennyiben nehéz és viszontagságos magyar századok hagyatéka.”⁸⁸

A Bónis-ügy részletei jól példázzák, hogy a politikai koncepciók és személyes sérelmek miként formálták a szovjet típusú rezsim „igazságszolgáltatását”. A kicsinyes konfliktusok és a nagypolitikai érdekek összefonódása groteszk, abszurd képet festenek

86 BÓNIS György: *Magyar törvény – Magyar lélek*, Hitel. Nemzetpolitikai szemle, 1942/7, 410–421.

87 Bónis György publikációs jegyzékét lásd Bónis György *jogtörténeti munkássága*, ELTE ÁJK, Budapest, 2001.

88 Lásd BÓNIS György: *A történeti alkotmány*, Hitel. Nemzetpolitikai szemle, 1944/6, 333–334.

a korszakról. Az eset rávilágít arra, hogy a marxista–leninista ideológia hogyan alakította át a tudományos életet, és miként vált a politikai tisztogatás eszközévé. Nyilván, Bónisra mindenképpen az elbocsátás várt volna, de kevésbé látványosan. Az egyetem marxista átalakítása, ideológiai egyneműségének kialakítása ezt megkövetelte volna. Valószínűleg a szerződését nem hosszabbítják meg, és mindenképpen sugallják a hazatelepedését. Az ideológiai harc, a személyes érdekek és a hatalmi manipuláció összefonódása megmutatja, hogy milyen szűk mozgástérrel rendelkeztek az értelmiség tagjai ebben az időszakban.

Zárszóként Bónis Erdélyről szóló, 1945-ben megfogalmazott gondolatait, vallo-mását szeretném hivatkozni: *„Nem vagyok erdélyi származású, mint annyian a régi nagy erdélyi professzorok közül. De senki sem nőtt úgy hozzá az erdélyi földhöz kollégáim közül, mint én. Feleségem marosvásárhelyi születésű, fiam itt született. Munkásságom erdélyi tárgyakra vonatkozott...”*⁸⁹ Bónis mindmáig az erdélyi és általánosan a magyar jogtörténet egyik legnagyobb tudósa.

89 CNSAS, P 054097, vol. I., 18.

NÓTÁRI TAMÁS

A *senatus consultum ultimum* Cicero beszédeiben

The *Senatus Consultum Ultimum* in Cicero's Speeches

Abstract: Cicero's oeuvre mentions it at several points, and on two occasions – in the same year, 63 BC – elaborates on the importance of the *senatus consultum ultimum*, by which the senate, declaring a state of emergency, empowered the magistrate to act beyond certain legal limits, considering only the interests of the state as supreme law. These two longer analyses can be found in *Pro Rabirio perduellionis*, the speech in defence of Rabirius, accused of the crime of *perduellio*, the murder of the people's tribune Saturninus, and in the *Catilinarias*, the speeches against Catilina, who as consul had incited the conspiracy (*coniuratio*).

Keywords: *senatus consultum ultimum*, *Pro Rabirio perduellionis*, Catilinarian speeches, *ius publicum*, state of emergency

Összefoglaló: A cicerói életmű számos ponton említi, két alkalommal pedig – méghozzá ugyanazon évben, Kr. e. 63-ban – behatóbban is taglalja a *senatus consultum ultimum* jelentőségét, amellyel a szenátus szükségállapotot hirdetve felhatalmazta a magisztrátust, hogy bizonyos jogi korlátokon átlépve, kizárólag az állam érdekét legfőbb törvénynek tekintve járjon el. E két hosszabb elemzés a *Pro Rabirio perduellionis*-ban, vagyis a Saturninus néptribunus megölése miatt államellenes bűntettel, *perduellio*-val vádolt Rabirius védelmében tartott beszédében, valamint a *Catilinariák*-ban, vagyis a *consul*-ként az összeesküvést (*coniuratio*) szító Catilina elleni beszédekben olvasható.¹

Kulcsszavak: *senatus consultum ultimum*, *Pro Rabirio perduellionis*, *Orationes in Catilinam*, *ius publicum*, szükségállapot

1. A dictatori tisztség és a *senatus consultum ultimum*

A Kr. e. III. század végéig a kül- vagy belpolitikai okokból előállott szükséghelyzet kezelésére rendkívüli magisztrátusként *dictator*t neveztek ki; a *dictator* kinevezésére az egyik *consul* tett javaslatot, és ha előterjesztését a szenátus támogatta (vagyis kelően súlyosnak ítélte a válsághelyzetet ahhoz, hogy azt az állami működés szokásos eszközeivel ne lehessen kézben megoldani), akkor ez ellen sem hivataltársa, a másik

1 A hivatkozott Cicero-beszédek magyar fordítását lásd NÓTÁRI Tamás: *Marcus Tullius összes beszédei*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

consul, sem a néptribunus nem emelhetett vétót (*intercessiót*), illetve a népgyűlés hozzájárulására sem volt szükség.² A *dictator* megbízatása rendszerint hat hónapra szólt, nem rendeltek mellé hivataltársat, intézkedései ellen a néptribunus sem jelenthetett be *intercessiót*, nem korlátozta a *provocatio* intézménye (vagyis az általa kiszabott főbenjáró büntetés ellen a római polgár nem fordulhatott a népgyűléshez), tisztségének megszűnte után pedig nem a működése idején megtett intézkedésekért nem volt jogilag felelősségre vonható. Mivel a *dictator* kinevezésére a szenátus rendelkezett ugyan ráhatással, kinevezése utáni működése során viszont sem utasítási, sem ellenőrzési jogkörrel nem bírt, a második pun háború után – amikorra a szenátusi arisztokrácia hatalomkoncentrációja is esett – a szenátus mindinkább el akarta kerülni az időleges hatalomvesztés lehetőségét, s így a *dictatura* intézménye a maga tradicionális formájában már nem került alkalmazásra. (A Sulla- és Caesar-féle *dictatura* történelmi szerepe nyilvánvalóan teljesen más megítélés alá esik, hiszen ezek már a köztársasági államrend haláltusájának idejére estek.) A szenátus a Kr. e. II. századtól a *consulokat* ruházta fel rendkívüli *imperiummal* a szükséghelyzetek idején – így például 186-ban a Bacchanalia-ügy idején a *senatus consultum de Bacchanalibus* kiadásával, valamint 132-ben Tiberius Gracchus és hívei ellen fellépve –, akik lehetőséget kaptak rá, hogy római polgárokat a *provocatio*s jog gyakorlása nélkül (vagyis a halálbüntetés népgyűlés általi jóváhagyását mellőzve) főbenjáró büntetéssel sújtsanak. Ezen szenátusi rendelkezések, illetve a *consulok* eljárása szűkebb értelemben nélkülözték a jogi alapot. A *senatus consultum ultimum* első alkalommal, vagyis 121-ben történt kibocsátásakor tehát a szenátus mintegy közigazgatási, nem pedig bírói hatáskört, illetve intézkedési jogot adott a *consuloknak*.³

A *senatus consultum ultimum*⁴ bizonyíthatóan első alkalommal Caius Gracchus és hívei ellen került kibocsátásra Kr. e. 121-ben, aki ekkor *magistraturát* nem viselő magánszemélyként már testőrséggel vette körül magát, s az egyik *consul* rabszolgáját Gracchus kíséretének egy tagja megölte;⁵ az ekkor kibocsátott szenátusi határozat szövege – legalábbis annak Cicero által hagyományozott változata – szerint a szenátus felhatalmazta L. Opimius *consult*, hogy ügyeljen arra, nehogy az államot bármi kár érje.⁶ Opimius *consul* erre fegyverbe szólította a szenátorokat és a lovagokat, Gracchus és hívei megszállták az Aventinus dombját, és onnan próbáltak védekezni, ám ellenállásukat hamar megtörték – az összecsapás során Gracchus és számos híve lelte halálát, illetve felkelésüket leverve sokukat a *consul* parancsára kivégezték (a harcok és a kivégzések

2 NÓTÁRI Tamás: *Római jog*, Lectum Kiadó, Szeged, 2014, 50. skk.

3 Gerhard PLAUMANN: *Das sogenannte Senatus consultum ultimum, die Quasidiktatur der späteren römischen Republik*, Klio, 1913/13, 321–386; Judy E. GAUGHAN: *Murder was not a Crime. Homicide and Power in the Roman Republic*, University of Texas Press, Austin, 2010, 124. skk.; Siegfried MENDNER: *Videant consules*, Philologus, 1966/3–4, 258–267; Jürgen von UNGERN-STERNBERG: *Untersuchungen zum spätrepublikanischen Notstandsrecht. Senatusconsultum ultimum und hostis-Erklärung*, Beck, München, 1970, 9. skk.; Leonhard ALEXANDER BURCKHARDT: *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*, Steiner, Stuttgart, 1988, 86. skk.

4 A kifejezés maga ebben a formában először Caesarnál (Caes. *civ.* 1, 5, 3) fordul elő.

5 Plut. *C. Gracch.* 13.

6 Cic. *Cat.* 1, 3. *Uti L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti capiat*. Hasonlóan: Sall. *Cat.* 19. *Senatus decrevit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet*.

során összesen hozzávetőleg háromezer ember halt meg).⁷ A *consul* által elrendelt kivégzések egyértelműen sértették a *Lex Porcia* és a *Lex Valeria* azon rendelkezéseit, miszerint római polgárt csak szabályos büntetőeljárás alapján lehet kivégezni, miután a büntetést a népgyűlés jóváhagyta (*ius provocationis*). A *consul* ellen a kivégzések okán a népgyűlés előtt vádat emeltek, ám az eljárás felmentéssel végződött,⁸ védekezésében Opimius nem tagadta tettének a fentebb említett törvényekbe ütköző voltát, ám a kivégzések jogszerű voltára hivatkozott, mondván, hogy a *senatus consultum ultimum* alapján az állam védelmében cselekedett.⁹ Opimius *consul* felmentése példát szolgáltatott arra, hogy a magisztrátusnak jogában állt kifejezetten a tételes jog rendelkezéseivel szemben is eljárni, vagyis példának okáért bírósági ítélet nélkül római polgárokat kivégeztetni, amennyiben a szenátus ezt az állam megmaradása érdekében szükségesnek mondta ki,¹⁰ s e jogértelmezés szerves folyománya azon, szintén Cicero által idézett jogelvnek, miszerint a nép java a legfőbb törvény.¹¹

Azon kérdésben, hogy a *senatus consultum ultimum* hány alkalommal került kibocsátásra, a szakirodalom nem egységes,¹² az első és az utolsó, forrásszerűen alátámasztható kibocsátás, vagyis Kr. e. 121-ben (Caius Gracchus elleni)¹³ és Kr. e. 49-ben (Iulius Caesar elleni)¹⁴ kibocsátással együtt ez a szám hozzávetőleg tíz körül lehet, ám a forrásokból – a fenti két dátumot kivéve – csak a Kr. e. 63-as esztendőben, vagyis a Catilina-féle összeesküvés évében kiadott *senatus consultum ultimum* politikai körülményeiről nyerhetünk behatóbb információkat.

2. A Catilinariák és a Pro Rabirio perduellionis

A 63-as évre – amelynek *consul*jai Marcus Tullius Cicero és Caius Antonius Hybrida (a Cicero által a *De oratore*-ben szerepeltetett szónok fia, és a későbbi triumvir, Marcus Antonius nagybátyja) voltak – esett Catilina második összeesküvése.¹⁵

Miután a *consullá* választás lehetősége ismét semmivé vált Catilina számára, a legkülönbözőbb rendű és rangú emberek gyűjtötte maga köré, és nekik – hatalomra

7 Plut. *C. Gracch.* 18, 1; App. *civ.* 1, 26; Sall. *Iug.* 31, 7.

8 Cic. *De orat.* 2, 106.

9 Cic. *De orat.* 2, 132.

10 Cic. *De orat.* 2, 134. *Qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interimerit, cum id per leges non liceret.*

11 Cic. *leg.* 3, 3, 8. *Salus populi suprema lex esto.*

12 Richard WELLINGTON HUSBAND: *Prosecution of Catiline's Associates*, *The Classical Journal*, 1913/1, 4–23, 18. skk.

13 Bernd RÖDL: *Das senatus consultum ultimum und der Tod der Gracchen*, Habelt, Bonn, 1969.

14 Hanna APPEL: *Pompeius Magnus. His Third Consulate and the senatus consultum ultimum*, *Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 2012/7, 341–360.

15 A 63-as évhez lásd Christian MEIER: *Ciceros Consulat = Cicero, ein Mensch seiner Zeit*, szerk. Gerhard RADKE, De Gruyter, Berlin, 1968, 61–116; Hans DREXLER: *Die Catilinarische Verschwörung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976, 124. skk.; Manfred FUHRMANN: *Cicero, Sämtliche Reden, II.*, Artemis, München, 2000, 221–228; Harald FUCHS: *Eine Doppelfassung in Ciceros catilinarischen Reden*, *Hermes*, 1959/87, 463–469.

jutása esetére – adósságuk eltörlését ígérte: elsődlegesen e kétes elemek alkották társadalmi bázisát. Trencsényi Waldapfel Imre joggal valószínűsíti, hogy a hatalom megragadásán kívül Catilinának nem volt határozott programja.¹⁶ A sallustiusi jellemzésből¹⁷ kiolvasható „sokszínűségével” egynémely előkelő polgárt is a maga pártjára tudott állítani. Miután Catilina a 63 nyarán tartott *consuli* választáson – amelyet a *Pro Murena* is tárgyal – vereséget szenvedett, nem látott más lehetőséget a hatalom megszerzésére, mint a nyers erőszakot. Fegyveres megmozdulásokat készített elő tehát e célból, s ezzel egy időben C. Manlius hadsereget szervezett Etruriában, aki csak Catilina parancsára várt, hogy e csapatokkal a segítségére siessen.¹⁸ Catilina terveiről Cicero az összeesküvés egyik mellékszereplője, Quintus Curius¹⁹ szeretője, Fulvia²⁰ révén értesült.²¹ Minderről, valamint a szenátorok ellen október 28-ára tervezett merényletről Cicero október 20-án számolt be a szenátusban, mire az október 21-én elrendelte a szükségállapotot a *senatus consultum ultimum*mal, amivel teljhatalmat adott a *consul*oknak, hogy mindent megtehessenek, ami az állam biztonsága érdekében szükségesnek látszik.²² Miután a szenátus hírt kapott arról, hogy Manlius október 24-én fegyveres megmozdulásokba kezdett, s hogy a capuai és apuliai rabszolgák között felbolydulást észleltek, L. Aemilius Paullus Lepidus *de vi* vádat emelt Catilina ellen,²³ aki erre felajánlotta, hogy valamelyik vezető politikus szabad őrizete alá helyezi magát, ám jóformán senki sem volt hajlandó befogadni.²⁴ A november 5-éről 6-ára virradó éjszakán Catilina M. Porcius Laeca házába hívta össze cinkosait, s ott bejelentette, hogy csatlakozik Manliushoz, és kiosztotta a szerepeket a fegyveres összeesküvés kirobbantásában. Egyetlen gondja csupán az volt, hogy Cicerót előbb meg kellett öletnie.²⁵ Catilinát ezen gondjától megszabadítandó, két férfi, a szenátori rendű L. Vargunteius és a lovagrendi C. Cornelius elvállalta, hogy Cicerót a reggeli *salutatio* alkalmával meggyilkolják.²⁶ Cicero e tervről is értesült, gondoskodott háza védelméről, és összehívta a szenátus ülését.

Cicero 63. november 7-én a Palatinus lábánál fekvő Iuppiter Stator-templomban megtartott szenátusi ülésen mondta el az első *Catilinariát*, amelyben leleplezte Catilina mesterkedéseit,²⁷ és felszólította, hogy hagyja el Rómát.²⁸ Catilina rádöbbsent, hogy teljességgel magára maradt, kirohant a szenátusból, s még az éjjel elhagyta a várost. Színleg száműzetésbe ment, ténylegesen azonban Manliushoz csatlakozott. Másnap, november 8-án a Catilina elleni második beszédben Cicero közölte a néppel az eddig történeteket. November közepén Rómában ismertté vált, hogy Catilina átvette

16 TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Cicero*, Budapest, Gondolat, 1959, 38.

17 Sall. *Cat.* 5, 1–5.

18 GIEBEL Marion: *Marcus Tullius Cicero*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1977, 41.

19 Sall. *Cat.* 23, 1.

20 Sall. *Cat.* 23, 3–4.

21 Sall. *Cat.* 26, 3.

22 Cic. *Cat.* 1, 3.

23 A vád a *lex Plautia de vi* alapján emeltetett. Vö. Sall. *Cat.* 31, 4.

24 Cic. *Cat.* 1, 19.

25 Cic. *Cat.* 1, 9.

26 Cic. *Cat.* 1, 9.

27 Cic. *Cat.* 1, 1.

28 Cic. *Cat.* 1, 10.

a parancsnokságot – az *imperium* külső jelvényeivel együtt – Manlius serege felett, erre *hostis populi Romanivá* nyilvánították. Catilina azonban jó néhány cinkosát hátrahagyta Rómában, akiknek jelenlétéről és feladatairól Cicero Fulvia révén tudott, ám bizonyítékok híján nem léphetett fel ellenük. Itt Cicerónak a véletlen sietett a segítségére, ugyanis az összeesküvők a Rómában tartózkodó allobrox²⁹ követekkel léptek kapcsolatba, s azokat az összeesküvéshez való csatlakozásra igyekeztek rábírni.³⁰ Erről tudomást szerezvén Cicero azon javaslatot tette, hogy szerezzenek az összeesküvőkről írásos bizonyítékokat, ami meg is történt.³¹ Cicero e bizonyítékhoz egy, a Pons Mulviusnál³² lezajlott támadás révén jutott hozzá.³³

A Concordia-templomban tartott szenátusi ülésen e dokumentumok súlya alatt az összeesküvés Rómában maradt vezetőit vallomásra kényszerítették; ezen cselekményekről Cicero még aznap (december 3-án) este beszámolt a Forumon egybegyűlt népnek, ekkor hangzott el a harmadik *Catilinaria*. A negyedik *Catilinariára* december 5-én került sor a Concordia-templomban,³⁴ ahol arról kellett határozni, hogy mi történjék az őrizetbe vett összeesküvőkkel. Iunius Silanus a legsúlyosabb, főbenjáró büntetést javasolta, akihez a legtöbbben csatlakoztak is, azonban Caesar³⁵ az életfogytig tartó fogva tartásra szavazott, akit szintén követtek néhányan. Cicero itt közbeavatkozott, s a negyedik *Catilinariában* összefoglalván az eddigi véleményeket, megkérdezte a szenátorokat, hogy Silanus vagy Caesar javaslatát fogadják-e el, mire a mérleg Caesar javára látszott billenni. Ekkor azonban Marcus Porcius Cato emelkedett szólásra, aki a hazaárulók számára a halálbüntetést követelte,³⁶ amit a szenátus meg is szavazott, s az ítéletet még aznap este a Tullianumban végrehajtották. Cicerót a nép és a szenátus egy emberként mint Róma megmentőjét ünnepelte,³⁷ Q. Lutatius Catulus pedig *pater patriae*ként köszöntötte, amely címre Cicero élete végéig igen büszke volt. Catilinát seregével együtt 62-ben Pistoriánál csatában győzték le, és a sereg vezére is ott lelte halálát.³⁸

Az események ismeretében felmerül a kérdés, hogy – miután Cicero bizonyítékokat szerzett az összeesküvők pontos terveire vonatkozóan, a rájuk kiszabandó büntetés kérdésében ismét a szenátushoz fordult, és a szavazás eredményétől tette függővé a halálbüntetés végrehajtását – a *senatus consultum ultimum* adta felhatalmazás birtokában Cicero mint *consul* miért ítélte szükségesnek eljárását a szenátussal jóváhagyatni, illetve a döntést a szenátusi szavazástól függővé tenni.

29 Kelta törzs, területüket Cn. Domitius és Q. Fabius Maximus Allobrogicus hódította meg 121-ben.

30 Cic. *Cat.* 3, 4.

31 Cic. *Cat.* 3, 6.

32 E hídon vezetett át Etruria felé a Via Flaminia.

33 Sall. *Cat.* 45, 1.

34 Ezen ülésről a legpontosabb tudósítást lásd Plut. *Cic.* 21.

35 Caesar beszédét lásd Sall. *Cat.* 51, 1–43.

36 Cato beszédét lásd Sall. *Cat.* 52, 2–36.

37 GIEBEL: *i. m.*, 45; TRENCSENYI-WALDAFFEL: *i. m.*, 40.

38 Sall. *Cat.* 57, 5. skk.

Cicero eljárásának megokolását magában az életműben, csak éppen nem a Catilina elleni beszédekben, hanem az összeesküvés előtt néhány hónappal (Kr. e. 63 első felében) elmondott *Pro Rabirio perdullionis*ban találhatjuk meg.

A Caius Rabirius védelmében mondott beszéd egy politikai indíttatású büntetőügy kapcsán született 63, vagyis Cicero *consuls*ága évének első felében.³⁹ A vád első hallásra meglehetősen különös, hiszen egy idős szenátor ellen emeltek vádat amiatt, mert harminchét (!) évvel korábban részt vett a hírhedt néptribunus, Saturninus meggyilkolásában. Hogy az idős Caius Rabirius valóban bűnös volt-e, vagy sem, aligha tudhatta valaki, és talán még ennél is kevesebbeket érdekelt a tényszerű válasz. Az ügyet az tette jelentőssé, hogy Cicero a népgyűlés előtt folyó perben nem csak a vádlottat védte, hanem a Caesar által megtámadott „alkotmányos rendet”, amely a szenátori rend uralmán alapult.⁴⁰

A Iugurtha elleni háború (111–105), valamint a kimberok és a teutonok elleni harcok jelentős mértékben megingatták a szenátus uralmát, s Kr. e. 100-ban három néppárti vezető, a hatszoros *consul* C. Marius, L. Apuleius Saturninus néptribunus és C. Servilius Glaucia *praetor* fokozott, ám kudarccal végződő támadást indított az optimata vezetés ellen, s egyetlen eredményként egy Marius katonáit földhöz juttató törvényt sikerült kicsikarni. Miután a 99-es esztendő *consul*jainak megválasztása utcai harcokba torkollott, a szenátus kihirdette a *senatus consultum ultimum*ot, vagyis a szükségállapotot, Marius pedig arra kapott parancsot, hogy fegyveresen lépjen fel politikai szövetségesei ellen. Glaucia az utcai harcokban lelte halálát, Saturninus pedig – miután elbarikádozta magát a Capitoliumon – Marius azon ígéretére, hogy megkímélik az életét, megadta magát, utóbb azonban egy optimata szabadcsapat leszedte a Curia épületének tetejét, és agyonkövezte a néptribunust.

Harminchét évvel később e tettet vetették C. Rabirius szenátor szemére, ám a vád nem emberölés, hanem – a tribunus sérthetetlenségének semmibevétele miatt – államellenes cselekmény, *perduellio* volt. Caesar embere, T. Labienus néptribunus képviselte a vádat, a védelmet pedig – a felszólalások sorrendjét követve – Hortensius és Caesar látta el, az eljárás nem a *quaestio maiestatis*, hanem a népgyűlés előtt folyt. A per a Caesar által folytatott megfélemlítési politika részét képezte, s Rabirius perének azt kellett volna „tudatosítania” a szenátusban, hogy nem jogosult a *senatus consultum ultimum* kihirdetésére. Ennek keretében a *consul*ok megtehették mindazt, amit az állam biztonsága érdekében szükségesnek láttak – így többek között felfüggesztették a római polgárok alapvető jogosultságai közé tartozó *ius provocationis* hatályát is, vagyis azon lehetőséget, hogy a halálos ítélet kapcsán az elítélt a népgyűléshez fellebbezhessen. A 100-ban kihirdetett *senatus consultum ultimum* jogszerűségét Cicero *consuli* működése idején, vagyis közel négy évtizeddel később Caesar és Labienus próbálták meg kétségbe vonni.

Cicero rögtön a bevezetőben rátért az ügy lényegére: nem a vádlott sorsa, hanem a *senatus consultum ultimum* kihirdetésének joga forog elsősorban kockán.⁴¹ A bizonyítási

39 Az *oratio* töredékesen maradt ránk, a bizonyítás lezáró része és az epilógus első fele hiányzik.

40 Hugo PUTSCHE: *Über das genus iudicii der Rede Ciceros pro C. Rabirio*, Jena Universität, Jena, 1881; Otto von SCHULTHESS: *Der Prozess des C. Rabirius*, Huber, Frauenfeld, 1891.

41 Cic. *Rab. perd.* 1–5.

rész két szakaszra tagolható: először lapidáris tömörséggel visszautasítja a Rabiriust ért egyéb vádakát,⁴² majd hozzákezd annak bizonyításához, hogy nem a magát *popularis*nak valló Labienus, hanem *consul*ként ő maga a nép valódi barátja, hiszen éppenséggel a néptribunus által kezdeményezett barbár és embertelen eljárás ellen emeli fel szavát.⁴³ Végezetül rátér a fő vádpontra, s megismétli, amit már Hortensius is bizonyított: nem Rabirius felelős Saturninus haláláért, tekintve, hogy a szükségállapot idején – mint minden felelősségteljes polgár – fegyvert ragadott, hogy a *consul*ok rendelkezésére állhasson. Ha tehát Rabiriust elítélik, akkor egyúttal elítélik mindazokat, akik a hazát védelmezték.⁴⁴ Végezetül arra szólít fel mindenkit, hogy álljon ki bátran és elszántan az állam és a közösség védelmében.⁴⁵

A valódi vádpontok cáfolatát Hortensius vállalta magára,⁴⁶ Cicero sokkal inkább a per politikai jelentőségét igyekezett hangsúlyozni. Ezzel természetesen igyekszik az általa védett ügy gyenge pontjait is elfedni, hiszen ha Rabirius azon, ifjakkból álló csapathoz tartozott, akik az őrizetben lévő Saturninust agyonkövezték, úgy védence magatartására a *senatus consultum ultimum*, vagyis a szükségállapot nem biztosít kellő mentséget; annál is kevésbé, hiszen a lázadó néptribunusnak Marius *consul*ként ígéretet tett arra, hogy megkíméli az életét – ám e pont felett a szónok igyekszik minél gyorsabban és felületesebben átsiklani.⁴⁷ Rabiriust felmentették.

Ezek alapján leszögezhető, hogy a Rabirius elleni, évtizedekkel későbbi vád motivációja kétségekívül politikai okokra ment vissza: amennyiben Rabiriust elítélik, sikerült volna elvonni a *senatus consultum ultimum* alapján eljáró, rendkívüli *imperium*ot gyakorló *consul* tetteinek legitimációját, amire a 63-as év utolsó negyedében nagy szükség volt Róma megmentése érdekében – a vád nyilván igen gyenge lábakon állt, hiszen még ha Rabirius ölte is meg Saturninust (ami a források alapján korántsem egyértelmű⁴⁸), akkor sem tett egyebet, mint a *consul* parancsát követte, aki pedig a szenátus utasítása és felhatalmazása alapján járt el.⁴⁹ Cicero – felmérve a perben rejlő politikai veszélyt – ezt ki is fejtette, s rávilágított, miszerint az eljárás célja nem más, mint a jövőre nézve a közjogi természetű döntések, a felforgató és elvetemült elemekkel szembeni szenátusi határozatok hatályának megsemmisítése, hogy az államot a végveszély esetén megfosszák hathatós védelmétől.⁵⁰ Ebben a helyzetben tehát a Rabirius perében bírósági funkciót betöltő népgyűlés feladata nem más, mint a zendülésnek mindenképpen útját állni, az állam hathatós védelmét biztosítani, a *consul*ok számára a hatalomgyakorlás teljességét, a szenátus számára pedig a javaslatétel

42 Cic. *Rab. perd.* 6–9.

43 Cic. *Rab. perd.* 9–17.

44 Cic. *Rab. perd.* 18–31.

45 Cic. *Rab. perd.* 32–38.

46 Cic. *Rab. perd.* 18.

47 Cic. *Rab. perd.* 28.

48 App. *civ.* 1, 32.

49 MITCHELL N. Thomas: *Cicero and the Senatus „consultum ultimum”*, *Historia*, 1970/1, 47–61, 52.

50 Cic. *Rab. perd.* 4. *Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut nullum sit posthac in re publica publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus perfugium et praesidium salutis.*

legteljesebb jogát garantálni.⁵¹ Vagyis Cicero célja a *senatus consultum ultimum* mint az államot fenyegető veszély-, illetve szükséghelyzettel való megküzdés leghatékonyabb eszközének biztosítása, amelynek keretében a szenátus határozhat a szokásos jogi garanciák felfüggesztése felől, és megküzdhet az állam létét fenyegető polgárokkal, vagyis a belső ellenséggel. (Érdemes megjegyezni, hogy a Rabirius védelmében elmondott beszéd legkorábban három évvel elhangzása után került publikálásra⁵² – tehát az abban foglalt érvelés nyilván Cicero véleményét tükrözi, ám nem zárható ki, hogy e vélemény világosabb megfogalmazását saját, a Catilina-összeesküvés idején játszott szerepe és a *senatus consultum ultimum* alapján végrehajtott intézkedései legitimációját is szolgálta.)

3. A *senatus consultum ultimum* Cicerónál

A fentebbiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy bár e rendkívüli felhatalmazás a magisztrátus cselekvési lehetőségeit bővítette, ám mégis a szenátus politikai súlyát volt hivatott növelni, hiszen ezen testület rendelhette el azon kivételes állapotot, illetve állapíthatta meg az elrendelés feltételeinek fennálltát, amely a magisztrátust felmenthette a rendes jogrend szabályai alól. Kérdésként merül fel ugyanakkor, hogy a szenátusi felhatalmazás milyen mértékben adott lehetőséget a magisztrátusnak a jogrend eljárási és anyagi normái alól.

A szakirodalomban ugyanakkor – e helyütt csak a két legmarkánsabban eltérő nézetet említve – számos álláspont fogalmazódott meg a *senatus consultum ultimum* jogi természete kapcsán: Theodor Mommsen szerint a *senatus consultum ultimum* kvázi-hadiállapotot jelentett, vagyis felhatalmazta a magisztrátust mindazon háború esetén a külső ellenséggel szemben alkalmazható lépések megtételére a belső, általa vagy a szenátus által ellenségként meghatározott személyek, illetve csoportok ellen⁵³ (vagyis a mommseni álláspont szerint a *senatus consultum ultimum* felfüggesztette a magisztrátusi *imperium* valamennyi korlátját, és ezzel a magisztrátust egyfajta *quasi-dictator*-rá tette a felhatalmazottság idejére); ezzel szemben Hugh Last úgy vélte, hogy a szenátusi felhatalmazás csupán további megerősítést, támogatást nyújtott a magisztrátus számára már meglévő *imperiuma* gyakorlása terén, vagyis a magisztrátus jogellenes eljárásai számára nem jelentett jogellenességet, illetve büntethetőséget kizáró okot, hanem mindössze a cselekmények utóbbi elbírálása esetén érvet, az államot fenyegető veszélyre hivatkozás lehetőségével legitimációt szolgáltatott a magisztrátus számára.⁵⁴ Megjegyzendő, hogy számos antik szerző, méghozzá éppen a szenátussal szemben álló politikai irányzat,

51 Cic. *Rab. perd.* 3. *Intercludere omnis seditionum vias, munire praesidia rei publicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium putare.*

52 Cic. *Att.* 2, 1, 3.

53 Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht, III.*, Duncker & Humblot, Berlin, 1887–1888, 1240. skk.

54 Hugh LAST: *The Last Century of the Roman Republic. The Cambridge Ancient History, IX.*, University Press, Cambridge, 1932, 84. sk.

a *populares* képviselői, így például Caesar és Sallustius sem vonják kétségbe a *senatus consultum ultimum* legitimitását,⁵⁵ és nem gyengítik annak jogi hatályát pusztán egy perben érvényesíthető argumentummá.⁵⁶ Bármelyik álláspontot vélelmezzük is helytállóknak, azt illetően nem térnek el, hogy a *senatus consultum ultimum* tartalma nem más, mint a szenátus által a magisztrátusnak adott felhatalmazás, hogy az államot fenyegető veszély-, illetve szükséghelyzetben a köz javát szem előtt tartva, illetve az államot fenyegető kárt elhárítva rendkívüli intézkedéseket foganatosíthasson.⁵⁷

Felmerül a kérdés, hogy ezen értelmezés mellett kit illet meg a legfőbb rendelkezési jog a *senatus consultum ultimum* idején. Nyilvánvalóan a szenátus hozza meg a határozatot, amely felhatalmazza a magisztrátusokat (rendszerint a *consulokat*) a polgárság felfegyverzésére és a szükséghelyzet okának erővel, illetve erőszakkal történő felszámolására.⁵⁸ A cicerói értelmezés szerint, amint ez a *Pro Rabirio perduellionis* idézett szövegéből is kitűnik, a szükséghelyzet idején az államrend megóvásához – bár Cicero természetesen nem a modern hatalommegosztás alábbi kifejezéseit használja – egyfelől *summum consilium* szükségeltetik, vagyis egy teljes körű döntéshozatalra feljogosított szerv (a szenátus), valamint *summum imperium*, tehát egy hasonlóképpen teljes körű végrehajtó hatalom (a magisztrátusok),⁵⁹ azaz Cicero világosan megkülönbözteti a politikai irányvonal meghatározásának, eldöntésének jogát az ezen politika gyakorlati eszközökkel történő végrehajtásának jogkörétől.⁶⁰ Cicero szerint tehát a szenátus hatásköre nem ért véget a *consultum ultimum* kibocsátásával, hanem mint a *summum consilium* birtokosa egyfajta felügyeletet gyakorolt a *summum imperiummal* felruházott magisztrátus felett, aki – ellentétben a cselekedeteiért felelősségre nem vonható *dictatorral* – nem korlátlan jogkört kapott, hanem csupán addig a pontig gyakorolta hatalmát legitim módon, amíg a szenátus szándékait valósította meg; mindez értelemszerűen nem minden egyes magisztrátusi lépés egyeztetését jelentette, hiszen ezzel a hatékony cselekvés lehetőségétől fosztották volna meg a *consult*, s ily módon a *senatus consultum ultimum* értelmét veszítette volna, hanem a magisztrátusra rótt azon kötelezettséget, miszerint tartania kellett magát a szenátus által meghatározott politikai irányvonalhoz.⁶¹ Éppen ezen meggyőződés indíthatta Cicerót arra, hogy az összeesküvés öt vezéralakjának bírósági ítélet nélküli kivégzése felől ne egymaga határozzon, hanem a büntetés kérdését a szenátusban szavazásra bocsássa – *consulsága* után ezen eljárást számos beszédében újra és újra felemlíti, és érveket sorakoztat fel legitimitása mellett.⁶²

A *senatus consultum ultimum* hatálya, vagyis az állam létét fenyegető veszély idején – a cicerói értelmezésben – a szenátus mint az állami szuverenitás hordozója felhatalmazta, illetve utasította a magisztrátust mint a végrehajtó hatalom birtokosát (az

55 Caes. *civ.* 1, 7, 5; Sall. *Cat.* 29, 3.

56 MITCHELL: *i. m.*, 49.

57 Earnest George HARDY: *The Catilinarian Conspiracy in Its Context. A Re-Study of the Evidence*, The Journal of Roman Studies, 1917/7, 153–228.

58 Vö. Cic. *Mil.* 70.

59 Cic. *Rab. perd.* 2. skk.

60 MITCHELL: *i. m.*, 54.

61 *Uo.*

62 Cic. *Pis.* 14; *Phil.* 2, 18; *Sulla* 21.

imperiumát korlátozó jogi garanciák felfüggesztésével), hogy szerezzen érvényt a szenátus által megfelelőnek ítélt politikai irányvonalnak.

Kérdésként merülhet fel, hogy a cicerói értelmezés mennyiben felelt meg a római közjogi gyakorlatnak, vagy pedig inkább saját államelméletének kifejeződéseként értelmezendő-e. Az a tény, hogy a kortársak, így például a politikailag Ciceróval nem rokonszenvező Sallustius, sőt, a Catilina-összeesküvés kapcsán a vezetők kivégzése ellen állást foglaló, ehelyett bebörtönzésükre és vagyonuk elkobzására javaslatot tevő Caesar sem minősítette Cicero eljárását jogsértőnek, vagyis ellenvéleményük nem jogi, hanem politikai természetűnek tekinthető (egyébiránt megjegyzendő, hogy a Caesar megfogalmazta javaslat, bár kíméletesebb elbánást biztosított volna az összeesküvőknek, minden törvényi alapot nélkülözött, hiszen a szabadságmegvonást és a vagyonelkobzást nem mondta ki bírói ítélet).⁶³ Az összeesküvők kivégzése, amire a consul a *senatus consultum ultimum* alapján adott utasítást, nyilvánvalóan – éppen a szenátusi határozattal elrendelt szükséghelyzet okán – nem bírói ítéleten alapult; jogi természetét tekintve inkább közigazgatási intézkedésnek minősíthető, amit a *periculum publicum* indokolt, amit mind a cicerói,⁶⁴ mind a Cato által megfogalmazott, Sallustius által hagyományozott érvelés valószínűsíteni enged.⁶⁵ Vagyis a kortársak – még a Ciceróval ellenkező politikai meggyőződést vallók – sem ítélték úgy, hogy a consuli intézkedés sértené a *Lex Semponia de capite civis Romani* azon rendelkezését, amely száműzetés (*aquae et igni interdictio*)⁶⁶ terhe mellett megtiltotta a magisztrátusnak, hogy római polgárt bírói ítélet nélkül főbenjáró büntetéssel sújtsa.⁶⁷ Továbbá, miután a szenátusi ülésen szavazásra került sor az összeesküvők sorsa felől, nem valószínű, hogy a szenátus e tekintetben pusztán tanácsadói, konzultatív jellegűnek tekintette volna saját szerepét, sokkal inkább azon meggyőződés vezérelhette, hogy az ott született döntést a *consultum ultimum* alapján a magisztrátus (jelen esetben a consul) köteles végrehajtani – tehát a szükséghelyzet idején a szenátus kétségkívül az állami szuverenitás leteleményeseként járt el.⁶⁸

4. Következtetések

A fentiekből megállapítható, hogy a *senatus consultum ultimum* keretében a szenátus nem *quasi-dictatori* felhatalmazást adott a consuloknak, hiszen a *dictator* eljárásában és intézkedéseiben nem tartozott elszámolással a szenátus felé, viszont – amint ez a cicerói példából és szöveghelyekből látható – a consul igen. Vagyis az önállóan eljáró *dictator* helyett a szenátus képviselte az állami szuverenitást, és a *senatus consultum*

63 MITCHELL: *i. m.*, 56.

64 Cic. *Cat.* 3, 7.

65 Sall. *Cat.* 52, 6. skk.

66 ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 97; SÁRY Pál: *Büntett és büntetés az ókori Rómában*, Jogtudományi Közlöny, 1999/7–8, 358–360, 358.

67 MITCHELL: *i. m.*, 57.

68 *Uo.*, 58.

ultimum alapján eljáró consul köteles volt a szenátus által meghatározott politikai irányvonal képviselőjére, annak gyakorlati végrehajtására. A consul tételes jogalapot nélkülöző intézkedései – így példának okáért Cicero esetében az összeesküvés öt vezetőjének a kivégeztetése – csak oly módon nyerhettek legitimitációt, hogy eljárását (egy esetleges felelősségre vonás esetén) a szenátus felhatalmazására, tekintélyére alapozta. Ezen utóbbi megállapításnak színleg ellentmond Cicero példája, aki éppen consuli intézkedései és a Catilina-féle összeesküvés idején tanúsított határozott fellépése miatt kényszerült önkéntes *exilium*ba, ám ennek oka nem a *senatus consultum ultimum* adta felhatalmazás fogyatékos voltában, hanem a Cicero és Clodius közötti személyes ellenséges viszonyban keresendő.⁶⁹ A Kr. e. 58-ban keletkezett a *Lex Clodia de capite civium*, amely visszaható hatállyal és általános jelleggel büntette azt, aki római polgárt a népgyűlés jóváhagyása, vagyis a *provocatio*s jog igénybevételének lehetősége nélkül végeztetett ki – a hangsúly itt az általános jellegen volt, hiszen a *provocatio*s jogot a szükségállapotot kihirdető *senatus consultum ultimum* felfüggesztette. Vagyis Cicero *exilium*a egy későbbi jogsértő törvényalkotás eredményének, nem pedig eljárása jogellenes voltának tudható be, vagy annak, hogy *consul*ként túllépte a *senatus consultum ultimum* által számára biztosított cselekvési kereteket.

69 NÓTÁRI Tamás: *Cicero és Clodius – a politikai és perbeszédok tükrében*, Állam- és Jogtudomány, 2017/2, 16–40; HOFMANN Zsuzsanna: *Adalékok Clodius politikájához*, Aetas, 2013/1, 115–127.

NAGY GELLÉRT¹

A szólás és kifejezés szabadsága a román Alkotmánybíróság gyakorlatában

Freedom of Speech and Expression in the Case Law of the Constitutional Court of Romania

Abstract: Article 30 of the Constitution of Romania simultaneously guarantees two important components of freedom of speech and expression, i.e. freedom of opinion and freedom of the press. However, the Constitution does not only provide the object of protection but also contains constitutional limits on freedom of expression. Due to the rigidity of the Romanian Constitution, which is difficult to amend, the Constitutional Court has a key role to play in the interpretation of certain fundamental rights and freedoms. Thus, the provisions on freedom of expression should also be interpreted in accordance with the case law of the Constitutional Court. The present study aims to explore the content of the freedom in question through a case study on the restrictions of this fundamental right, the freedom of expression of deputies and senators, the right to reply and hunger strike.

Keywords: freedom of expression, freedom of the press, defamation, right to reply, the freedom of expression of deputies and senators, case law of the Constitutional Court, constitutional dialogue

Összefoglaló: Románia Alkotmányának 30. cikke egy időben garantálja a szólás és kifejezés szabadságának két fontos komponensét, a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát. Ugyanakkor az Alkotmány nem pusztán a védelem tárgyáról rendelkezik, hanem tartalmazza a kifejezés szabadságának alkotmányos korlátozásait is. Annak következtében, hogy Románia Alkotmánya merev, nehezen módosítható, az egyes alapjogok és alapszabadságok értelmezésekor kiemelt szerep hárul az Alkotmánybíróságra. Ily módon a kifejezés szabadságára vonatkozó előírások is pusztán az alkotmánybírósági esetgyakorlattal összhangban értelmezendők. Jelen tanulmány alapvetően a kifejezés szabadságának korlátozására, a parlamenti képviselők és szenátorok kifejezési szabadságára, a válaszadás jogára és az éhségsztrájkra vonatkozó esetgyakorlat bemutatásán keresztül kívánja feltárni a vizsgált alapszabadság tartalmát.

Kulcsszavak: kifejezés szabadsága, sajtószabadság, rágalmazás, válaszadás joga, parlamenti képviselők és szenátorok kifejezési szabadsága, alkotmánybírósági esetgyakorlat, alkotmányos párbeszéd

1 ORCID: 0000-0002-8633-3038

„Annak a társadalomnak, amelyben az emberek nem mondhatják el a véleményüket, nincs jövője.”²

Winston Churchill

1. A szólás és kifejezés szabadságának védelme a román Alkotmány rendszerében

A vizsgált alapszabadság részletesebb vizsgálatát megelőzően elengedhetetlen néhány fogalomhasználati kérdésre kitérni. Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának első kiegészítése a „szólásszabadság” fogalmat alkalmazza, azonban ma már az amerikai irodalom is inkább a „kifejezés szabadsága” szóösszetétellel operál.³ Ezzel szemben a német jogrendszer alapvetően a „véleménynyilvánítás szabadsága” szófordulatot preferálja.⁴ A magyar szakirodalomban megfogalmazott nézetek szerint a felsorolt fogalmak közül egyik sem fedti teljes egészében a vizsgált alapszabadság tartalmát.⁵ Mi több, bizonyos szerzők a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságát (a sajtószabadsággal, a tudományos és művészi alkotások szabadságával együtt) a tágabban értelmezett kommunikációs jogok körébe sorolják.⁶ A továbbiakban jelen tanulmány általánosságban a „szólás és kifejezés szabadsága”, míg a román Alkotmány konkrét rendelkezésének vonatkozásában a „kifejezés szabadsága” szóösszetételt kívánja alkalmazni, hiszen az alkotmányos védelemben részesített alapszabadság egy időben terjed ki a vélemények, gondolatok és hitvallások kifejezésére is, és nem pusztán a szólás szabadságát védik.

A szólás és kifejezés szabadsága egyike a legsajátosabb alapszabadságoknak, mondhatni, mintegy Janus-arcú alapszabadság, hiszen egy időben előfeltétele egyes alapjogok gyakorlásának (pl. a gyülekezés szabadsága a véleménynyilvánítás egyik kifejezési formájaként jelenik meg, mi több, az Emberi Jogok Európai Bírósága esetgyakorlatában tett megállapítások értelmében a két alapszabadság között *lex generalis* – *lex specialis* kapcsolat áll fenn⁷), miközben veszélyeztetheti más alapjogok védelmét (pl. az intim, családi és magánélethez való jogot).⁸ Továbbá a szólás és kifejezés szabadsága szoros kapcsolatban áll a lelkiismereti szabadsággal is, hiszen ez utóbbi tartalmában

2 <https://citatum.hu/idezet/117341> (letöltés ideje: 2024. 06. 11.).

3 KOLTAY András: *A véleménynyilvánítás szabadsága = Internates Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, FEKETE Balázs, 2018, <https://ijoten.hu/szocikk/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga> (letöltés ideje: 2024. 04. 09.).

4 Uo.

5 KOLTAY András: *A véleménynyilvánítás szabadsága: Fogalmi tisztázás az Alkotmány 61. §-ához*, Századvég, 2008/13, 77–104, 77–78.

6 KOVÁTS Beáta: *A véleménynyilvánítási szabadság vizsgálata az Alkotmánybíróság gyakorlatában*, Alkotmánybírósági Szemle, 2023/1, 33–42, 33.

7 Ezelin kontra Franciaország ügy, 11800/85. számú megkeresés.

8 Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, C.H. Beck, București, 2020, 342.

üresedne ki, amennyiben nem lehetne kifejezésre juttatni.⁹ Mindezek alapján a szakirodalomban nagyon találóan állapították meg, hogy a szólás és kifejezés szabadságának jelentős a társadalomra gyakorolt szerepe, hiszen egy demokratikus társadalom alapját képezi, hogy az egyes álláspontok nyilvánosan is kifejezésre jussanak.¹⁰

A szólás és kifejezés szabadságának védelme egy időben szolgálja az igazság keresését, a demokráciát és a személyes szabadságot.¹¹ Garantálásához ugyanakkor elengedhetetlen a nyilvánosság léte, hiszen e szabadság gyakorlása kizárólag nyilvánosságban értelmezendő.¹² Plasztikusan fogalmazva, a vélemény pusztán akkor mutatkozik meg, ha azt nyilvánosan is kifejezik.¹³ A nyilvánosság sajátos szerepéből fakadóan, a szakirodalomban gyakorta tekintik a szólás és kifejezés szabadságát az egyéni és kollektív alapjogok skáláján nehezen behatárolható alapszabadságnak.¹⁴ Mindemellett a szólás és kifejezés szabadsága egyidejűleg rendelkezik aktív és passzív vetülettel, hiszen vonatkozik a gondolatok, vélemények és hitvallások kifejezésének szabadságára (aktív vetület), valamint más személyek véleménye megismerésének szabadságára (passzív vetület).¹⁵

A román szakirodalomban kialakított nézőpontok értelmében, a vizsgált alapszabadságnak három fő komponensét szükséges elkülönítenünk: a vélemény szabadságát, az információszabadságot és a sajtószabadságot. Amennyiben a román Alkotmány előírásait vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy mindhárom komponens védelme egy időben garantált. Kiemelendő, hogy az információhoz való jogról egy külön cikk (az Alkotmány 31. cikke) rendelkezik, azonban jelen tanulmány, tárgyköréből fakadóan, e cikk vizsgálatára nem kíván kitérni.

Alkotmánytörténeti szempontból érdemes megemlíteni, hogy már az 1866. évi román Alkotmány 24. cikke is biztosította a kifejezés szabadságának védelmét. A későbbi román Alkotmányok is deklarálták ezen alapszabadság garantálását, ugyanakkor az eltérő korok politikai ideológiája jelentősen kihatott a védelem szintjére és az alapszabadság gyakorlatban történő megvalósulására. Például az 1952. évi Alkotmány 85. cikke értelmében a szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezés szabadsága, valamint a felvonulások és utcai tüntetések rendezésének szabadsága a dolgozók érdekeinek figyelembevételével és a népi demokrácia rendszerének megerősítése érdekében volt garantálva.¹⁶

9 Marius ENACHE, Ștefan DEACONU: *Drepturile și libertățile fundamentale în jurisprudența Curții Constituționale*, III, C.H. Beck, București, 2019, 34.

10 Erica HOWARD: *Freedom of Expression and Religious Hate Speech in Europe*, Routledge, London–New York, 2018, 9.

11 J. TóTH Zoltán: *The Protection of State and National Symbols Across Europe = Constitutional and Legal Protection of State and National Symbols in Central Europe*, szerk. J. TóTH Zoltán, Central European Academy Publishing, Miskolc–Budapest, 2022, 13–53, 34.

12 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 34.

13 ANDREESCU, PURAN: *i. m.*, 337.

14 *Uo.*, 342.

15 HOWARD: *i. m.*, 10.

16 Románia 1952. évi Alkotmányának 85. cikke. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1948. évi 87. számában.

Az 1991. évi, jelenleg is hatályos Alkotmány II., alapvető emberi jogokról és alapszabadságokról szóló címének 30. cikke 8 bekezdésben rendelkezik a kifejezés szabadságáról és annak védelméről. A 30. cikk (1) bekezdése pontosan meghatározza a kifejezés szabadságának tárgyát, illetve hogy a kifejezés milyen módokon valósulhat meg.¹⁷ E rendelkezés alapján a kifejezés szabadsága a gondolatok, vélemények és hitvallások kifejezése, valamint bármely alkotás szabadsága védelmére terjed ki. A kifejezés módja történhet élő szóban, írásban, képek vagy hangok segítségével, valamint más tömegkommunikációs eszközök igénybevételevel.

Emellett a kifejezés szabadsága magába foglalja bizonyos, szólásszabadságnak teret biztosító eszközök létrehozásának szabadságát is. Mindezen eszközök közül az egyik legjelentősebb a sajtó. Egy társadalomban a sajtónak egy időben kell hiteles információforrásként és információterjesztőként megjelennie, valamint a demokrácia társadalmi őreként (idegen kifejezéssel élve *watchdog*ként) funkcionálnia.¹⁸ Az Alkotmány 30. cikke több bekezdést is szentel a sajtószabadságnak mint a kifejezés alapszabadsága egyik komponensének. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy bár a kifejezés szabadsága teremti meg a sajtószabadság általános keretét, a két szabadság nem tévesztendő össze, hiszen a sajtószabadság jelentős sajátosságokat mutat.¹⁹ A (3) bekezdés értelmében a sajtószabadság inherens részét képezi a sajtókiadványok szabad alapításának joga, míg a (4) bekezdés előírása szerint tilos a sajtókiadványok megszüntetése. Fontos kiemelni, hogy az Alkotmány nem tiltja explicit módon a sajtókiadványok felfüggesztését, ugyanakkor a szakirodalmi nézetek szerint sajtókiadványok felfüggesztésére pusztán megfelelő törvényi keret alapján kerülhet sor,²⁰ amely meghatározza a felfüggesztés feltételeit, a felfüggesztésre vonatkozó eljárást, valamint, ezzel egy időben, megfelelő jogorvoslati lehetőséget biztosít.

A 30. cikk (2) bekezdése, amely a cenzúra alkalmazásának tilalmát írja elő, szintén a sajtószabadság egyik előfeltételeként értelmezhető. A cenzúra tilalma valójában az állami szervek azon tevékenységét tiltja, hogy a közzétételt megelőzően ellenőrizhessék egy adott publikáció vagy sajtótermék tartalmát.²¹ Mindezen széles körű garanciák mellett, az (5) bekezdés értelmében a tömegkommunikációs eszközöket (hírlapokat, műsorszolgáltatókat stb.) törvényi előírások kötelezhetik finanszírozási forrásuk nyilvánosságra hozatalára. Ezen előírás a sajtóval szemben megfogalmazott transzparencia igényeként értelmezendő, amely a sajtó sajátos, demokrácia felett őrködő szerepére vezethető vissza.²²

Ugyanakkor a szólás és kifejezés szabadsága nem abszolút alapszabadság, hiszen bizonyos, meghatározott esetekben korlátozható. Az Alkotmány 53. cikke által előírt, általános korlátozások mellett a kifejezés szabadsága a 30. cikk (6) és (7) bekezdéseiben

17 Részletekért lásd: ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 35.

18 Uo. A sajtó ezen szerepét az EJE is számos döntésében kiemelte, lásd pl.: *Jersild kontra Dánia ügy*, 15890/89. számú megkeresés; *Observer és Guardian kontra Egyesült Királyság ügy*, 13585/88. számú megkeresés.

19 KOKOLY Zsolt: *Dreptul media european și român*, Editura Hamangiu, București, 2022, 101.

20 ANDREESCU, PURAN: *i. m.*, 338.

21 Uo.

22 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 35.

foglaltak szerint is korlátozható.²³ E két bekezdésben felsorolt sajátos esetek két nagy csoportra oszthatók:²⁴

– más személyek jogait és szabadságait védő korlátozások (a kifejezés szabadsága nem sértheti más személy méltóságát, becsületét, magánéletét, sem a saját képmásához való jogát);

– társadalmi értékeket védő korlátozások (tilos az ország gyalázása, a háborús agresszióra való uszítás, a nemzeti, faji, osztály- és vallási gyűlöletre való uszítás, a diszkriminációra, szeparatizmusra vagy erőszakra való buzdítás és a jó erkölccsel ellentétes obszcén megnyilvánulások).

Végül, de nem utolsósorban a (8) bekezdés a kifejezés szabadságához kapcsolódó jogi felelősségről rendelkezik. A polgári jogi felelősség tekintetében az Alkotmány előírja, hogy a nyilvánosságra hozott információkért és alkotásokért sorrendben a kiadó vagy alkotó, a szerző, a rendezvény szervezője, a sokszorosítást ellátó eszközök vagy televízió- és rádiótársaságok tulajdonosai tartoznak felelősséggel. Az esetleges büntetőjogi felelősséggel kapcsolatban, a sajtóvétségek tekintetében az Alkotmány leszögezi, hogy ezeket mindössze törvény szabályozhatja.

A szólás és kifejezés szabadsága az Alkotmány által biztosított garanciarendszerben megfelelő védelemben részesül. Ugyanakkor az Alkotmány garanciarendszere mindössze a román Alkotmánybíróság esetgyakorlatán keresztül nyer teljes értelmet, hiszen e gyakorlat tartalmazza mindazon elvi tételeket, amelyeket mind a jogalkotónak, mind a jogalkalmazónak figyelembe kell vennie. A továbbiakban ezen esetgyakorlatból kívánok kiemelni néhány olyan döntést, elvi tételt, amelyek a kifejezés szabadsága romániai védelmének teljesebb megértését szolgálják.

2. A kifejezés szabadságának védelme a román Alkotmánybíróság esetgyakorlatában

Az Alkotmánybíróság – mind előzetes, mind utólagos normakontroll keretében – számos alkalommal vizsgálta egyes jogszabályi előírások kifejezés szabadságával való összhangját, és így módon azok alkotmányosságát. Az alkotmányossági vizsgálat a megkeresések jelentős részében valamely, a szólás és kifejezés szabadságát korlátozó

23 Fontos kiemelni, hogy a román Alkotmány rendszerében az alapvető emberi jogok és szabadságok két szinten korlátozhatóak. Az általános korlátozásra vonatkozó szabályt az Alkotmány 53. cikke tartalmazza. A korlátozás második szintjét az egyes alapjogok és alap-szabadságok kapcsán kifejezetten előírt alkotmányos rendelkezések adják. Ez utóbbi korlátozások kapcsán „nem kell vizsgálni az általános korlátozási klauzula által megállapított feltételrendszert, hiszen a klauzula általános normának minősül, amelyhez képest az egyes alapjogokra vagy alapszabadságokra vonatkozó előírások, ideértve a korlátozások lehetőségét is, előnyt élveznek”. SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *A prezidenciális jelleg hangsúlyossága a különleges jogrend romániai szabályozásában* = *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, szerk. NAGY Zoltán, HORVÁTH Attila, MÁDL Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021, 491.

24 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 36.

vagy esetlegesen korlátozó jogszabályi előírások tekintetében merült fel. A továbbiakban az alábbi kérdésköröket érintve kívánom szemlézni az Alkotmánybíróság releváns esetgyakorlatát: a kifejezés szabadságának korlátozása (rágalmazás és az igazságszolgáltatásra irányuló nyomásgyakorlás büntetetei), parlamenti képviselők és szenátorok szólás- és kifejezési szabadsága, a válaszadás joga, valamint az éhségsztrájk és a kifejezés szabadságának kapcsolata.

Az alkotmánybíróági esetgyakorlatban, a kifejezés szabadságával összefüggésben hozott legfontosabb döntések a rágalmazás büntetetének szabályozása kapcsán merültek fel. A rágalmazás az 1968. évi Büntető törvénykönyv 206. cikke értelmében bűncselekménynek minősült, ám egy 2006. évi módosításkor²⁵ dekriminalizálták. Később az Alkotmánybíróság a dekriminalizációról rendelkező törvényt alkotmányellenesnek minősítette. Fontos kiemelni, hogy a jelenleg hatályos Büntető törvénykönyv²⁶ elfogadásakor a jogalkotó úgy döntött, hogy nem bünteti a rágalmazást és a becsületsértést.

A rágalmazás bűncselekményének tekintetében az Alkotmánybíróság már az 1999. évi 51. döntésében kiemelte, hogy a kifejezés szabadsága nem abszolút, tehát bizonyos – Alkotmány által szabályozott – esetekben korlátozható. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság elvi tételként mondta ki, hogy a kifejezés szabadságának korlátozására vonatkozó alkotmányos kötelezettségeket a kötelezettség be nem tartása esetére vonatkozó jogi szankciókkal kell társítani. Ellenkező esetben e kötelezettségek pusztán kívánalmakként jelennének meg, és a társadalmi kapcsolatokban nem vezetnének eredményre. Ennek fényében tehát szükséges büntetni mindazokat, akik szólás- és kifejezési szabadságukkal visszaélve mások méltóságát vagy becsületét sértik. Mindezt csak alátámasztja, hogy az Alkotmány 54. cikke értelmében az alapvető emberi jogokat és alapszabadságokat oly módon kell gyakorolni, hogy azáltal mások jogai és szabadságai ne sérüljenek.²⁷ Ezen elvi tétellel az Alkotmánybíróság lényegében a kifejezés szabadsága korlátaiként megjelenő kötelezettségek (pl. más személyek jogainak és szabadságainak tiszteletben tartása) be nem tartása esetére előírt szankciók alkotmányosságát állapította meg.

Az 1999. évi 51. döntés elvi tételeit az Alkotmánybíróság beépítette a 2003. évi alkotmánymódosítást követő esetgyakorlatába is. Egy 2005-ben hozott döntésében – szintén a rágalmazás tárgykörében – a taláros testület kiemelte, hogy az Alkotmány által biztosított kifejezés szabadsága előírja a 30. cikk (6) bekezdésében foglaltak betartását, nevezetesen, hogy más személy méltóságát, becsületét, magánéletét és saját képmásához való jogát a kifejezés szabadsága ne sértse. Ezen alapszabadság nem abszolút, és mint ilyen a demokratikus társadalmi értékek védelme érdekében, a törvény által szabályozott előírások rendszerében értelmezendő. Ebből kifolyólag a jogalkotó a rágalmazás bűncselekményét mindezen, a kifejezés szabadsága gyakorlásával való visszaélések megelőzésére vonatkozó iránymutatások mentén szabályozta.²⁸ E dönté-

25 2006. évi 278., a Büntető törvénykönyv, valamint egyéb törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló törvény. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2006. évi 601. számában.

26 2009. évi 286. törvény. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2009. évi 510. számában.

27 Románia Alkotmánybíróságának 1999. évi 51. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1999. évi 262. számában.

28 Románia Alkotmánybíróságának 2005. évi 139. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2005. évi 350. számában.

sében az Alkotmánybíróság tulajdonképpen megerősítette, hogy a rágalmazás bűncselekménnyé nyilvánítása nem sérti a kifejezés szabadságát, hanem éppen ellenkezőleg, más társadalmi értékek védelmét szolgálja.

A rágalmazás bűncselekményével kapcsolatban végül, de nem utolsósorban fontos kiemelni az Alkotmánybíróság 2007. évi 62. döntését. E döntésében az Alkotmánybíróság a 2006. évi 278., a Büntető törvénykönyv, valamint egyéb törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló törvény I. cikk 56., a rágalmazás dekriminálizálásáról szóló pontjának alkotmányellenességét állapította meg. Az Alkotmánybíróság aláhúzta, hogy a rágalmazásra vonatkozó büntetőjogi előírások hatályon kívül helyezése olyan hiástust teremtett, amely ellentétes az emberi méltóság mint legfőbb érték védelmére vonatkozó alkotmányos előírásokkal. Továbbá az Alkotmány előírásaiból kitűnik, hogy nincs olyan ellentét a kifejezés szabadsága, valamint a rágalmazás és becsületsértés büntethetősége között, amely megkövetelné e bűncselekmény dekriminalizálását.²⁹

Szintén a kifejezés szabadsága korlátozásával kapcsolatban mondott ki elvi tételeket az Alkotmánybíróság a 2014. évi 629. döntésében, amelyben a Büntető törvénykönyv 276. cikkének (amely az igazságszolgáltatásra irányuló nyomásgyakorlást büntette) hatályon kívül helyezéséről szóló törvény alkotmányosságát vizsgálta, előzetes normakontroll keretében. E döntésében az Alkotmánybíróság kihangsúlyozta, hogy a demokratikus társadalmakban egy személy szabadsága mindaddig védett, amíg egy másik személy szabadsága kezdődik. Az Alkotmány 30. cikk (6) és (7) bekezdései olyan korlátozásokat írnak elő, amelyek alkalmasak arra, hogy megteremtsék a kifejezés szabadsága gyakorlásának kereteit. Ugyanakkor a felsorolt korlátozások maguk is alkotmányos szintűek és szigorúan értelmezendők, ennek következtében semmilyen más korlátozás nem megengedett. Az igazságszolgáltatás függetlenségének biztosítása azonban nem tartozik az Alkotmány 30. cikk (6) és (7) bekezdéseiben felsorolt alkotmányos értékek közé. Ily módon a jogalkotónak biztosítania kell az arányosság elvének tiszteletben tartását az igazságszolgáltatás munkájának védelme iránti igény és a kifejezés-, a közérdekű kérdések megvitatásának szabadsága között. Többek között ezen érvekre alapozva az Alkotmánybíróság megállapította az igazságszolgáltatásra irányuló nyomásgyakorlás büntetésének hatályon kívül helyezéséről szóló törvény alkotmányosságát.³⁰

29 Románia Alkotmánybíróságának 2007. évi 62. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2007. évi 104. számában. Az Alkotmánybíróság e döntését a szakirodalomban számos kritika érte. Egyes nézetek szerint a döntéssel az Alkotmánybíróság jogalkotói és igazságszolgáltatói hatáskörök gyakorlójává vált. Részletekért lásd: Marian NICOLAE: *Există și/sau mai este necesară incriminarea insultei și calomniei? Scurte reflecții pe marginea Deciziei Curții Constituționale nr. 62/2007*, Revista Română de Drept Privat, 1/2018, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2024. 04. 09.). Véleményem szerint e szakirodalmi álláspont megalapozott, hiszen ha egy jogszabály hatályon kívül helyezéséről szóló törvény alkotmányellenesnek nyilvánításakor az a kiváltott joghatás, hogy a jogszabály ismételten hatályba lép, akkor az Alkotmánybíróság óhatatlanul is jogalkotói hatásköröket vesz át. Hasonló érvelésért lásd: VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Forum Iuris Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2019, 114.

30 Románia Alkotmánybíróságának 2014. évi 629. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2014. évi 932. számában.

A kifejezés szabadságával kapcsolatos alkotmánybíróági esetgyakorlat egy sajátos kérdése a parlamenti képviselők és szenátorok szólás- és kifejezési szabadsága. A kérdés sajátosságát az adja, hogy az ellenzéki parlamenti képviselők esetében egy időben kell garantálni az ellenzéki vélemények megjelenítését, valamint a Parlament tekintélyét, illetve a többségi parlamenti képviselők méltóságának védelmét. E kérdés tekintetében az Alkotmánybíróság 2018. évi 649. döntése emelhető ki, amelyben a taláros testület aláhúzta, hogy a kifejezés szabadsága a parlamenti képviselőkre és szenátorokra is kiterjed. Mi több, az Alkotmány 72. cikk (1) bekezdése értelmében a mandátumuk gyakorlása során a parlamenti képviselők és szenátorok jogilag nem felelnek leadott szavazataikért vagy a kifejezett politikai véleményeikért. Ugyanakkor a parlamenti képviselők és szenátorok olyan megfelelő kifejezési módokat kell találniuk, amelyek egy időben biztosítják a mandátum objektív és tisztességes gyakorlását, valamint a törvényhozó tevékenységének megfelelő folyását. Azon tilalom, amely arra kötelezi a képviselőket, hogy a parlamenti viták során ne tanúsítsanak lealacsonyító, rasszista vagy idegengyűlölő magatartást és nyelvezetet, valamint ne tűzzenek ki bannereket vagy transzparenseket, nem magára a politikai üzenet kifejezésének módjára, hanem kizárólag annak tartalmára vonatkozik. Továbbá, e korlátozás házszabályba építésével a Képviselőház, szabályozási autonómiája érvényesítéseként, a kifejezés szabadságának alkotmányos korlátozásait ültette át házszabályi szintre. Az Alkotmánybíróság hozzátette, hogy a politikai véleménynyilvánítás egyes formái megjelenésének összhangban kell lennie a Parlament kereteivel, céljaival és hírnevével, tiszteletben kell tartania a házak plenáris üléseinek ünnepélyességét, és nem árthat a Parlament megítélésének, még kevésbé az általa kifejtett tevékenységnek.³¹ Hasonló elvi megállapításokkal élt az Alkotmánybíróság a 2022. évi 137. döntésben is.³²

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság – esetgyakorlatában – a kifejezés szabadságát egy másik, kiemelten fontos aspektus mentén is vizsgálta. Az 1996. évi 8. döntésében a taláros testület elvi élel állapította meg, hogy az Alkotmány kifejezés szabadságára, valamint információhoz való jogra vonatkozó előírásai fényében a válaszadás joga a kifejezés szabadságával korrreráló alapjog értékével bír, függetlenül attól, hogy milyen formában gyakorolják azt. Észrevehető, hogy a válaszadás joga szorosan kapcsolódik az Alkotmány 30. cikk (8) bekezdésének rendelkezéséhez, amely a nyilvánosságra hozott információkért való polgári jogi felelősséget szabályozza. Mivel a nyilvánosságra hozott információk egy része sértő, esetleg ártalmas lehet, ezért magától értetődő, hogy a károsultak a törvényben előírt módokon kártérítést követelhetnek a szóban forgó információk terjesztése miatt elszenvedett erkölcsi vagy anyagi kárért. Ennek mintegy első lépéseként jelenik meg a válaszadás joga, amely biztosítja, hogy a sértett fél, bizonyos keretek között, reagálni tudjon.³³ E döntésével az Alkotmánybíróság e jogot

31 Románia Alkotmánybíróságának 2018. évi 649. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2018. évi 1045. számában.

32 Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 137. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 327. számában.

33 Románia Alkotmánybíróságának 1996. évi 8. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1996. évi 129. számában.

lényegében alapjogi szintre emelte, hangsúlyozva, hogy a válaszadás joga mintegy inherens részét képezi a kifejezés szabadságának.

Amint az a fentebbiek során említésre került, a kifejezés szabadsága mintegy előfeltétele egy sor egyéb alapjog és alapszabadság gyakorlásának. Az Alkotmánybíróság az 1999. évi 13. döntésében az éhségstrájk és a kifejezés szabadsága közti kapcsolatot vizsgálta. E döntésben a taláros testület kiemelte, hogy az éhségstrájkhoz való jog nem tartozik sem az Alkotmány által garantált alapjogok, sem a nemzetközi emberi jogi egyezmények által védett alapvető emberi jogok körébe. Az éhségstrájk tehát a tiltakozás vagy véleménykifejezés egyik eszköze, és nem tekinthető olyan alkotmányos alapjognak, amely gyakorlását a kifogásolt jogszabályi rendelkezések korlátozták volna. Tény, hogy az éhségstrájk gyakorlása több alapjogot és alapszabadságot is érinthet. Ugyanakkor ezen alapjogok és alapszabadságok – beleértve a kifejezés szabadságát is – oly módon gyakorolandók, hogy azáltal más személyek jogai és alapszabadságai ne sérüljenek. A felsorolt érvek alapján az Alkotmánybíróság elutasította a kifogással élő felek megkeresését.³⁴ Mindezen elvi megállapításokkal az Alkotmánybíróság kiemelte, hogy az éhségstrájk többek között a kifejezés szabadságának egyik megjelenési formája, ugyanakkor ez nem feltételezi azt, hogy az éhségstrájkhoz való jog ne lenne korlátozható.

Az Alkotmánybíróság esetgyakorlatának mintegy rövid szintéziseként kijelenthető, hogy a kifejezés szabadsága az Alkotmány által előírt esetekben – más személyek jogait és szabadságait vagy a társadalmi értékeket védendő – korlátozható. E korlátozások megsértése esetére előírt szankciók alkotmányosak, hiszen egy alkotmányos kötelezettség be nem tartásához – jelen esetben más személyek jogainak és szabadságainak vagy a társadalmi érdeknek a sérelméhez – szükséges jogi szankciókat társítani. Mindezen, a kifejezés szabadságának korlátozására vonatkozó esetek ugyanakkor szigorúan értelmezendők.

Esetgyakorlatában az Alkotmánybíróság számos más aspektus mentén is vizsgálta a kifejezés szabadságát. A taláros testület, működésének első évtizedében, elvi élel állapította meg, hogy a válaszadás joga szorosan összefügg a kifejezés szabadságával, így lényegében az alapjogok körébe tartozik. Továbbá az elmúlt években kiemelt figyelmet kapott a parlamenti képviselők és szenátorok kifejezési szabadsága, amely kapcsán az Alkotmánybíróság számos, elvi jelentőségű döntést hozott.

Megfigyelhető, hogy a vizsgált esetgyakorlat és a kimondott elvi tételek további pontosításokkal szolgáltak a kifejezés szabadságának romániai alkotmányos védelme tekintetében. Ugyanakkor az esetgyakorlat nem képez egy zárt rendszert, számos új probléma merül fel a kifejezés szabadságával összefüggésben (pl. az online térben történő kommunikáció kapcsán). Mindezt a vizsgált témakörben az Alkotmánybíróság még nem rendelkezik kifejeződött esetgyakorlattal, folyamatos fejlődésben van, amelyet érdemes figyelemmel követni.

34 Románia Alkotmánybíróságának 1999. évi 13. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1999. évi 178. számában.

3. Alkotmányos párbeszéd a szólás és kifejezés szabadságának védelme terén

Az alapvető emberi jogokra és alapszabadságokra alkalmazandó alkotmányos alapelvek közé sorolható az Alkotmány 20. cikkének előírása, amely a nemzetközi emberi jogi egyezmények és a belső jog viszonyáról rendelkezik. E cikk egy időben tartalmaz egy értelmezési és egy elsőbbségi klauzulát,³⁵ hiszen első bekezdése értelmében az alapjogokra vonatkozó alkotmányos rendelkezések az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával és a Románia által részes félként aláírt nemzetközi szerződésekkel összhangban értelmezendők és alkalmazandók, míg a második bekezdés előírásai szerint a Románia által részes félként aláírt nemzetközi szerződések és a belső jog közötti eltérés esetén a nemzetközi szabályozás élvez elsőbbséget, kivéve, ha a belső jog kedvezőbb rendelkezést tartalmaz. Ezen alkotmányos előírások alapján a Románia által ratifikált, alapvető emberi jogokra vonatkozó nemzetközi szerződések az úgynevezett „alkotmányos blokk” részévé váltak.³⁶

Az Alkotmánybíróság tehát az egyes alapvető emberi jogok és alapszabadságok esetleges sérelmének vizsgálatakor figyelembe veszi a vonatkozó nemzetközi előírásokat, valamint az azokhoz kapcsolódó esetgyakorlatot is.³⁷ A taláros testület leggyakrabban az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJEE) előírásait, valamint az azzal összefüggő, azokat értelmező, Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) által kimondott elvi tételeket építi be saját esetgyakorlatába. Ezen inkorporáció lényegében egy alkotmányos párbeszédet teremt a taláros testület és az EJEB között. A párbeszéd alapját éppen az Alkotmány 20. cikkének előírásai adják, célja pedig az emberi jogok megfelelő szintű védelmének biztosítása.³⁸

Ugyanakkor e folyamatok nem tekinthetők romániai sajátosságnak, bizonyos szerzők szerint az EJEE és az EJEB esetgyakorlata jelentős mértékben beépült az európai országok belső jogrendjébe.³⁹ Ezen inkorporáció, hivatkozás az alapvető emberi jogok és alapszabadságok nemzeti védelmének valamelyes konvergenciájához, a nemzeti szabályozások közelítéséhez vezetnek.

A kifejezés szabadságának védelme terén az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában előszeretettel hivatkozik mind a nemzetközi egyezményekre, egyezségokmányokra,

35 Ion GÂLEA: *Valențe recente ale interpretării articolului 11 din Constituție = In Honorem Ioan Muraru. Despre Constituțiile în mileniul III*, szerk. DEACONU Ștefan, TÂNĂȘESCU Elena Simina, Editura Hamangiu, București, 2019, 174–193, 178.

36 Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020, 438, 442.

37 Az Alkotmánybíróság már az 1994. évi 81. döntésében (megjelent a Hivatalos Közlöny 1995. évi 14. számában) megállapította, hogy nem pusztán az Emberi Jogok Európai Egyezménye rendelkezései, hanem azok Emberi Jogok Európai Bírósága általi értelmezése is kötelező értelmezési jelentőséggel bír.

38 TOADER, SAFTA: *i. m.*, 442.

39 Wayne SANDHOLTZ: *Human Rights Courts and Global Constitutionalism: Coordination through judicial dialogue*, *Global Constitutionalism*, 2021/3, 439–464, 446.

mind pedig a releváns EJEB-esetgyakorlatra. Jelen tanulmányban bemutatott nyolc alkotmánybíróági döntésben megjelenő hivatkozásokat az alábbi táblázat foglalja össze.

1. táblázat. *Nemzetközi standardok megjelenése az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában (forrás: a szerző saját gyűjtése)*

Az Alkotmánybíróság döntése	Hivatkozott nemzetközi egyezmény vagy egyezségokmány	Hivatkozott EJEB-esetgyakorlat
1996. évi 8. döntés	–	–
1999. évi 13. döntés	EJEE 10. cikk (2); Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk; Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 29. cikk; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 5. cikk (2)	–
1999. évi 51. döntés	EJEE 10. cikk (1); Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 19. cikk	–
2005. évi 139. döntés	EJEE 10. cikk (1)	–
2007. évi 62. döntés	EJEE 10. cikk (2)	<i>Aydin kontra Törökország</i> ügy, <i>Conka kontra Belgium</i> ügy (más alapjogok vizsgálata kapcsán hivatkozott döntések)
2014. évi 629. döntés	EJEE 10. cikk (2); Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk	<i>Braford kontra Dánia</i> ügy, <i>Pager és Oberschilick kontra Ausztria</i> ügy, <i>Nikula kontra Finnország</i> ügy, <i>Cumpănă és Mazăre kontra Románia</i> ügy, <i>Cârlan kontra Románia</i> ügy, <i>Cornelia Popa kontra Románia</i> ügy, <i>Tănăsioaica kontra Románia</i> ügy, <i>Niculescu-Dellakeza kontra Románia</i> ügy
2018. évi 649. döntés	EJEE 10. cikk (2); Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk	–
2022. évi 137. döntés	EJEE 10. cikk (2)	<i>Handyside kontra Egyesült Királyság</i> ügy, <i>Jersild kontra Dánia</i> ügy, <i>Cantoni kontra Franciaország</i> ügy, <i>Wingrove kontra Egyesült Királyság</i> ügy, <i>Rotaru kontra Románia</i> ügy, <i>Leempoel S.A. ED. Cine Revue kontra Belgium</i> ügy

Az 1. táblázat jól tükrözi, hogy a nemzetközi dokumentumokra, illetve az EJEB esetgyakorlatára történő hivatkozás fokozatosan alakult ki. Az 1990-es években hozott, általam vizsgált alkotmánybíróági döntésekben még nem jelentek meg az EJEB elvi tételei, és a nemzetközi előírásokat is moderáltan, kismértékben hivatkozta az Alkotmánybíróság. A későbbi esetgyakorlat már bátrabban nyúlt mind a nemzetközi dokumentumokhoz, mind az EJEB elvi megállapításaihoz.

A vizsgált esetgyakorlatban megjelenő jogszabályi hivatkozásokból leszűrhető, hogy a kifejezés szabadsága védelme tekintetében az Alkotmánybíróság az esetek jelentős részében az EJEE, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó rendelkezéseit építi be döntéseibe. A hivatkozott EJEB-esetgyakorlat kapcsán egyrészt fontos kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság alapvetően a saját érveit alátámasztandó hivatkozik az EJEB elvi megállapításaira.⁴⁰ Másrészt észrevehető, hogy mindazon tárgykörök tekintetében, ahol rendelkezésre áll a Romániát mint részes felet érintő EJEB-esetgyakorlat, az Alkotmánybíróság ezen eseteket előszeretettel jeleníti meg saját döntéseiben is. Mind a nemzetközi jogszabályi előírások, mind pedig az EJEB esetgyakorlatának beemelése a román alkotmánybíráskodásba a kifejezés szabadsága védelmének nemzetközi standardizálását segíti elő.

4. Zárógondolatok

A szólás és kifejezés szabadsága egyike a legösszetettebb alapszabadságoknak. Egyrészt önmagában is számos más alapszabadság előfeltételeként jelenik meg, másrészt bizonyos alapjogok gyakorlását is veszélyeztetheti. A román Alkotmány a kifejezés szabadságáról önálló cikkben rendelkezik, amely magába foglalja a kifejezés szabadságának tárgyát, korlátait és az ahhoz kapcsolódó jogi felelősséget, valamint a sajtószabadság követelményeit. Ugyanakkor a román Alkotmány rendelkezései mindössze az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában kiemelt elvi tételekkel összhangban nyerne teljes értelmet.

Az alkotmánybíróági esetgyakorlat számos – a kifejezés szabadságához tartalmában kapcsolódó – témát érintett, többek között az esetleges korlátozásokhoz kötődő szankciók alkotmányosságát, a válaszadás jogának kérdését vagy éppen az éhségstrájk és a kifejezés szabadsága közti összefüggéseket. Ugyanakkor a vizsgált alapszabadság védelmét egyes sajátos esetekre vonatkozóan külön is vizsgálta az Alkotmánybíróság. Ilyen például a parlamenti képviselők és szenátorok helyzete, amely kapcsán az elmúlt években a taláros testület több döntést is hozott. Az esetgyakorlat érdekességeként kiemelhető, hogy – más alapvető emberi jogokhoz és alapszabadságokhoz hasonlóan – a

40 Az Alkotmánybíróság az EJEB-esetgyakorlatra hivatkozva kiemelte például, hogy a kifejezés szabadsága korlátozásának arányossága vizsgálatakor figyelembe kell venni az előírt büntetések természetét és súlyosságát is. Büntetőjogi szankciók alkalmazása a kifejezés szabadságának gyakorlásával kapcsolatban mindössze azokban az esetekben van összhangban az alapszabadsággal, ha rendkívüli helyzet áll fenn.

kifejezés szabadsága esetleges alkotmányellenes korlátozásának vizsgálatakor az Alkotmánybíróság előszeretettel hivatkozik mind a nemzetközi emberjogi egyezményekre és egyezségokmányokra, mind pedig az EJEB releváns esetgyakorlatára. E hivatkozások a kifejezés szabadságának nemzetközi konvergenciájához, az egyes államok által garantált védelem szintjeinek közelítéséhez vezet.

LESZKOVEN LÁSZLÓ

„Az előttűnt gondolatok nyomában...” Megjegyzések Veress Emőd *Román polgári jog. A kötelmek általános elmélete* című könyvéhez

“In the Wake of Thoughts That Have Come to Mind...” Comments on the Book of the General Doctrines of Obligations by Emőd Veress

Abstract: The study examines one of the textbooks used in the Hungarian-language legal education in Romania, which deals with one of the most important areas of civil law, the general doctrines of obligations. We have reviewed the 5th, expanded and updated edition of the book by Emőd Veress, published in 2023. The article is not a recension, not a traditional book review, but rather a loose garland of thoughts awakened by the textbook. It is an experience sharing and further reflection.

Keywords: romanian civil law, obligation law, general doctrines of obligations, education of civil law, legal education in Hungarian language, science of Hungarian private law, Hungarian legal language in Romania

Összefoglaló: A tanulmány a romániai magyar nyelvű jogászképzésben használt tankönyvek közül veszi górcső alá a polgári jog egyik legfontosabb területét, a kötelmek általános elméletét ismertető kötetet. Veress Emőd könyvének 2023-ban megjelent 5., bővített és aktualizált kiadását tekintettük át. A cikk nem recenzió, nem hagyományos könyvismertetés, hanem a tankönyv által ébresztett gondolatok laza füzére. Élménybeszámoló és továbbgondolás.

Kulcsszavak: román polgári jog, kötelmi jog, kötelmek általános elmélete, polgári jog tanítása, jogi oktatás magyar nyelven, magyar magánjogi tudomány, romániai magyar jogi szaknyelv

1. Bevezető gondolatok

Kevés idővel ezelőtt lehetőségünk volt Veress Emőd *Román polgári jog. Általános rész* című tankönyvével kapcsolatos gondolatainkat megosztani az érdeklődőkkel.¹ A jelen tanulmányban ugyanazt a nézőpontot igyekszünk felvenni, mint azt az általános tanok ismertetése esetében tettük. Az alábbi sorok célja megint csak nem könyvismertetés és nem is bemutatás. Ha választani kellene, akkor inkább az utóbbi. Mégis leginkább a tankönyv olvasása kapcsán előtölülő gondolathullámok – színek, hangulatok, benyomások – papírra vetése. Ismert mondás, hogy a jó könyv mindig hozzánk tesz valamit, és az is igaz, hogy a könyvek értékét az olvasóban keltett gondolatok alapján is le lehet mérni. Meggyőződésünk szerint *Veress Emőd Román polgári jog. A kötelek általános elmélete* című könyve értékekben gazdag, gondolatébresztő mű.

A könyv többszöri oda-vissza elolvasása ellenére szellősek az ismereteink a román kötelmi jogról. Persze nem várhattuk, hogy az egyébként nagyon is részletes könyv magunkévá tétele folytán szakértővé válunk. A recenzens inkább „lelkes amatőr”, aki a maga tudásának hiátusait jóindulatú lelkesedésével igyekszik pótolni. A tankönyv-írás nehézségeit ugyanakkor magunk is átéljük, és mondhatjuk, hogy a műfajt buk-tatóival és szépségeivel együtt belülről ismerjük. Talán sikerül a jó könyvhöz néhány gondolatot hozzá is tenni.

A szóban forgó mű mindenekelőtt tankönyv – miként arra a szerzői indoklás is kitért –, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében folyó jogászképzés számára készült. Tegyük hozzá, több más jegyzettel együtt. A szerzővel egyetértve valljuk az anyanyelven történő oktatás fontosságát. A magyar anyanyelvű joghallgatók számára elengedhetetlen, hogy a jogintézmények, a szakkifejezések, a jogászai gondolkodás alapvető összefüggéseit magyar nyelven sajátíthassák el, azaz tehessék magukévá a szakma lépéseit és fortélyait. Erre a kérdésre a tanulmány végén néhány gondolat erejéig vissza fogunk térni.

Ám a szerző többször megfogalmazott céljai közé tartozik az is, hogy olyan könyvet adjon az olvasók kezébe, melyet a joghallgatók mellett a polgári jogot, kötelmi jogot *magyar nyelven alkalmazó jogászok is haszonnal forgathatnak*. A tankönyv tehát ebből a szempontból több és más is: nem egyszerű egyetemi jegyzet. Az olvasóközönség valóban széles, hiszen a román mellett – mely az államvizsga és a szakvizsgák hivatalos nyelve – számosan vannak, akik magyar nyelven is szeretnék, illetve tudják a jogászai hivatást gyakorolni. Az ő céljaik a joghallgatókéval részben azonosak – a román nyelvű joganyag biztonságos, adekvát magyar olvasatára van szükségük.

Megjegyzéseinket is ez a kettősség hatja át. Más a tankönyv és más a szakkönyv szerepe, mondhatjuk: más a szolgáltatás, ha egyiket, és megint más, ha másikat írjuk. *Miről ismerni meg a kókuszdíót már ránézésre, és mit találok benne, ha kettészelem?* Nagyjából ekképpen tette fel a kérdést Grosschmid Béni a kötellem fogalmának kimerítő tárgyalása

1 LESZKOVEN László: *Benyomások egy könyv kapcsán: szubjektív gondolatok a polgári jog általános részéről*, Erdélyi Jogélet, 2023/1, 23–35.

során. Ezzel a problémával küszködik olykor Veress Emőd könyve is, és a mikénti hozzáállás kimérése miatt sokszor a recenzens is. Grosschmid azt mondaná: „*érzek dolga...*”

2. Súlyosabb téma, nehezebb tankönyv

A bevezető sorokban már említett, a polgári jog általános részéről írt tankönyvhöz képest ez a könyv jóval súlyosabb. Ez egyáltalán nem a véletlen műve: az „elnehezedés” egyszerre több okra vezethető vissza.

Először is maga az anyag összehasonlíthatatlanul sűrűbb és nehezebb: ahogyan a joghallgatók haladnak a tanulmányaikban, úgy kell egyre több összefüggést és kapcsolódási pontot elfogadniuk és megjegyezniük. A polgári jogban minden jogviszony az elemek közötti összefüggésekre épül vagy mutat rá, de az is igaz, hogy e kapcsolódási pontok többsége a kötelmi jognak köszönhető. A kötelelem – mely egyébként Grosschmid szerint „*nem a nyelvünknek a lelkéből fakadt*” szó – már önmagában is a kapcsolódásra (kötésre) utal: az uralom alá hajtható javak, a dolgok forgalmát hivatott megvalósítani, ahogyan ezt a szerző is rögzíti. A polgári jogi kötelelem a *kötések* (Frank Ignác) által mozgat. A kötelelem persze nemcsak *előremutató* lehet (bár jellemzően az), hanem „*múltba néző*” is (Bíró György kifejezése): a kötelek a célzott vagyonmozgás előidézése mellett a kötelelem a nem szándékolt vagyoneltolódások helyreállításának vagy helyreütésének eszköze is. Elegendő ez utóbbi kapcsán a kártérítésre és rokon alakzataira: a kárpótlásra, kártalanításra vagy a sérelemdíj fizetésére kötelezésre vagy a jogalap nélküli gazdagodás meg- és visszatérítésének általános kötelelemkeletkeztető tényállásaira gondolni. És akkor még nem ejtettünk szót a jogviszonyokat bonyolító, megszüntető, felbontó stb. jogi tényekről. Ezek is a jogrendezés nagyon fontos kötelmi jogi eszközei: a módosítás és az egyezség (mely a kötelelem feltételeinek újbóli megállapítása), de az elengedő vagy lemondó szerződés, a megszüntetés és a felbontás mind szerződéses, csak hogy nem alapító, hanem alakító, jogrendező, bonyolító kötelek. A szerződés – mint Kelemen László fogalmazott – a kötelemfakadásnak ha nem is egyetlen, de kétségtelenül leggazdagabban buzgó forrása.² Egy biztos, a *dinamika a polgári jogi jogviszonyok állandó* – és az oktatás során is nyilvánvalóan megkerülhetetlen – *jellemvonása, amit jobbára a kötelmi jognak köszönhetünk*. Ha igaz, hogy a kötelmi jogok eldologiasítása a kötelmet az *elenyészéstől menti meg* (Beck Salamon), akkor bátran mondhatjuk azt is, hogy a *kötelmi jog életet lehel* a természetüknél fogva statikus jogi viszonyokba.³

2 KELEMEN László: *A szerződésen alapuló kötelelem*, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Szeged, 1941.

3 Grosschmid a rá annyira jellemző képi fogalomalkotással beszélt pl. dologi jog sarkában termő vagy dologi jogon sarkalló jogintézményekről, de még inkább: jelenségekről, dologi jogi jogviszonyokat tetéző kötelemelekről.

3. A kötelem fogalma

A kötelem tárgyalását a hagyományoknak megfelelően a szerző is a fogalom tisztázásával kezdi. Ennek keretében visszanyúl a polgári jogi alanyi jog intézményéhez, s bár a jogintézményt a polgári jog általános tana is érinti, az ismételtséggel nem felesleges. Itt válik nyilvánvalóvá, hogy mennyire nehéz feladat az absztrahálás, vagyis a részlet(es) szabályok közül az általános szabályszerűség kinyerése annak érdekében, hogy az alkalmazandó szabályokat a tankönyv rendszerezve bocsáthassa a hallgatók elé. Ez a tankönyv célja: átlátható tudást átadni. Az absztrakció a jogalkotásban és a tankönyvírásban egyáltalán *nem ugyanazt jelenti*, és a *szerepük is más*, ezt hangsúlyozni sem kell. Másképpen szűri le az általános és különös szabályokat a jogalkotó, és más tárgyalást és fókuszokat igényel a gyakorlat, és megint másképpen kell láttatnia az összefüggéseket egy tankönyvnek. Más a jogalkotási következetesség követelménye, és egészen más igény szerint működik, más prioritásnak van alávetve a tanulást segítő, az elsajátítás első lépcsőjének szánt könyv. És ez a könyv – emlékeztetünk rá – elsősorban tankönyvnek készült.

A kötelem mint jogviszony rendkívül rugalmas – szögezi le Veress *a kötelmek dinamikája és megszűnése* címet viselő II. fejezet indító mondataként. A kötelem dinamikája alatt a szerző elsősorban az átruházhatóságot érti és tárgyalja, az engedményezés a kötelmi jogviszonyból származó hitelezői jogosultságok és az ezekhez társuló járulékos jogok más személyre való átruházását, a szerződésátruházás a komplett szerződéses pozíció „kicserélődését” célzó és eredményező jogi tény – átruházható lehet tehát az is, aminek jogtárgy jellege a jogtudományban alkalmasint vitatott (pl. a szerződéses pozíció nem könnyen fogható fel a hagyományos értelemben vett jogtárgyként), de mint rámutat: lehetséges a kötelezettség, a tartozás átadása is (tartozásátvállalás). Ezek azonban csupán a kötelem dinamikus jellegét *elsősorban megmutató*, mintegy a kötelmi *dinamikát reprezentáló* intézmények. A kötelmi jog mozgékony-ságát-rugalmas-ságát természetesen más jelenségek, intézmények is igazolják. Ilyen például a szerző által külön is tárgyalt *újítás* (*nováció*), mely a kötelmi jogviszony átalakulóképességének talán „legintenzívebb” bizonyítéka, egyúttal a kötelmi jog leginkább problematikus intézményeinek egyike. Tudniillik *eleven határvonal* „módosult kötelem” és „új kötelem” között.

Határvonalakról szólva ilyen „áttűnési képesség” a vizsgált kötelmi jogi fogalmak kapcsán is tetten érhető. A tankönyv pl. a „kötelem átruházhatósága” kapcsán ejt szót az engedményezésről és a fontosabb *kötelezett alanycseréiről*. A teljesítésátvállalás, a tartozáselvéllalás és a tartozásátvállalás jogintézményei ékesen bizonyítják, hogy a gazdasági élet diktálta szükségleteket a polgári jog, elsősorban a kötelmi jog kész és képes is magas szinten és biztonságosan kielégíteni. Azonnal felismerhető a „fogalmi fokozatosság”: szinte látszik, hogyan jelenik meg és mit takar a teljesítésátvállalás, ami az alanyváltozás (csak a teljesítés elemét érintő) első lépcsője, miben több a tartozáselvéllalás (ami a magyar jog szerint lényegét tekintve egy

„továbbgördülő teljesítésátvállalás”), mígnem elérünk a kötelezetti pozíció kicserélődéséhez, a tartozásátvállaláshoz.⁴

A kötelmi jogi szabályok gerincét a szerződésre vonatkozó rendelkezések teszik ki, nincs ez másként a román jogban sem. A kötet első kiadásához készült előszavában Vékás Lajos is felemlítette Grosschmid Béni megállapítását: *az államok szerződési jogai „tojás tojásként” hasonlítanak egymásra*. Ha van az európai magánjognak valahol közös magja, akkor ennek építőköveit jórészt a szerződések szabályai adják. Az európai jogászok is nagy valószínűséggel a szerződések körében találják meg egymással leghamarabb és legnagyobb eredménnyel a közös hangot. A romániai magyar nyelvű jogi oktatásban éppen ezért – és a sok tekintetben közös jogi gyökerek miatt is – a szerződéses kötelekre vonatkozó magyar jogtudományi eredmények lesznek leginkább hasznosíthatók.

Ez azzal együtt igaz, hogy – talán éppen e közös mag okán – a szerződések elképesztően sokféle módon alkalmasak a kötelemalapításra. A szerződési szabadságban rejlő kötetlenség egyenesen hozza magával, hogy a felek a törvény által rendelkezésükre bocsátott szerződési rendelkezéseket lényegében szabadon alakítják, tetszésük szerint rendezik össze. Kérdés, hogy e szabadon kevert, kombinált és vegyített szerződési formációkat hogyan kell megítélni? Ezen a ponton (is) kiélesedik az a megállapítás, hogy *a jog eleven élete nem az ítélettel kezdődik* (Beck Salamon). Ha a jogalanyok szabadsága nem nevesített, innominát, atipikus, rendhagyó stb. szerződés alkotására is kiterjed – márpedig igen –, akkor el kell dönteni, hogyan kell *majd* e szerződéseket kezelni. A magyar jogban leginkább az a megoldás terjedt el, hogy az ilyen megállapodásokat az adott szerződéshez legközelebb álló *alaptípus* jellemzően diszpozitív szabályait szem előtt tartva kell megítélni. A jogalkotó valóban csak irányt mutat a legfontosabb rend szerinti, megszokott, kialakult, ezért vélhetően többé-kevésbé kiforrott szerződési formák törvényi leképezésével, amit a jogalanyok tovább igazíthatnak és alakíthatnak. Lényegében méretre szabhatják a szerződésüket az igényeik szerint. Álláspontunk szerint nézőpont kérdése, hogy az atipikus szerződéseket tekintjük-e ritkábbnak (így tolmácsolja Kelemen álláspontját a szerző), a válasz ugyanis *azon múlik, mikortól tekintünk* egy egyedileg összerakott szerződést „*a tipikustól elütő atipikusnak*”? Az biztos, hogy nagyon sok olyan helyzettel találkozhatunk nap mint nap, mely akár domináns jellemvonások tekintetében is vegyíti a törvényi megoldásokat, és abban is van valami, ha azt mondjuk, hogy idővel olyannyira elszaporodhatnak a (még) nem nevesített alakzatok, hogy az atipikus is tipikussá válik. Ennek a folyamatnak az egyik lehetséges kifutása lehet, amikor a jogalkotó e rendhagyó alakzatokat elterjedésük miatt törvényi elismerésben részesíti. A nem nevesítettből (nevesítetlen, azaz „*törvényen kívüli*”) szerződési formából a nem kifogásolt, gyakori alkalmazásba vétel segítségével szabályozott szerződéstípus válik. Kodifikátori döntésen múlik, hogy e szabályozással – esetleg kifejezetten a kódexbe emeléssel – e szerződési típus mennyit vesz fel a gyakorlatban kialakult és formálódott szerződési szokásokból, és milyen értékben támaszkodik

4 Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy az említett példában a jogintézmények egymásra is tekintettel vannak, amikor egyik a másikra építhető, összekapcsolható, fejleszthető, továbbvezethető és átgördíthető. Ez a kötelmi jog dinamikus tulajdonságait igazolja.

a már kodifikált szerződési szabályokra. Hozzá kell tenni, hogy a jogszabályi *szentesítés előtt* alkalmazott megoldások is szabályozottságot jelentenek – akkor is, ha ezt megfoghatatlanul, mondhatni meglehetősen képlékeny, néha szétfolyó módon teszik.⁵

4. A szerződés létrejöttéhez szükséges konszenzusról

A szerződések bemutatását egy Márai-idézettel nyitja a szerző. A szerződéses kötelelem a román jogban is a felek akaratmegegyezését jelenti: ez a *konszenzus*, aminek *elsősorban a lényegi elemekre* kell kiterjednie. A szerződés létrejöttéhez szükséges azonban az is, hogy olyan kérdésekben is megállapodjanak, melyek fontosságát bármelyik fél a tárgyalások során hangsúlyozta (Rptk. 1185. cikk, melyhez hasonló logikával rendelkezik a Ptk. 6:63. § (2) bekezdésének szabálya, mely a bármelyik fél által *lényegesnek minősített* kérdések kifejezését használja).

A szerződéses megállapodás az egymással akarategységre lépő felek közötti viszonyban *a törvény erejével* bír (a szerződéseket teljesíteni kell – *pacta sunt servanda*). Veress is kitér a szerződés jogforrásként való felfogására, és Kelemen, illetve Szász-Schwarz egy-egy megállapítását idézi. A szerződés valóban jogot teremt a felek között abban az értelemben, hogy a szerződés által a felek jogviszonyának a törvénnyel összhangban álló, a törvényi szabályokkal nem ellentétes rendezése valósul meg. A két megközelítés nincs egymással ellentétben. A szerződés szabályait – ha azok nem ellentétesek (mert nem lehetnek azok) a törvényi szabályokkal – „*privát normaként*” foghatjuk fel: ez a magánautonómia, a magánjogi jogalanyok cselekvési és önrendelkezési jogának elismerése. Legszebb kifejezése ennek a törekvésnek a szerződési szabadság elve, mely a piacgazdaság polgári joga három pillérének egyikét jelenti.⁶ Álláspontunkkal egyezően hangsúlyozza Veress is a szerződési jogot átható polgári jogi alapelvek fontosságát. Érdekes és találó példája a „*gúzs-szerződés*”, mely a másik jogalany mozgásterét, szerződési szabadságát meg nem engedett módon, indokolatlanul túlzó módon (mértékben) korlátozó, lefojtó megállapodásokra használt jogtudományi fogalom. A Beck Salamontól idézett megállapítás csaknem száz év elteltével is talál, rámutat egyúttal a jóhiszeműség és tisztesség elvi követelményével való szoros kapcsolatra, melyet a szerződési szabadság deklarálása és messzemenő támogatása mellett sem hagyhat a jog figyelmen kívül. Grosschmid Béni úgy fogalmazott, hogy a jognak egyenesen alaptermészete, hogy *az önkénynek határt szabjon*. Kelemen László gondolatai pedig arra utalnak, hogy a jog csak azzal a határozott rendeltetéssel adhat a felek számára a szerződés eszköze által szabadságot, hogy ezzel nem élhetnek vissza.⁷

5 Lásd a vegyes szerződések problémájának monografikus feldolgozására elsősorban PAPP Tekla: *Atipikus szerződések*, HVG-Orac, Budapest, 2019, 278.

6 VERESS Emőd: *Román polgári jog. A kötelek általános elmélete*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2018. 83.

7 A gyakorlatban sűrűn adódnak olyan szerződési megoldások, melyek első ránézésre a szerződési szabadságba „beleférnek”, mégis mélyebb elemzés után a hibájuk, azaz jogellenességük felismerhetővé válik. Lásd Veress tankönyvi példáját a Legfőbb Semmitő- és Ítélszék egyik döntésével kapcsolatosan (145). Ez a példa arra is rámutat, hogy az alapelvi érzékenységgel

Sokat foglalkozik a szerző az ún. *adhéziós szerződésekkel*. A magánjog nem teheti meg – utal rá magától értetődő módon –, hogy nem vesz tudomást erről a „szerződés-típusról” (a szerződés létrejöttének e módjáról). Különösképpen nem lehet a jogalkotó közömbös az általános (több jövőbeli partnerrel megkötendő) szerződési feltételekben megnyilvánuló tisztességtelen kikötésekkel szemben, melyek a szerződési pozíciók közötti *elvárt, igazságos egyensúlyi helyzet* megbontását célozzák, azt eredményezik. Ha e szabályok mélyére tekintünk, akkor tévedhetetlenül mutathatjuk ki a magánjogban irányadó alapvető elvek, alapelvek, vezérmotívumok szerepét.

Gyönyörűen írták Bíró György és Lenkovics Barnabás professzorok: *„Ahogy egykor a tengeri hajósoknak a Nap és a csillagok állására, úgy van szüksége a társadalmi viszonyok egyre bonyolultabb szövevényében élő embereknek biztos tájékozódási pontként, eligazodást nyújtó, állandósult, iránymutató értékekre, alapvető elvekre. [...] Ezek iránytűként, vezérfonalként szolgálnak mind a jogtudomány művelői, mind a jogalkotók, mind pedig a jogalkalmazók számára, ideértve nem csak a bíróságokat és hatóságokat és a jogi képviselőket ellátó szakembereket, de a jogviszonyokat létesítő és a jogi normákat önként követő embereket és szervezeteiket is.”*⁸ A jog belső, *halkabb önszavának* – Grosschmid kifejezése – soha nem szabad elhalkulnia, ezt fejezi ki (az előbbi példához visszatérve) a *szerződési igazságosság* alapelveken nyugvó követelménye.

Veress könyve szerint a megtárgyalt egyedi feltétel előnyt élvez a szerződés részévé váló szabványosított záradékokkal szemben. Ez a magyar jogban a megtárgyalt feltételnek az általános szerződési feltétel – ászf. – által rögzített tartalommal szembeni elsőbbségének felel meg. A tétel a román jogban a magyar törvényi állásponttal megegyező.⁹ A szerző lábjegyzetben utal arra, hogy a jogi irodalomban létezik olyan – tekintélyes – nézet (Vékás), mely szerint a hatályos magyar megoldás diszpozitív, tehát nincs akadálya az ászf. elsőbbségét megállapító, tehát szerződési tartalomra belüli ellentétet feloldó megállapodásnak sem. A magunk részéről úgy véljük, hogy a garanciális szabályt a hatályos magyar jogban is kógensnek kell tekinteni. Ezen a ponton mutatkozik meg az előre egyoldalúan kidolgozott blanketta és az egyedileg megtárgyalt kikötés közötti különbség, ami az *alkufolyamatot* és a szerződési megállapodásra *fordított figyelmet* illeti. Ezért *ütközés esetén a valódi tárgyalással, igazi alkuval kinyilvánított szerződési akaratnak kell elsőbbséget biztosítani*.

Ha az államok szerződési jogai – idézzük újra Grosschmidot – úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra, ez még nem jelenti egyúttal azt is, hogy akár csak a főbb kérdésben azonosak lennének. A tankönyvben is említésre kerül, hogy a feleknek *miben kell és miben nem szükséges* az akarategység kialakítása során kifejezetten megállapodni (lásd fentebb). Másképpen szabályozza a magyar Ptk.-hoz képest a román Polgári törvénykönyv a hiányzó elemek pótlásának, kiegészítésének kérdését: a magyar jogi

végiggondolt elemző értékelés feltétlenül szükséges. A joggal való visszaélés tilalmának felhívása – a magyar jogban legalábbis – erősen háttérbe szorult. Pedig ez a követelmény a joggyakorlásnak állandó, intézményesített és törvényben nevesített „ellenőrző szerve”. Szoros kapcsolatban áll a jóhiszeműség és tisztesség követelményével, melyből – határozott meggyőződésünk szerint – a jognak soha nem szabad engednie.

⁸ Bíró György, LENKOVICS Barnabás: *Általános tanok (Magyar polgári jog)*, Novotni Kiadó, Miskolc, 1997.

⁹ Ptk. 6:80. §.

megoldáshoz képest érzésem szerint *szélesebb körben jogosítja fel a bíróságot* az észlelt hiányok kiegészítésére, pótlására. Természetesen szabályozott körülmények közötti pótlásról van szó. E helyütt csak utalunk az Rptk. 1182. cikk (3) bekezdésének vagy az 1232. § (2) bekezdésére. A magyar polgári jogi szabályok a kifejezett szerződéskiegészítést ehhez képest szűkebb körben teszik lehetővé a bíróságoknak, ám az értelmezéssel megvalósítható jogfejlesztő megoldások a magyar jogtól sem idegenek.

5. A teljesítés

E fejezetben kap helyet a kötelem *rendeltetéséből fakadó dinamika: a teljesítés* bemutatása is. A szerző a beszámítást a kötelem *megszűnésének „további”* eseteként tárgyalja. A beszámítást egyébként a magyar és a román jog is hasonlóképpen fogja fel, az előfeltetelek és a kompenzáció jogi keresztülvitele is hasonló. A magyar Ptk. a beszámítást a kötelem közös szabályai között helyezi el és a kötelem teljesítésének kapcsán tárgyalja, *elsősorban, de nem kizárólagosan* a pénztartozásokra szabott intézményként.¹⁰ Érdekesség, hogy Grosschmid Béni a beszámítást egy helyen mint a saját követelés kikényszerítésének egyik lehetséges útját említette meg (a beszámítás *eszköz a kénytetőség szertárbában*). A Kúria egyik közelmúltban hozott ítélete szerint anyagi jogi vetületét tekintve a beszámítás a teljesítés fogalmi körébe tartozik. Ebből adódóan a beszámítás a teljesítés egyik formája (speciális esete), amely a jogosulthoz intézett (címezett) egyoldalú jognyilatkozattal történik, annak feltétele a jogosult és a kötelezett relációjában fennálló lejárt (esedékes) pénzkövetelés léte. Joghatásaként a beszámítással élő jogosulttal szembeni követelés (a tartozás) megszűnik.¹¹ A beszámítás nincs kötve perhez, természetesen klasszikus alakító jogként (hatalmasságként) peren kívül is érvényesíthető.

A román joggal ellentétben a magyar polgári jog a *fizetés kifejezést* a pénzbeli szolgáltatás kiegyenlítésére, a pénzbeli tartozás lerovására használja *terminus technicus*ként (vö. Ptk. 6:42. §). A teljesítés mindenképpen tágabb kategória, melyben megtalálható számos más jogintézmény is. A kötelezettség jogszerű és hiánytalan lerovása a román jogban is a *kötelmi kényszer alóli szabadulást* – a *iuris vinculum* megszűnését – jelenti, a kötelemszerű – szerződéses kötelem esetében értelemszerűen: a szerződésszerű – teljesítéssel a kötelem betölti rendeltetését. A teljesítés feltételei alcím alatt (II. Rész 4. §) a szerző hangsúlyozza, hogy a *véghezviteli gondosság alapvető* elvárás a teljesítéssel szemben, ennek megvalósulását-megvalósítását azonban differenciáltan kell megítélni, példaként az építési kivitelezési vállalkozói tevékenységekkel kapcsolatban megjelenő, adott esetben speciális elvárásokat [Rptk. 1480. cikk (2) bekezdése].

Itt említjük meg, hogy érdemes lenne részletesebben szót ejteni a pénzkötelmek általános, közös szabályairól. Azokat a normákat értjük ez alatt, amelyeket a szerző az Rptk. rendelkezéseit ismertetve természetesen tárgyal, csak „összeszedve” nincsenek. Gyönyörűen jegyezte meg Grosschmid: *„[...] a pénztartozás tana igen nagy részben*

¹⁰ Ptk. 6:49. §.

¹¹ Vö. Kúria Pfv.V.20.929/2022/4., BH2023, 245.

*a pénzfélék botanikája. Szóval: annak a sajátos hatásnak a vizsgálata, amellyel e jószágoknak a sajátos természete az őt tárgyazó obligációkat alakítja. A pénznemek országa külön virágoskert, amelyben a bokréta kötésnek (obligációba fűzésnek) rendes szabályai módosulnak.”*¹²

E modern „polgári jogi ikebana”¹³ általános megközelítése a könyvből nagyon hiányzik. Nem véletlen, hogy a klasszikusként emlegetett magánjogi (polgári jogi) tankönyvek is kiemelten kezelik ezt a területet, a pénzzolgáltatást és a kamatkötelmet külön tárgyalják. Erre példa a közelmúltból Bíró György kötelmi jogi tankönyve, melyben a szerző a kötelmi jog általános szabályai között külön ismerteti a pénzzolgáltatást, illetve a kamatot, majd a szerződés tárgyaként is megemlékezik a pénzbeli szolgáltatásokról, és a teljesítésre vonatkozó rendelkezések során is visszatér a különleges tulajdonságok ismertetésére. Így ír: „a pénzzolgáltatás a leginkább fajlagos szolgáltatás. A pénz gazdasági értelemben általános egyenértékes és mint ilyen, minden dinamikus vagyoni jogviszonyban (azaz a vagyonszolgáltatások lebonyolításában) döntő szerepet játszik, nemcsak az akaratlagos jogviszonyokban, hanem a jogalanyok konszenzusát nélkülöző, sőt többnyire azzal ellentétes vagyontulódások helyreállításában is.”¹⁴ A pénztartozások különlegessége ugyanis minden absztrahálás ellenére megmutatkozik. „A pénztartozások szintén fajlagos obligáció, csak hogy annak egyik külön csoportja, amely elsősorban a saját, s csak másodsorban áll a fajlagos kötelem általános törvényei alatt.”¹⁵ Ha úgy tetszik, akár azt is mondhatjuk, hogy a kötelmi jogi jogviszonyok esetében a szerződésen alapuló pénzkötelmeknek van a legerőteljesebb önérték-értvényesítő képessége, melyet a szerződési szabadság elve – a szerződéses pénzkötelmek szinte áthatolhatatlan világában – messzemenően támogat.

A kamatkötelemnek azonban külön részt szentel a könyvben a szerző (I. rész 18. § A kamatok), a tárgyalás azonban meglehetősen visszafogott. A magunk részéről ebben a témában is részletesebb tárgyalást javasolnánk: a kamat elmélete és gyakorlata erre okot és lehetőséget is ad. A kamat ráadásul a román jogban is természeténél fogva szoros kapcsolatban áll számos más jogintézménnyel és polgári jogi jelenséggel: mondhatni megfordul bárhol, ahol fajlagos kötelemre lel. A polgári jogi viszonyokban – hogy csak egyet emeljünk ki – mindig nagyon fontos szerepet töltött be a kamat mértéke, mely erőteljes szabályozó erővel bír, de beszélhetünk a túlzott vagy túl alacsony kamathoz fűződő jogalkotói beavatkozásról is.¹⁶

Elengedhetetlen, hogy a tankönyvíró kezét jó értelemben véve a szerzői szabadság vezesse, kényszerű kötöttségek azonban itt is vannak. A tankönyv nem emelkedhet túlságosan magasra, de nem lehet egyszerűen az irányadó jogszabályok „kivonata” sem. Az előbbi túl sok lehet, az utóbbi túl kevés. A magasröptű magyarázat éppen ellentétes hatást válthat ki, különösen az első lépésekkel küzdő joghallgató esetében: könnyen elveszítheti azt is, amit már-már a magáénak érzett. A tankönyv ebből a szóba hozott szempontból helyenként kissé hullámozó.

12 GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Második kötet. Első rész*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933, 244.

13 Az ikebana japán szó: virágkötészetet, virágrendezést jelent.

14 Bíró György: *Kötelmi jog közös szabályok szerződésen*, Novotni Alapítvány, Miskolc, 2010, 182.

15 GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Első kötet*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1932, 555.

16 A kérdéshez lásd pl. Bíró György: *Hitelezővédelem – a reális kamatszabályozás igényével*, Gazdaság és Jog, 1994/2, 9–12.

Nem vitás, hogy az általános tanokhoz képest más megközelítést és eltérő tárgyalási módszert igényel a kötelmi jog általános tanainak bemutatása. Egyes fejezetek, alcímek azonban néha túlzottan is az Rptk. normáinak visszaadására szorítkoznak. Nem arról van szó, hogy a tankönyv nem lehet „normahű”, de a joghallgatót a kötelmi jogi *tankönyvben a magyar nyelvű magyarázat érdekli*. Máshol viszont túl tudományos a magyarázat. Az egyensúly kényes, és a megfelelő adagolást eltalálni nehéz: a kevés nem használ, a túl sok pedig – miként már említettük – túllő a célon. A recenzió persze semmi sem drága (és csak az „anyag” érdekli...), innen fakad a sok önellenkezés. Örömmel olvastuk például a szerző *váltójogviszonnyal* kapcsolatos gondolatait. A váltó izzig-vérig kötelmi jogi jelenség, hamar megtalálja a helyét a kötelmi jogi tankönyvekben. A magunk részéről egyet is értünk a szerzővel, aki a váltót a kötelmi jogon belül, a kötelemkeletkeztető (kötelemfakasztó) tények körében tanítja, de az arányokon finomítanánk. A váltó mint *kötelmet keletkeztető egyoldalú jognyilatkozat* viszonylag rövid ismertetése után azonnal a biankó váltó ismertetése következik. Ez az ugrás egy alig harmadéves joghallgató számára „a mélyvíznél is meredekebb”. A *biankó* (szándékoltan üresen hagyott) és a (véletlenül, figyelmetlenségből) *kellékhányos* váltó közötti különbség valóban fontos és tárgyalandó kérdés, ami ennek hiányában fogalmi ellentmondás látszatát kelti. Ez feltétlenül tisztázandó kérdés, de a több mint hétoldali esettanulmány egy kötelmi alapokat tárgyaló tankönyvben eltúlzottnak tűnik.¹⁷ Ha viszont azt vesszük, hogy a könyv célközönsége a kötelmi jog iránt magyar nyelven is érdeklődő gyakorló jogászokat is magában foglalja, a kiragadott részterület alighanem a legfontosabb. Így nézve viszont a szerző meggyőző okfejtése igenis hasznos.

6. Kötbérről, foglalóról

Kifejezetten értékes része a tankönyvnek a *kötbérről* szóló fejezet (I. rész 17. § A kár előzetes felmérése: a kötbér és a foglaló). A kötbér vagy *szerződési bírság*, a *szószegés szankciója* rendkívül összetett jelenség. Jól és élvezetesen tanítható, alapvető elméleti szabályai a tudományos irodalomban is jobbra kikristályosodtak, gyakorlata életteli, pergő és izgalmas. A kötbér román polgári jogi szabályai némiképpen eltérnek a magyar szabályozástól, de nem kevésbé színesek. A kötbér kártérítési vagy szankciós természete, a kár általánosítása eleve, ezen belül a minimum vagy maximum (abszolút) természet és az abból folyó következmények, a kötbér mértékének szabad meghatározása, a bírói korrekció megengedettsége vagy annak kizártsága stb. széles vadászterületet nyitnak

¹⁷ A probléma a régi és elismerten magas színvonalú magyar váltójogi irodalomban is előkerült. A jelenség – hogyan lehet a hiányos váltónak kötelező erőt tulajdonítani, amikor a kellékhányos váltó egyszerűen nem váltó – a jogásznak egészen az eleveébe vág. Sichermann Bernát pl. így írt erről: „az ún. 'kitöltetlen' váltó (Blankowechsel) vagy 'kellékhányos' váltó nem rokonszenves jogi alakulat. Az elméleti jogászt már az elnevezés is irritálja, mert 'contradictio in adjecto'; a kellékhányos okirat a törvény értelmében nem váltó, ha pedig váltó, akkor nem lehet kellékhányos.” SICHERMANN Bernát: *A genfi váltószabályzatnak két nehéz kérdése*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1933/4, 454–483, 454.

a kötelmi joggal foglalkozók előtt. Jóllehet a szabályokat a román Polgári törvénykönyv is tartalmazza, ezek azonban jórészt diszpozitív rendelkezések, ami pedig a praktikum sűrűjéhez tartozó szerződéses intézménynél – és a kötbér ilyen – a felek céljának állandó vizsgálatát, a kikötések jogszerűségének ellenőrzését követeli. A szerződésszegés „szerződési bírságolása” alapvetően a felek dolga: beárazhatják a szerződéses szótatáshoz kötődő érdekeiket (a jogszabályi – ún. kötelező – kötbérkikötés nem példa nélküli, de egyértelműen kivételes). Ez lesz a kötbér, mely a magyar jogban – szemben a román megoldással – minimum kárátalány, tehát a jogosult a kötbér mértékét meghaladó kárát követelheti, másfelől a bíróság a túl magas kötbér mértékét kérelemre – kivételesen – csökkentheti.

A kötbér a magyar jogban alapvetően olyan szerződésszegési helyzetekben fejthet ki joghatást, ahol a kötelezett a szerződésszegés alól nem tudta kimenteni magát, vagyis felelős érte. Veress tankönyvi okfejtései átvezetnek a rendhagyó kötbérkikötések (Grosschmid szerint: *egyéb kötbérféleségek* vagy kártérítéspótlékok) gazdag világába. Ezek a magyar joggyakorlatban a felelősséghez nem kötődő, szerződésileg kiköthető és lényegében *csak* a *szószegésre* koncentráló, ún. objektív kártérítési átalányok.

A magyar jogász számára kifejezetten érdekes román megoldás a foglaló kétféle típusának, a megerősítő és büntető foglalónak (Rptk. 1544. és 1545. cikkek) a szabályozása.

7. A kötelelem (további) biztosítékai: az általános biztosíték a román jogban

Ugyancsak elismeréssel kell szólni a *kötelelem biztosítékait* ismertető III. részről. Az adós vagyona a hitelezők követelésének általános biztosítéka, vagyis fedezete, a hitelezői igény kielégítésének alapja. Ez azt jelenti – folytatja Eörsi Gyula megállapítását idézve a szerző –, hogy a kötelezett egész vagyona le van kötve a kötelemben biztosított érdek kielégítése céljára.¹⁸ Az adóst terhelő vagyoni felelősséget kötelmi jogi tankönyvében Bíró György egyenesen *a relatív szerkezetű kötelmi viszony egyik meghatározó elemeként jelölte meg*. A helytállás biztosítéka – írta – a kötelezett egész vagyona, azaz a kötelezett vagyonával felel a kötelelem teljesítéséért, méghozzá a szerződésben vállalt és a törvény által a kötelezettre rótt tartozásokért egyaránt. Ez a lekötöttség azonban nem „dermeszti meg” a vagyont, amely valóban dinamikus jelenség. A tulajdonos, annak ellenére, hogy adósságai vannak, eladhat, vásárolhat, és ez nem fogja befolyásolni a hitelezők közös biztosítékának az Rptk. 2234. cikkében is kimondott fennállását. Az általános biztosíték *nem tévesztendő össze a zálogjoggal*: a tartozás keletkezése – Szász-Schwarz Gusztáv álláspontját felidézve – előhívja ugyan az adós vagyonának azt a célrendeltetését, hogy kielégítési alapot képezzen az adós hitelezőinek javára, de nem keletkeztet a hitelező számára dologi biztosítékot, nem jelent dologi lekötöttséget. Az

¹⁸ EÖRSI Gyula: *Kötelmi jog. Általános rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983, 14.

általános biztosíték azonban nem valódi garancia, álláspontunk szerint inkább deklaráló hatású elvi tétel.

Ez a deklaráció azonban fontos irányokban tovább is fejlődik vagy továbbfejleszthető. A szerző is utal a román jog ún. *visszavonási vagy hatálytalánítási keresetére*. Ez a magyar jogban a *fedezetelvonó szerződés (relatív) hatálytalanságának* megfelelő intézmény. Az a szerződés, amellyel harmadik személy igényének kielégítési alapját részben vagy egészben elvonták, e harmadik személy irányában hatálytalan, ha a szerző fél rossz-hiszemű volt, vagy rá nézve a szerződésből ingyenes előny származott. A harmadik személy kérelmére a szerző fél a megszerzett vagyontárgyból való kielégítést tűrni és a vagyontárgyra való végrehajtást köteles [magyar Ptk. 6:120. § (1) és (3) bekezdés]. A két jogintézmény, vagyis a romániai *visszavonási kereset* és a magyar *fedezetelvonó szerződés hatálytalanságának* megállapítására irányuló kereset közötti anyagi jogi hasonlóság miatt a konstrukciók nyilvánvaló eltérése ellenére is megalapozottan hívható fel a jogintézmény magyarázatára a magyar jogtudományi értelmezés (ahogyan a szerző tette). Kifejezetten hasznos lehet a további összehasonlítás is, amihez a polgári jog magyar szakirodalma bőséges anyagot szolgáltat.¹⁹

8. „Áthasonult ügyletek”

Az előbb említett általános biztosíték román polgári jogban kodifikált intézményével összefüggésben került szóba a fiduciárius biztosítékok kérdése is. Ezek az ún. *áthasonult ügyletek* – igaz, nem ezen a néven – a magyar jogban is megjelentek, léteznek, és bár az alkalmazásuk máig sok vitát kavart, létjogosultságukat bizonyos korlátok között elismeri a polgári jog.²⁰ A tulajdonjog fenntartásával kötött tulajdonátruházás a hitelező vételár-követelésének régi, mondhatjuk sokat próbált és még több viszontagságon keresztülment, ám elfogadott és kedvelt eszköze. A *pactum reservati dominii* életképességét a tulajdon viszatartásában, időleges át nem ruházásában rejlő biztosítéki erő indokolja, amit az alapformán túl számtalan, elsősorban kötelmi jogi – de dologi jogi vonatkozásokat sem nélkülöző – továbbfejlesztési lehetőség támogat (pl. tulajdonjog fenntartásának horizontális és vertikális kiterjesztése). E módzatok szinte kaleidoszkópszerűen variálnak és hitetlen változatossággal működnek.

A fiduciárius biztosítékok megítélése a román jogban sem egyértelműen pozitív: a visszaélés lehetőségével szembeni védekezésre utal a szerző is, pl. a jogalkotó a tulajdoni biztosítékot, mely a korlátozott dologi joghoz – pl. a zálogjoghoz – képest „többet ad át” a hitelezőnek, esetleg *jelzálogjoggá fokozza le* (melynek szabályai részletesebbek,

19 FABÓK Zoltán: *Lehet-e fedezetelvonó a visszterhes szerződés?*, Gazdaság és Jog, 2014/3, 14–18. A de facto fedezetelvonó magatartás szankcionálásához lásd pl. a Kúria Pfv. VI. 21052/2016/2. ítéletét.

20 Lásd pl. a magyar Ptk.-ban a 6:99. § rendelkezését, mely szerint semmis az a kikötés, amelyben fogyasztó követelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására vagy vételi jog alapítására vállalt kötelezettséget. A szabály tehát a fiduciárius biztosítékok fogyasztó általi vállalását tiltja, a biztosíték jogosultjának személyétől függetlenül.

a közelmúltban újrakodifikált magyar Ptk.-ban kifejezetten részletesek, garanciákkal védettek stb.). Bár a régi magyar magánjogi irodalomban a fiduciárius ügyleteknek jócskán voltak támogatói, a benne rejlő veszélyekre is sokan felhívták a figyelmet. Szászy pl. rögzítette, hogy a bizalmi viszonyoknak az angol jogászok szokásos megállapítása szerint „fraud” és „fear” voltak a szülei és a „*lelkiismereti*” (*Equity*) bíróság a dajkája.²¹ Ez a nem túl hízelgő hozzáállás a tudottan előállható veszélyekre figyelmeztet, amelyek e jogi konstrukciókkal együtt járnak. A tulajdoni biztosítékokat a rejtett megállapodásokra utalva, *Rendeltetéses vak* című jogászegyleti előadásában Beck Salamon ahhoz az álruhában utazó uralkodóhoz hasonlította, *mely jóllehet megkapja azt a tiszteletet, mely a grófi álruha miatt kijár neki, de nélkülöznie kell azt a figyelmességet, ami a koronás főt megilletné.*

9. A kezesség és egyéb biztosítékok

A szerző a kötelmek biztosítékait tárgyaló III. részben jelentőségéhez mérten külön és igen részletesen tárgyalja a kezességet. A kezesség „személyi” biztosíték, helyesebben a biztosítéki jogoknak az a formája, mely azáltal szolgálja a hitelező vagyoni érdekét, hogy a közvetlen, fő-, eredeti vagy egyenes adóson kívül más (természetes vagy jogi) személy vagyont is a hitelező rendelkezésére bocsátja arra az esetre, ha a főadós nem tudná, nem lenne képes (vagy egyszerűen csak nem akarná) a tartozást kiegyenlíteni. A *kezesség tehát „pótadóst állít” a főkötelezett mellé.* A kezesség jellemzői alapvető vonásaiban a magyar joggal egyébként nagyfokú hasonlóságot mutatnak. Utalhatunk itt a járulékoság vagy a mögöttes helytállási kötelezettség főszabályára, a sortartási kifogás és a fizető kezest megillető megtérítési igény szabályozására. Ez utóbbi kapcsán említhető, hogy a magyar jog a fizető kezest megillető jogosultságot hagyományosan törvényi engedmény alakjában szabályozta. Ez a megoldás ma a román polgári jogban is: a kezes – írja a szerző – azáltal, hogy a hitelezőnek teljesített, átveszi a jogosultnak a főadóssal szemben fennálló jogait (szubrogáció Rptk. 2305. cikk). A magyar jogban ez a megoldás a törvényi engedmény (törvény erejénél fogva bekövetkező követelésátszállás, *cessio legis*) fogalma alá tartozik. A hatályos magyar Ptk. közelmúltban módosított 6:56. § (3) bekezdése ezt fejezi ki, amikor a kötelezett helyett teljesítő személyre a megtérítési igénye biztosítékául átszálló követelésről ejt szót.

Még részletesebb a zálogjogi fejezetek kifejtése. Veress is említi, hogy a román polgári jog megoldása a magyartól jelentősen eltér abban az értelemben, hogy a magyar jog a zálogjogi biztosítékokat a Dologi Könyvben tárgyalja, elsősorban azért, mert *a zálogjog dologi jogi jellegét emeli ki*, és ennek törekszik a kodifikált tartalomban is hangot adni. A magyar jog a zálogjogot tekinti az elsődleges dologi hitelbiztosítéknak, integrálva a zálogjogba az óvadék szabályait is. E megoldás természetesen nem jelenti, hogy a zálogjog kizárólag dologi jogi intézmény lenne. Veress is említi a zálogjog Janusarcúságát, ám a „*dologi jogias fókuszáltság*” ellenére (vagy inkább emellett) a magyar jogi

21. SZÁSZY István: *A kötelmi jog általános tanai*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1943, 299.

szabályozás sem tagadja a *zálogjogi intézmények erőteljes kötelmi jogi kapcsolatait*. A zálogjog a hagyományos megközelítés alapján ún. értékjog, ami annyit tesz, hogy e dologi jog alapján a zálogjogosultat a fedezetül szolgáló vagyontárgy meghatározott értékének szabályozott módon történő, ám más jogosultakat megelőző, esetleg külön is kiemelt (privilegizált) elvonására jogosítja. Egyáltalán nem véletlen, hogy Nizsalovszky egy alkalommal a zálogjogot „*a korlátolt dologi jogoknak a kötelmek felé eső szárnyán*” helyezte el. Szászy a kötelmi jogi tankönyvében a viszonylagos jogok osztályozása körében a zálogjogot a *kirekesztő alapú kielégítési követelések* alkategóriájába sorolta. A dologi és a kötelmi jogok közötti határvonalat a természetes átfolyások ellenére nem lehet elmosni: a kötelmi követelésekkel szemben a zálogkötelezettet nem terheli szolgáltatási kötelezettség (ezáltal a kötelmi viszony egyik alapeleme hiányzik).

A kezességvállalás és a „*rejtett kölcsönnyújtás*” kérdését ugyanakkor a magunk részéről sokkal óvatosabban kezelnénk.²² Értjük a szerzőt: az általa vázolt megoldás önmagában valóban nem tilos. Tudniillik, hogy valaki több kezességi szerződést kössön, akár rendszeres jelleggel és ezek alapján teljesítsen is, majd az adóstól – az elévülési időn belül, persze – későbbi időpontban kérjen megtérítést. Ez a megoldás azonban, akármennyire is védhetőnek látszik, felveti a kerülő ügylet gyanúját. A megfogalmazás sem jó – „*a kezességi szerződés arra is felhasználható, hogy a kölcsön nyújtására vonatkozó korlátozásokat ki lehessen kerülni*” – eleve nem szerencsés. Amit lehet, nem biztos, hogy szabad is. Ezeket jobb elkerülni, nehogy félreértés legyen belőle (és ez az elkerülés indokolt és jogszerű is). A szerződés érvénytelen akkor is, ha a törvényi szabályt látszólag nem sérti, de a jogalkotó célját megkerüli. Ilyenkor az ügylet a törvényt nem nyíltan, hanem közvetve (burkoltan) támadja. Ez is érvénytelen. A szerző maga írta – természetesen helyesen –, hogy *azok a kötelmek, amelyek a privátautonómia gyakorlása révén keletkeznek, nem kerülhetnek ellentétbe a jogrend szellemével és alapelveivel, sem tárgyuk, sem tartalmuk, céljuk vagy jellegük, egyszóval semmiféle mozzanatuk tekintetében sem*.

10. Az ellenőrző „kiskérdések”

Kár, hogy a kötelmi jog általános tanait tárgyaló tankönyv fejezeteit – szemben pl. a polgári jog általános részéről írt könyvvel – nem zárják ellenőrző kérdések. Ennek hiánya alkalomadtán pótolható, amit feltétlenül javasunk. A szerzőnek csekély fáradtság – a hallgatók nagy haszna. Egy rövid kérdéssor azonnali önellenőrzést tesz lehetővé, vissza lehet lapozni, pontosítani vagy elmélyíteni az olvasottakat. Át lehet gondolni az információkat, és a témához kapcsolódó további összefüggések, kapcsolódási pontok megvillantására is lehetőség nyílik. A frissen befogadott anyag szükségszerűen passzív állapotban van, melyet azon melegében aktivizálni lehet.²³ Egyik kedves példánk

²² VERESS: *i. m.*, 248.

²³ FEHÉRVÁRY JENŐ: *Magyar magánjog kistükre*, Budai-nyomda Kiadása, Budapest, 1941. Fehérváryt egyébként is érdemes felemlíteni, az idén hatvan éve elhunyt szerző (1887–1964) a magánjogi „*kistükör*” mellett élvezetes stílusú tankönyvet írt a kereskedelmi jog, a váltójog, csődjog és a végrehajtási jog témaköreiben is. Fehérváry könyveit egyébként jogi szigorlatokra

Fehérváry Jenő *Magyar magánjog kistűkre* című tankönyve, bizonyítékaul annak, hogy szórakoztató is lehet az ilyen – még nem éles, de élesíthető – kikérdezés.

11. A romániai magyar jogi szaknyelv kérdéséről. Záró gondolatsor gyanánt

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mekkora szolgálatot tehetnek, tesznek a jó jogi tankönyvek, egészen konkrétan: a romániai magyar nyelvű tankönyvek a jogi szaknyelvnek. Tankönyvekről beszélünk, amelyek a joggal éppen csak ismerkedni kezdőket vezetik be egy új világba.

Nem elegendő az anyagot szárazon leadni. A „nagy egészben” való elhelyezésre van szükség: a rész – sokszor mondjuk – csak az egész okán lehet értelmes. Már önmagában ez is maga után vonja a folyamatos értékelés szükségességét. A polgári jogot magyarázni nemes feladat, a *tankönyvi* magyarázat ugyanakkor talán a legnehezebb. A joghallgató – a mi bizonyos mértékig elfogult véleményünk szerint – a mindennapi élet jogából az első igazán fajsúlyos benyomásokat alighanem a kötelmi jog általános részéről szóló tankönyvekből fogja megszerezni. Ez a pont az elmélet és gyakorlat közötti forduló „*gyakorlatiasan elméleti billenője*”. A joghallgató nem „*kis ügyvédbojtár*”,²⁴ akinek elsősorban a gyakorlatias szemlélettel átadott alapvetésekre és azok megsziárdítására van szüksége.

Ezen a ponton térünk rá gyorsan és röviden a tankönyvben használt magyar jogi szaknyelv kérdésére. Sok vád éri az érthetetlenül kacifántos jogi bükkfanyelvet (okkal vagy ok nélkül), muszáj ezért, hogy a jogi tankönyv által használatba vett szaknyelv más legyen: érthető, kifejező. Az értelemre és a szépérzékre egyaránt hasson, vagyis a lehetőségekhez képest szépen szóló legyen. És erre a magyar nyelvű jogi tudomány alkalmas. Előző tanulmányunkban már méltattuk azt az erőfeszítést, amelyet a Sapientia oktatói a magyar nyelvű oktatás érdekében tesznek. A romániai magyar nyelvű jogi oktatás megoldását nem lehet annyival elintézni, hogy a jogásznak „magyarul és románul is kell tudnia...”. A román polgári törvénykönyv nem tehető át egy az egyben magyar nyelvre. Ráadásul a jogi szaknyelv több szempontból is rétegezett és összetett: más feladatot jelent ezért egy román polgári jogi intézmény magyar jogi megfelelőjét egy kódexben megadni, és megint más a jogintézményt körülíró, magyarázó kifejezésekre ráérezni, rátalálni vagy ezeket megalkotni.

és szakvizsgákra felkészülés céljából is szívesen és minden bizonnyal nagy örömmel és haszonnal forgatták a jogászok. A ki nem fizetett vagy el nem fogadott (ún. diszhonorált) váltó miatt indítható megtérítési (visszkereseti) igény előfeltételeként megkövetelt óvást pl. a következőképpen javasolta memorizálni: „*nincsen rózsza tövis nélkül, visszkereset óvás nélkül...*”. Az így elővezetett fogalom garantáltan ragadós... az emlékezetben *maradandó* élményt okoz.

²⁴ Bár nagyon hamar azzá válhat, a folyamatot mégsem szabad siettetni. A hallgatónak az egyetemi padsorokban az elméleti alapokat kell megtanulnia, elsajátítania.

A polgári jog és közelebbről a kötelmi jog kapcsán megint csak elsősorban a *kifejezőőre* gondolunk. Világos, hogy nem lehet a magyar jogi szakkifejezéseket a romániai magyar jogi szaknyelvbe automatikusan átvenni: a magyar magánjogi (polgári jogi) terminológia átültetése nem lehetséges egy az egyben, innen oda. A beszédes fordulatok többsége azonban kellő magyarázattal jól alkalmazható. A kötbérre a kötelelem bére, szószegési díj vagy a szerződési bírság kifejezések bevett fordulatok. A *magánjogi család* kifejezés²⁵ ugyanakkor bármilyen szemléletes és lényegre törő, csak magyarázattal ajánlott, hiszen a büntetőjogi asszociáció miatt félrevezető (a mai magyar polgári jogban talán ezért sincs használatban). A sérelemdíjra kifejező és beszédes a viszonylag új keletű „*sérelem bére*” fordulat.²⁶ A *kettősfedelű igény vagy kettősfedelű jog* nagyszerű és beszédes fordulat Beck Salamontól arra az esetre, amikor egy követeléssel kapcsolatban egy időben több jogcím is felmerül olyképpen, hogy ezek egyszerre jelentik annak releváns jogi okát: ilyenkor a követelésnek „*mindkét (valamennyi) fedelét fel kell nyitni*” ahhoz, hogy a tartalmat megfejthessük. Jó példa erre a *tartást pótló kártérítési járadék*, de a magyar jogban a *bérpótló kártérítés* is említhető mint alkalmazási terület. A harmadik személy javára szóló szerződéssel összefüggésben szerintünk nagyon jól tanítható és szemléletes a grosschmidi *búvó ügylet* jelenléte és jelentősége. A *csonka kötelelem* és a *kénytetőség* a jogászi nyelv kincstárát már gazdagítja, a *gúzs-szerződést* a szerző is használja, akárcsak az *elszegés* grosschmidi fogalmát. A *felelősségbe* vagy *veszélybe sodródás*, a felelősségből *kisodró* körülmények körüljárása bármely kötelmi könyvnek ma is csak díszét képeznél, el nem rontaná. Az *ügyletrontó érdek*, a tényállás körüli bizonytalanság *ügyletfojtó hatása*, az *elévülés kiszédelgése*, a *jog elenyészése* vagy a *sűrített kötelelem stb.* képi szólásmódjai vég nélkül sorolható további példák arra nézve, hogyan teheti színesebbé a szép magyar nyelv megbecsült alkalmazása az amúgy sokszor valóban sivár jogi szaknyelvet.

A tankönyv elsődleges feladata a *joganyag értető és érthető átadása*. Ebben a feladatban aztán nem korlátozódik a jogszabályok szövegére, sőt éppen hogy nem szabad „kivonatolnia” – sokkal inkább magyaráz és szemléltet. Közel kell hoznia a (még szinte laikus) hallgatóhoz a kötelmi jog szövevényes világát. Ehhez azonban a legnagyobb fegyvertár áll rendelkezésére: a magyar nyelv és annak sokszor említett páratlan kifejezőereje, amit kár lenne kihasználatlanul hagyni.

A tankönyvnek az önmagában véve hideg, holt szövegbe életet kell lehelnie. Azt meg kell értetnie: vagyis magyaráznia kell. Éreztetni kell a jelentés(ek) árnyalatait, a finom különbségeket, rá kell mutatni a kifejthető beltartalomra. Fentebb már több beszédes, kifejező és a szó szoros értelmében sokatmondó fordulatot említettünk, ezek száma a végtelenségig növelhető. Ezek az *oktatásba bevezethetők, bátran és nyugodt szívvel bevethetők*.

25 A korábbi magyar magánjog irodalmában nagyjából arra az esetre volt használatos, amikor az eladó a vételárnál alacsonyabb értékű árut szolgáltatott. E szavatossági helyzet megkároztatással, károkozással való kapcsolata nem igényel további magyarázatot.

26 SZABÓ Csilla: „A sérelem bére” – új bírói gyakorlat a nem vagyoni sérelem megítélése kapcsán, Polgári Jog, 2017/9, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1700906.poj> (letöltés ideje: 2024. 11. 11.).

Veress Emőd könyve jó helyzetben van, bátran meríthet a magánjog tudományának bőséges irodalmából. A szerző pedig nemcsak ismeri, de alkalmazza is, beépíti az Rptk. cikkeit magyarázó okfejtéseibe a szakirodalom szépen hangzó, találó és megragadó gyöngyszemeit. A magyar jogi szaknyelv romániai *újraélesztése* és bizonyos értelemben a romániai magyar jogi szaknyelv *újraalkotása* csak akkor lehet sikeres – nézőpontunk szerint –, ha a jogi szakírók ez irányú erőfeszítései már a tankönyvekben megjelennek. Ennek jelentőségét nem árt külön is hangsúlyozni.

Veress Emőd és kollégái nagy fába vágták a fejszájüket. Szívesen látnék még nagyon sok bővített és további aktualizált kiadást. A könyv első kiadásához íródott előszót idézve csatlakozom Vékás Lajos professzorhoz: *„őszinte óhajtásom, hogy a szerző nemes törekvését méltányolja a könyv olvasója, és fordítsa azt a maga javára”*.

FÁBIÁN GYULA

A „mesterséges intelligencia” EU általi szabályozásának dilemmáiról és kihívásairól

On the Dilemmas and Challenges of EU Regulation of “Artificial Intelligence”

Abstract: Artificial Intelligence (AI), although a marketing concept since 1956, has emerged as a substantive source of law in the last decade. The European Union realized quite soon that its Member States were lagging behind in the development of AI and decided to be the first to regulate AI as a compensation. The final product of this process is Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonized rules for AI, which I have analysed in my paper from the perspective of regulatory challenges.

Keywords: Artificial Intelligence/Robo Sapiens; creator, user, developer responsibility; machine learning; Regulatory Sandbox; balance between innovation and regulation; harmonization; digital sovereignty; European Artificial Intelligence Board; unconscious, subliminal manipulation

Összefoglaló: A Mesterséges Intelligencia (MI) habár marketingfogalomként már 1956-ban forgalomba került, anyagi jogforrásként az utolsó évtizedben merült fel. Az Európai Unió elég hamar felismerte, hogy tagállamai elmaradtak az MI fejlesztésében, és kompenzálásképpen elhatározta, hogy első lesz az MI szabályozásában. Ennek a folyamatnak végeredménye az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689. rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, amelynek elemzésével foglalkoztam tanulmányomban, a szabályozási kihívások perspektívájából.

Kulcsszavak: mesterséges Intelligencia/Robo Sapiens; alkotói, felhasználói, fejlesztési felelősség; gépi tanulás; Regulatory Sandbox; innováció és a szabályozás közötti egyensúly; harmonizáció; digitális szuverenitás; Mesterséges Intelligenciával Foglalkozó Európai Testület; öntudatlan, szubliminális manipuláció.

Andre Gide szerint „Az embernek kell legyen annyi intelligenciája, amellyel észre tudja venni, hogy nincs elég”.¹ Az intelligencia a következő emberi tulajdonságokban mutatkozik

1 <https://rightwords.ro/citate/trebuie-sa-ai-totusi-ceva-inteligenta-ca-sa-te-doara-ca--314> (letöltés ideje: 2024. 12. 16.).

meg: tudatosság, öntudat, nyelvezet, tanulási képesség, elvonatkoztatási képesség, alkalmazkodás.

Napjainkban intelligenciaügyben már az a kérdés, hogy a Robo Sapiens vagy „*r-sonality*”,² vagyis az ember által létrehozott „mesterséges intelligencia” lehet-e az ember konkurense jogi szempontból?

A személy (*persona*) jogi fogalma nem azonosítható a személyiséggel rendelkező jogalannyal, hiszen a jog a természetes személyeket (*persona per se*) és a jogi személyeket (*persona per legem*) egyaránt személyként határozza meg, ám személyiséget csak az embernek tulajdonít.³

A mesterséges intelligencia (továbbiakban MI) marketingfogalomként 1956 óta létezik, és a számítógép képességét jelenti az intelligens emberi viselkedés utánzására. Egyszerűen fogalmazva, az MI-k olyan gépek vagy algoritmusok, amelyek az emberek vagy állatok kognitív funkcióit utánozzák, például a tanulást vagy a problémamegoldást. Az Európai Bizottság szigorúbb megfogalmazásában: „*A mesterséges intelligencia olyan rendszerekre utal, amelyek intelligens viselkedést mutatnak azáltal, hogy elemzik a környezetet és bizonyos fokú önállósággal végrehajtanak bizonyos célokat szolgáló műveleteket.*”

Az MI-rendszerek lehetnek:

1. tiszta szoftverek, amelyek a virtuális világban működnek (pl. virtuális asszisztensek, képelemző szoftverek, keresőmotorok, hang- és arcfelismerő rendszerek), vagy
2. hardvereszközökbe beépítettek (pl. fejlett robotok, autonóm autók, drónok vagy IoT, azaz Internet of Things alkalmazások).

Az MI mint lépcsőzetesen, fokozatosan megjelenő anyagi jogforrás és a létrehozásért/működésbe helyezéséért esetleges felelősséggel tartozók viszonya többek között a következő dilemmákat szüli:

Ha az *algoritmusok* számítások és szabályok sorozata, amelyeket egy probléma megoldására vagy egy adatkészlet elemzésére használnak, ki felel értük, szerzőjük/alkotójuk vagy használójuk/hasznélvezőjük?

Ha a *gépi tanulás* egy olyan MI-technika, amely matematikai algoritmusokkal hoz létre prediktív modelleket, ki felel értük, az, aki tanítja/fejleszti őket, vagy aki kérdéseket tesz fel neki?

A *mély tanulás egy olyan gépi tanulási típus*, amely meghatározhatja, hogy az előrejelzései pontosak-e. Algoritmusokat is használ az adatok elemzéséhez, de az MI-nél nagyobb léptékben teszi ezt, mert mesterséges neurális hálózatokat használ, amelyek több algoritmusrétegből állnak. Minden réteg megvizsgálja a bejövő adatokat, saját speciális elemzést végez, és olyan kimenetet hoz létre, amelyet más rétegek is megérthetnek. Ez a kimenet ezután a következő rétegnek lesz átadva, ahol egy másik algoritmus saját

2 UDVARY Sándor: *A non-humán ágensek (intelligens rendszerek) jogi szabályozása – robotok, dedikált rendszerek (önvezető autók) = A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*, szerk. HOMICSKÓ Árpád, KRE ÁJK, Budapest 2020, 239–256.

3 KLEIN Tamás: *Robtjog vagy emberjog? Az emberközpontú mesterséges intelligencia szabályozásának kiindulási pontjai = A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*, szerk. TÖRÖK Bernát, ZÓDI Zsolt, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 129.

elemzést végez, és így tovább. Ebben az esetben ki felel a működésért/eredményért, az, aki elősegíti ezt a magas szintű elemzést és ennek alkalmazását?

A *robotokért* mint kommunikációs képességekért ki felel, a robot vagy a gazdája?

Az *autonóm rendszerekért*, amelyek képesek alkalmazkodni a változó környezet-hez, ki fog felelni, az, aki működésbe hozta őket? Ha igen, akkor meddig felelhet értük időben és térben?

Azért kell előtérbe hozni az ember MI-ért való felelősségét, mert a szakiroda-lom szerint annak ellenére, hogy a számítási teljesítmény az utóbbi időkben óriá-si mértékben megnőtt, a valós neurális hálózatok több ezer döntési réteggel és több százezer csomóponttal rendelkeznek, és még mindig az emberi intelligencia vezet. Összehasonlításképpen, az OpenAI által biztosított GPT-3 – az egyik legerősebb ke-reskedelmi neurális hálózat – +175 milliárd paraméterrel (szinapszissal) rendelkezik, míg az emberi agy +100 trillió szinapszissal (majdnem 600-szor több az emberi kapa-citás).⁴ Ugyanakkor már most léteznek olyan MI-k, amelyek naponta 60000 bírósági határozatot képesek elolvasni és elemezni, és felvetődik a kérdés, hogy az ilyen „fárad-hatatlan neuronokkal és szinapszissokkal” rendelkező valaMI nem érdemelne-e meg jogi képességet vagy korlátozott cselekvési képességet?

Ezekre a kérdésekre próbál meg napjainkban választ adni az EU, azon felfogás mentén, hogy ha nem vagyunk képesek legjobbak lenni az MI kitalálásában, létreho-zásában, működtetésében, fejlesztésében, akkor legyünk a legjobbak ezen „fenomén” szabályozásában.

Az előkészítő munka 2018-ban kezdődött⁵ egy olyan, MI-vel foglalkozó magas szintű szakértői csoport felállításával, amely inkluzív és széles körű összetétellel ren-delkezett és 52 jól ismert szakértőből állt. Az Európai Tanács 2017-ben, míg az EU Tanács 2019-ben szorgalmazta „a *sürgős fellépést az újonnan megjelenő tendenciák kezelé-se érdekében*” (MI). Feleletként a Bizottság 2020. február 19-én kidolgozta a *Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése* című alapozó dokumentumot.

Magát az MI-t szabályozó rendeletet először 2021-ben, még a generatív MI-eszközök, például az OpenAI ChatGPT-jének robbanásszerű elterjedése előtt fogalmazták meg, és 2023 novemberében „érdekeltségi felhívást” vagy ún. Regulatory sandboxot/szabályo-zási homokozót létesítettek egy mesterséges intelligenciáról szóló paktum létrehozása céljából, valamint azért, hogy elősegítsék a mesterséges intelligenciáról szóló jogsza-bályban előírt intézkedések korai végrehajtását a kulcsfontosságú uniós és nem uniós ágazati szereplők által. Ezáltal a vállalatoknak lehetőségük nyílt arra, hogy közösen értelmezzék a jövőbeli jogszabály célkitűzéseit, valamint demonstrálják és megosz-szák elkötelezettségüket a jövőbeli mesterséges intelligenciáról szóló törvény célkitű-zései iránt, és korán felkészüljenek annak végrehajtására. A Bizottság összegyűjtötte és közzétette a vállalásokat a láthatóság, a hitelesség növelése és a paktumban részt vevő vállalatok által kifejlesztett technológiákba vetett bizalom növelése érdekében.

4 Adrian MĂNTOIU: *AI sau nu AI in avocatura*, <https://www.wolterskluwer.com/ro-ro/expert-insights/ai-sau-nu-ai-in-avocatura> (letöltés ideje: 2024. 11. 14.).

5 Bernd KNAPP: *Der rechtliche Rahmen für Künstliche Intelligenz in der EU*, Johannes Kepler Universität, Linz, 2022, 11–21.

Miután az Európai Parlament plenáris ülése 2024. március 13-án 523-46 arányban, 49 tartózkodás mellett elfogadta a mérőföldkönek számító mesterséges intelligenciáról szóló 2024/1689. rendeletet (továbbiakban MI-rendelet). 2024. május 21-én az EU Tanács is elfogadta hivatalosan, és 2024. augusztus 1-jén hatályba is lépett.⁶ Ennek ellenére, rendhagyó módon a rendeletet a 113. szakasza szerint csak 2026. augusztus 2-től, azonban kivételes módon, a rendelet egy részét 2025-től, valamint 2027-től kell alkalmazni.⁷

Négy, különböző szintű szabályozási beavatkozással járó szakpolitikai alternatíva vizsgálatára került sor, és végül a 3+. alternatíva szerint jártak el:

1. alternatíva: önkéntes címkézési rendszert létrehozó uniós jogalkotási eszköz;
2. alternatíva: ágazati, „ad hoc” megközelítés;
3. alternatíva: arányos és kockázatalapú megközelítést követő horizontális uniós jogalkotási eszköz;
- 3+. alternatíva: arányos és kockázatalapú megközelítést követő horizontális uniós jogalkotási eszköz + a nem nagy kockázatú MI-rendszerekre vonatkozó magatartási kódexek;
4. alternatíva: horizontális uniós jogalkotási eszköz, amely kötelező követelményeket állapít meg valamennyi MI-rendszer vonatkozásában, függetlenül az általuk jelentett kockázattól.

Az MI-rendelet 3. cikke szerint az „*MI-rendszer olyan gépi alapú rendszer, amelyet különböző autonómiaszinteken történő működésre terveztek, és amely a bevezetését követően alkalmazkodóképességet tanúsíthat, és amely a kapott bemenetből – explicit vagy implicit célok érdekében – kikövetkezteti, miként generáljon olyan kimeneteket, mint például előrejelzéseket, tartalmakat, ajánlásokat vagy döntéseket, amelyek befolyásolhatják a fizikai vagy a virtuális környezetet*”. Ezen „*gépi alapú rendszert*” olyan technikák és megközelítések által lehet elérni, mint:

a) gépi tanulási megközelítések, ideértve a felügyelt, a felügyelet nélküli és a megerősítő tanulást, a módszerek széles skálájának, többek között a mélytanulásnak az alkalmazásával;

b) logikai és tudásalapú megközelítések, beleértve a tudás megjelenítését, az induktív (logikai) programozást, a tudásbázisokat, a következtetőmotorokat, a(z) (szimbolikus) érvelést és a szakértői rendszereket;

c) statisztikai megközelítések, Bayes-féle becslés, keresési és optimalizálási módszerek.

6 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689. rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139. és az (EU) 2019/2144. rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797. és az (EU) 2020/1828. irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet) (EGT-vonatkozású szöveg), <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (letöltés ideje: 2024. 11. 14.).

7 a) az I. és a II. fejezetet 2025. február 2-től kell alkalmazni;

b) a III. fejezet 4. szakaszát, az V. fejezetet, a VII. fejezetet és a XII. fejezetet – a 101. cikk kivételével –, valamint a 78. cikket 2025. augusztus 2-től kell alkalmazni;

c) A 6. cikk (1) bekezdését és az e rendeletben foglalt vonatkozó kötelezettségeket 2027. augusztus 2-től kell alkalmazni.

A szabályozási kihívások identifikálása érdekében a Chat GPT segítségét kértem, és a következő eredményben részesültem:

1. Az innováció és a szabályozás közötti egyensúly megteremtése: az innováció előmozdítása és a mesterséges intelligenciával kapcsolatos technológiák felelős használatának biztosítása közötti egyensúly megteremtése kulcsfontosságú kihívás.
2. Etikai aggályok: a mesterséges intelligenciával kapcsolatos etikai kérdések, például az elfogultság, az átláthatóság, a magánélet védelme és az elszámoltathatóság kezelése.
3. Szabályozási keret: olyan átfogó szabályozási keret kidolgozása, amely a mesterséges intelligencia különböző aspektusaival foglalkozik, beleértve az olyan konkrét felhasználási eseteket, mint az autonóm járművek vagy az arcfelismerő technológia.
4. Végrehajtás: hatékony végrehajtási mechanizmusok biztosítása a mesterséges intelligenciára vonatkozó szabályozások betartásának nyomon követése és a jogsértések kezelése érdekében.
5. Nemzetközi együttműködés: együttműködés más országokkal és régiókkal a globális MI-szabványok kialakítása és a szabályozás következetességének előmozdítása érdekében.

Az igazi kihívás azonban a probléma összetettsége és idegen újdonsága, ami dinamizmusában rejlik, és konkrétan az MI jelenlegi uniós szabályozásában a következő problémákat identifikáltam:

1. Az MI-rendelet, teljesebb neve „rendelet a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról”. Megmagyarázhatatlan, hogy a rendelet mint másodlagos uniós jogszabály, amely természete szerint uniformizáló jellegű, miért kell harmonizálással foglalkozzon, miközben a jogközelítés vagy harmonizáció eszközei az irányelvek. Érthető viszont ez a cím, ha arra gondolunk, hogy ez a rendelet harmonizálni szeretné az MI alkalmazását azokban az uniós jogszabályokban, amelyek a gépek,⁸ játékok,⁹ kedvtelési vízi járművek és motoros vízi sporteszközök,¹⁰ felvonók,¹¹ robbanásveszélyes légkörben való használatra szánt felszerelések,¹² rádióberendezések,¹³ nyomástartó berendezések,¹⁴ kötélpálya-létesítmények,¹⁵ egyéni védőeszközök,¹⁶ a gáz-halmazállapotú tüzelőanyag égetésével üzemelő berendezések,¹⁷ orvostechikai eszközök,¹⁸ in vitro diagnosztikai

8 Az Európai Parlament (továbbiakban EP) és a Tanács 2006/42/EK irányelve.

9 Az EP és a Tanács 2009/48/EK irányelve.

10 Az EP és a Tanács 2013/53/EU irányelve.

11 Az EP és a Tanács 2014/33/EU irányelve.

12 Az EP és a Tanács 2014/34/EU irányelve.

13 Az EP és a Tanács 2014/53/EU irányelve.

14 Az EP és a Tanács 2014/68/EU irányelve.

15 Az EP és a Tanács (EU) 2016/424. rendelete.

16 Az EP és a Tanács (EU) 2016/425. rendelete.

17 Az EP és a Tanács (EU) 2016/426. rendelete.

18 Az EP és a Tanács (EU) 2017/745. rendelete.

orvostechikai eszközök,¹⁹ két- vagy háromkerekű járművek, valamint négykerekű motorkerékpárok,²⁰ mezőgazdasági és erdészeti járművek,²¹ tengerészeti felszerelések,²² vasúti rendszer,²³ gépjárművek és pótkocsijaik²⁴ szabályozásáról szólnak. Körülbelül 10-10 hozzákötődő irányelvet és rendeletet harmonizál az MI-rendelet, de a módosított irányelvek által a belső jogot is harmonizálja.

2. Annak ellenére, hogy az MI-rendelet jogharmonizációról beszél, célja az, hogy miután már néhány tagállam nemzeti szabályokat mérlegelt ezen a téren, biztosítsa az EU „digitális szuverenitását a globális közegben”, és az egységes alkalmazás érdekében biztosítsa a jogi széttagoltság elkerülését. Ugyanakkor hatásköri alapként a megosztott hatáskör – belső piac, közös egészségvédelmi biztonság (EUMSZ 114. cikk, fogyasztóvédelem) – területeire alapoz. Erre még rátehető az a zavaró tény, hogy a rendeletben a Bizottság felhatalmazást kap arra, hogy felhatalmazáson alapuló jogi aktusokat fogadjon el abból a célból, hogy módosítsa a nagy kockázatú MI-rendszerek felhasználási eseteit hozzáadással vagy módosítással (7. cikk).

3. Véleményem szerint az MI-rendelet nem egy átlátható szabályozás, hanem egy útvesztőkkel, más jogszabályokra, mellékletekre utaló próbálkozás, amelyről újszerű jellege ellenére sem lehet végérvényesen eldönteni, hogy új szabályozást hoz, vagy csak régebbi szabályozásokat aktualizál vagy egészít ki. Például ez a rendelet módosítja az általános adatvédelmi rendeletet,²⁵ a bűnüldözésben érvényesítendő adatvédelemről szóló irányelvet,²⁶ az elektronikus kereskedelemről szóló irányelvet,²⁷ a digitális szolgáltatásokról szóló rendeletet,²⁸ a hitelintézetek tevékenységéről és a prudenciális felügyeletről szóló irányelvet,²⁹ az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló kerethatározatot³⁰ is, növelve ezáltal az átfedések, túlszabályozások veszélyét.

4. Az MI-rendelet egy újabb kritikát azzal érdemel ki, hogy létrehozza a Mesterséges Intelligenciával Foglalkozó Európai Testületet, miután már az EU-ban létezik „a nagy méretű IT-rendszerek üzemeltetési igazgatását végző európai uniós ügynökség” (eu-LISA), valamint az Európai Elektrotechnikai Szabványügyi Bizottság (CENELEC) és az Európai Távközlési Szabványügyi Intézet (ETSI). Ez az „intézményalkotás/szervhálózat-bővítés” a meglévő struktúrák feladatainak bővítése helyett az uniós bürokrácia túlburjánzását támogatja, az uniós költségvetést terheli alaptalanul, és melegeggyat teremt a hatáskörgyakorlási konfliktusoknak.

19 Az EP és a Tanács (EU) 2017/746. rendelete.

20 Az EP és a Tanács 168/2013/EU rendelete.

21 Az EP és a Tanács 167/2013/EU rendelete.

22 Az EP és a Tanács 2014/90/EU irányelve.

23 Az EP és a Tanács (EU) 2016/797. irányelve.

24 Az EP és a Tanács (EU) 2018/858. rendelete.

25 Az EP és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete.

26 Az EP és a Tanács (EU) 2016/680. irányelve.

27 Az EP és a Tanács 2000/31/EK irányelve.

28 Az EP és a Tanács (EU) 2022/2065. rendelete.

29 Az EP és a Tanács 2013/36/EU irányelve.

30 A Tanács 2002/584/IB kerethatározata.

5. Elméletileg e rendelet fő célja a belső piac működésének javítása és az ember-központú és megbízható MI elterjedésének előmozdítása lenne, miközben biztosítja az egészség, a biztonság, az Alapjogi Chartában rögzített alapvető jogok – többek között a demokrácia, a jogállamiság és a környezetvédelem – magas szintű védelmét az Unióban az MI-rendszerek káros hatásaival szemben, valamint támogatja az innovációt. Ugyanakkor fontosabbnak tűnnek olyan másodlagos célok, mint: a bizalomémbresztés az egyéneken, a nyomon követhetőség emberi felügyelet által; a vállalkozások ösztönzése az ilyen megoldások fejlesztésére; az emberek jólétének növelése; egy erős és rugalmas, de ugyanakkor arányos szabályozás (észszerű, de dinamikus és kockázat-alapú korlátozások); az átfogó, technológiasemleges és időtálló szabályozási eszközök (az MI teljes életciklusára kiterjedő szabályozás) kidolgozása.

6. Az MI-rendelet mindenkire alkalmazható, amennyiben MI-rendszer szolgáltatójaként vagy alkalmazójaként jár el, beleértve az EU intézményeit és szerveit is. Pontosabban a forgalomba hozóra vagy üzembe helyezőre akkor is alkalmazást nyer, ha ez az EU területen kívül tartózkodik, valamint azokra is, akik harmadik országban tartózkodnak, amennyiben ezek MI-rendszere által előállított kimenet használatára az Unióban kerül sor (2. cikk). Az egyszerű használókra azonban az MI-rendelet nem ír elő kötelezettségeket.³¹

Ugyanakkor a rendelet olyan sok alkalmazási kivételt szabályoz, hogy ezek által nemcsak relativizálja, hanem gyakorlatilag semlegesíti saját alkalmazását, ugyanis nem kerül alkalmazásra:

- az uniós jog hatályán kívül eső területeken;
- a tagállamok nemzetbiztonságra vonatkozó hatásköreit illetően;
- katonai, védelmi vagy nemzetbiztonsági területeken;
- bűnüldözési és igazságügyi együttműködésre vonatkozó nemzetközi együttműködés vagy megállapodások keretében;
- a tudományos kutatás-fejlesztés kizárólagos céljára kifejlesztett és üzembe helyezett MI-rendszerekre vagy MI-modellekre, és azok kimenetére sem;
- az MI-rendszerekkel vagy MI-modellekkel kapcsolatos kutatási, tesztelési és fejlesztési tevékenységre azt megelőzően, hogy azokat forgalomba hozzák vagy üzembe helyezik;
- azokra, akik az MI-rendszereket pusztán személyes, nem szakmai tevékenység során használó természetes személyek;
- a szabad és nyílt forráskódú licencek alapján kibocsátott nem nagy kockázatú MI-rendszerekre.

7. Szabályozási furcaságnak számít az is, hogy az MI-rendelet 2. cikkének 11. bekezdése szerint: „E rendelet nem zárja ki az Uniót vagy a tagállamokat abból, hogy olyan törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseket tartsanak fenn vagy vezessenek be, amelyek kedvezőbbek a munkavállalókra nézve az MI-rendszerek munkáltatók általi használatával kapcsolatos jogaik védelme tekintetében, vagy abból, hogy a munkavállalók számára kedvezőbb kollektív szerződések alkalmazását ösztönözzék

31 Juri GLOBOCNIK: *Der europäische AI Act (KI-Verordnung)*, <https://www.activemind.legal/de/guides/ai-act/> (letöltés ideje: 2024. 11. 16.).

vagy tegyék lehetővé”, ami azt jelenti, hogy az elsődlegesen alkalmazandó uniós jog koncessziókat köt a belső joggal, és ezzel vagy irányelvve degradálja magát, vagy jogalkalmazási konfliktusok hosszú sorát fogja megnyitni a „kedvezőbb” státus mérlegelésének apropóján.

8. A rendelet előírásai három nagy kategóriába sorolják az MI-rendszereket (elfogadhatatlan kockázattal, nagy kockázattal, alacsony vagy minimális kockázattal járó MI), és míg az utolsó két kategória esetében a rendelet a működésüket szabályozza, addig az első kategóriába soroltak tiltott státust kapnak. Ezek a tilalmak a következő területeket érintik:

a) Olyan gyakorlatok, amelyek képesek öntudatlanul, szubliminális technikák alkalmazásával nagymértékben manipulálni a személyeket, vagy kihasználni bizonyos veszélyeztetett csoportok, például a gyermekek vagy a fogyatékossgal élő személyek sebezhetőségét, hogy oly módon torzítsák magatartásukat, amely számukra vagy más személy számára valószínűsíthetően pszichológiai vagy fizikai károsodást okoz.

b) A felnőtteket érintő egyéb olyan manipulatív vagy kizsákmányoló gyakorlatok, amelyeket az MI-rendszerek elősegíthetnek, az adatvédelemre, fogyasztóvédelemre és digitális szolgáltatásokra vonatkozó hatályos jogszabályok hatálya alá tartozhatnak, amelyek garantálják, hogy a természetes személyek megfelelő tájékoztatásban részesüljenek, és szabadon dönthessenek arról, hogy nem kívánnak profilalkotás vagy más olyan gyakorlat tárgya lenni, amely befolyásolhatja magatartásukat.

c) MI-rendszerek társadalmi pontozásra való használata, ami konkrétan jelentheti:
– hatóságok általi vagy nevükben történő forgalomba hozatalát, üzembe helyezését vagy használatát természetes személyek megbízhatóságának értékelésére vagy osztályozására egy bizonyos időszakon keresztül, közösségi magatartásuk, illetve ismert vagy előre jelzett személyes vagy személyiségi tulajdonságok alapján, oly módon, hogy a közösségi pontszám a következő helyzetek egyikéhez vagy mindkettőhöz vezet;

– arra való használatát, hogy bizonyos természetes személyekkel vagy azok egész csoportjával szemben hátrányos vagy kedvezőtlen bánásmódot foganatosítsanak olyan szociális kontextusban, amely nem függ össze azzal a kontextussal, amelyben az adatokat eredetileg létrehozták vagy gyűjtötték, vagy amely indokolatlan vagy aránytalan közösségi magatartásukhoz vagy annak súlyosságához képest.

d) „Valós idejű” távoli biometrikus azonosító rendszerek használata a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken bűnüldözési célokból, kivéve, ha és amennyiben az ilyen használat az alábbi célok egyikéhez feltétlenül szükséges:

– bűncselekmények konkrét potenciális áldozatainak célzott felkutatása, ideértve az eltűnt gyermekeket is;

– természetes személyek életét vagy fizikai biztonságát fenyegető konkrét, jelentős és közvetlen veszély, illetve terrortámadás megelőzése;

– az európai elfogatóparancs kiadását megalapozó bűncselekmények³² elkövetőinek vagy gyanúsítottjainak felderítése, lokalizálása, azonosítása vagy büntetőeljárás alá vonása, amennyiben e bűncselekmények esetében az érintett tagállam joga szerint

32 A Tanács 2002/584/IB kerethatározata 622. cikkének (2) bekezdése.

e tagállamban a büntetési tétel felső határa legalább háromévi szabadságvesztés vagy szabadságelvonással járó intézkedés.

e) Olyan MI-rendszer forgalomba hozatala, e konkrét célra történő üzembe helyezése vagy használata, amely természetes személyek kockázatértékelését végzi annak érdekében, hogy – kizárólag a természetes személyekre vonatkozó profilalkotás vagy személyiségjegyeik és tulajdonságaik értékelése alapján – felmérje vagy előre jelezze annak kockázatát, hogy egy adott természetes személy bűncselekményt követ el; ez a tilalom nem alkalmazandó azon MI-rendszerekre, amelyek a személyek bűncselekményben való részvételének emberi értékelését támogatják, amely értékelés alapjául már rendelkezésre állnak a bűnözői tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó, objektív és ellenőrizhető tények.

f) Olyan MI-rendszerek forgalomba hozatala, e konkrét célra történő üzembe helyezése vagy használata, amelyek az arcképek internetről vagy zártláncú televízió-felvételekből való, nem célzott lekérdezésével arcfelismerő adatbázisokat hoznak létre vagy ilyeneket bővítenek.

g) A természetes személyek érzelmeiből következtetést levonó MI-rendszerek forgalomba hozatala, e konkrét célra történő üzembe helyezése, illetve használata a munkahelyek és az oktatási intézmények területén, kivéve amennyiben az MI-rendszer használata, üzembe helyezése vagy forgalomba hozatala orvosi vagy biztonsági okokból történik.

h) Olyan biometrikus kategorizálási rendszerek forgalomba hozatala, e konkrét célra történő üzembe helyezése, illetve használata, amelyek természetes személyeket biometrikus adataik alapján egyénileg kategorizálnak, hogy ezáltal levezessék vagy kikövetkeztessék faji hovatartozásukat, politikai véleményüket, szakszervezeti tagságukat, vallási vagy világnézeti meggyőződésüket, szexuális életüket vagy szexuális irányultságukat; ez a tilalom nem terjed ki a jogszerűen megszerzett biometrikus adatkészletek – például képek – biometrikus adatok szerint történő jogszerű címkézésére vagy szűrésére, illetve a biometrikus adatoknak a bűnüldözés területén való kategorizálására.

A fentiekből kiderül, hogy az MI-rendelet elsősorban egy „vágyrendelkezés” vagy egy időbeli szabályozási elsőbbségi világrekordot felállító szimbolikus standard. Ennek ellenére ez az értékelés nem lenne teljes, ha röviden nem ismertetném jövőbeni (2025, 2026, 2027) alkalmazásának, működésének lépéseit.

Az első lépés a szolgáltató által elvégzendő vonatkozó megfelelőségértékelés.

A második lépés az önálló, nagy kockázatú MI-rendszerek nyilvántartásba vétele egy olyan uniós adatbázisban, amelyet a Bizottság kezel a nyilvános átláthatóság és felügyelet fokozása, valamint az illetékes hatóságok általi utólagos felügyelet megerősítése érdekében. Ezzel szemben a meglévő termékbiztonsági jogszabályokkal való összhang érdekében a termékek biztonsági alkatrészének minősülő MI-rendszerek megfelelőségértékelését a vonatkozó ágazati termékbiztonsági jogszabályok alapján már létrehozott, harmadik fél által végzett megfelelőségértékelési eljárásokkal összhangban kell elvégezni – a megfelelőség új előzetes újraértékelésére.

A harmadik lépést a nemzeti szinten a tagállamok által kijelölt egy vagy több illetékes nemzeti hatóság, köztük a nemzeti felügyeleti hatóságot teszi meg a rendelet

alkalmazásának és végrehajtásának felügyelete céljából. Ugyanez a feladat az európai adatvédelmi biztosra hárul uniós szinten, mivel ő jár el az uniós intézmények, ügynökségek és szervek felügyeletéért felelős illetékes hatóságként, amennyiben azok e rendelet hatálya alá tartoznak.

Az MI-rendeletet, minden kritika ellenére, nem lehet azzal vádolni, hogy szankciók nélküli ún. „*lex imperfecta*” lenne, ugyanis az 5. cikkben³³ említett MI-gyakorlatok tilalmának be nem tartása legfeljebb 35000 000 EUR összegű, vagy ha az elkövető vállalkozás, az előző pénzügyi év teljes globális éves árbevételének legfeljebb 7%-át kitevő összegű közigazgatási bírsággal sújtandó, a kettő közül a magasabb összegűt kell figyelembe venni, vagy ha az MI-rendszer nem felel meg a gazdasági szereplőkkel vagy a bejelentett szervezetekkel kapcsolatos – az 5. cikkben meghatározottaktól eltérő –, következő rendelkezések bármelyikének, az legfeljebb 15000 000 EUR összegű, vagy ha az elkövető vállalkozás, az előző pénzügyi év teljes globális éves árbevételének legfeljebb 3%-át kitevő összegű közigazgatási bírsággal sújtandó, a kettő közül a magasabb összegűt figyelembe véve (99. cikk).

Nem utolsósorban figyelemre méltó a rendelet által használt új, majdnem propagandisztikus szakterminológia, amely többek között a következő fogalmakban csúcsosodik ki: „*emberközpontú és megbízható MI*”; „*ésszerűen előrelátható rendellenes használat*”; „*forgalomba hozatal utáni nyomkövetési rendszer*”; „*tanítóadatok*”; „*validálási adatok*”, „*validálási adatkészlet*”, „*érzelemfelismerő rendszer*”, „*biometrikus kategorizálási rendszer*”; „*távoli, valós idejű, nem valós idejű biometrikus azonosító rendszer*”; „*súlyos váratlan esemény*”; „*MI-jártasság*”; „*deepfake*”; „*lebegőpontos művelet*”; „*adatkormányzás*”; „*földrajzi, kontextuális, magatartási vagy funkcionális környezet*”; „*események automatikus rögzítése (naplózás)*”; „*ember-gép interfész*”; „*pontosság, stabilitás és kiberbiztonság*”; „*műszaki redundanciamegoldások*”; „*visszacsatolási hurkok*”; „*előtanított összetevők manipulálása vagy modellmérgezés*”; „*felelősségi körök az MI-értéklánc mentén*”; „*gyakorlati kódexek*”; „*MI-szabályozói tesztkörnyezetek*”.

Konklúzióként elmondható, hogy ez a rendelet annyira heterogén szabályozási bozót, hogy érezhető rajta az a tény, hogy szövegezői, alkotói sem értették meg teljesen, miről van szó. Néhány évvel ezelőtt azt gondoltam, hogy az adatvédelmi rendeletnél³⁴ bonyolultabb pótcselekvést vagy túlszabályozást nem lehet elképzelni, de ez messze felülmúlja azt. Enyhítésként idézem a Bizottság állítását, amely így szól: „*Az ellenőrzéshez szükséges szakértelem még csak most halmozódik fel.*”

Az MI-nek csak úgy van értelme, ha az emberek javát szolgálja és ha fokozza az emberek képességeit, de ezzel szemben a rendelet szelleme és kaotikus tartalma egyfajta emberi félelemnek ad hangot, eszünkbe juttatván József Attila verssorait:³⁵

33 Az EP és a Tanács (EU) 2024/1689. rendelete, 5. cikk a tiltott MI-gyakorlatokról.

34 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (EGT-vonatkozású szöveg), <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (letöltés ideje: 2024. 11. 16.).

35 JÓZSEF Attila: *Világosítsd föl*, 1936.

*„Nézz a furfangos csecsemőre:
bőmből, hogy szánassa magát,
de míg mosolyog az emlőre,
növeszti körmét és fogát.”*

Az MI-rendelet egy olyan altatódal, amellyel a dajka nem a csecsemőt (MI), hanem a tömegeket próbálja elaltatni, megnyugtatni és magát bátorítani, miközben fogalma sincs arról, hogy kik a szülők, mi a céljuk a csecsemővel, mennyit képes ez önállóan tanulni, fejlődni, és mire képes hosszú távon a „kis gonosz”, ugyanis nem biztos, hogy tudni fogjuk tartani az iramot az MI-vel, ha „teljes életciklusára” gondolunk, de bátorságot meríthetünk abból a sikertelen precedensből, hogy egyszer ősapáink is megpróbálták Bábel-tornyot építeni azért, hogy feljussanak az Istenhez!

KÁDÁR HUNOR

Gondolatok a magánélet megsértése bűncselekményről

Thoughts on the Crime of Violation of Privacy

Abstract: In this study, the author provides a detailed description of the crime of violation of privacy, which was first regulated in Romanian criminal law in 2014. The author analyses the crime in a classic way, presents its object, subject, objective and subjective side, and, finally, the special cases that exclude the crime's unlawful nature. Despite the fact that the crime is considered relatively "new", the study contains numerous literature references.

Keywords: privacy, right to effigy, crime, ECtHR jurisprudence, video and audio recording, public's right to information

Összefoglaló: A jelen tanulmányban a szerző részletesen ismerteti a magánélet megsértése bűncselekményt, amely 2014-ben nyert először szabályozást a román büntetőjogban. A szerző a bűncselekményt klasszikus módon elemzi, bemutatja annak tárgyát, alanyát, tárgyi és alanyi oldalát és végül a különleges jogellenességet kizáró okokat. Annak ellenére, hogy a bűncselekmény viszonylag „újnak” minősül, a tanulmány számos szakirodalmi hivatkozást tartalmaz.

Kulcsszavak: magánélet, képmáshoz való jog, bűncselekmény, EJE joggyakorlata, videó- és hangfelvétel, nyilvánosság információhoz való joga

1. Bevezetés

A Büntető törvénykönyv (a továbbiakban: Btk.) 226. §-ában foglalt bűncselekmény egy „újdonság” a román büntetőjog számára, ugyanis az általa szabályozott cselekmények az új Btk. 2014. február 1-jei hatálybalépése előtt nem minősültek bűncselekménynek. Tehát 2014-et megelőzően a magánélet megsértése bűncselekmény sem a Btk.-ban, sem más külön törvényben nem volt szabályozva.

2. A bűncselekmény jogi tárgya

Az elemzett bűncselekmény jogi tárgyát a természetes személy magánéletének tiszteletben tartásával kapcsolatos társadalmi értékek képezik.³⁶ Mivel a Btk. nem határozza meg a magánélet fogalmát, e tekintetben alkalmazandó az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) vonatkozó ítélkezési gyakorlata köré kidolgozott szakirodalom, amely szerint a „magánélet” fogalma nem határozható meg pontosan, tartalma több tényezőtől függően változik: a korszak, amelyre vonatkozik, a környezet és a társadalom, amelyben az egyén él, és a társadalmi csoport, amelyhez tartozik.³⁷ A „magánélet” fogalma magában foglalja az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJE) 8. §-a alapján, miként ezt a jogszabályt az EJEB értelmezi, a személy intim, személyes magánélethez való jogát, a szociális magánélethez való jogát és az őt körülvevő egészséges környezethez való jogát.³⁸ Figyelembe véve az EJEB ezen egyértelmű irányvonalát, nem helyénvaló és nem ajánlott a „magánélet” fogalmának definiálása.³⁹

A büntetőjogi norma megfogalmazásából kitűnik, hogy a Btk. 226. §-ában szabályozott bűncselekmény révén a jogalkotó az egyén magánéletét két konkrét szempont alapján kívánta megvédeni: a saját képmáshoz való jognak, illetve a jelen lévő személyek között folytatott közvetlen magánbeszélgetések bizalmi jellegének tiszteletben tartásával.⁴⁰ Mindaddig, amíg a bűncselekmény elkövetési magatartását „fényképezés, kép rögzítése vagy felvétele”, illetve „személy vagy magánbeszélgetés lehallgatása vagy hangfelvétele” valósítja meg, ebből egyértelműen az következik, hogy a jogi tárgy a fentebb említett két összetevőre korlátozódik.

Hangsúlyozandó, hogy a Btk. 226. §-a által szabályozott bűncselekmény jogi tárgya a közvetlenül lefolytatott magánbeszélgetések bizalmi jellegének, azaz a jelen lévő személyek közötti beszélgetések és nem a telefonon vagy más elektronikus távközlési eszközzel folytatott beszélgetések vagy távol lévő személyek közötti kommunikáció

36 Valerian CIOCLEI: *Drept penal. Partea specială I. Infrațiuni contra persoanei și infrațiuni contra patrimoniului, ed. 2 revizuită și adăugită*, C. H. Beck, Bukarest, 2017, 226; Mihail UDROIU: *Sinteze de Drept penal. Partea specială, ed. 4 revizuită, vol. I.*, C. H. Beck, Bukarest, 2023, 444; George ANTONIU, Versavia BRUTARU, Constantin DUVAC, Ion IFRIM, Daniela Iuliana LĂMĂȘANU, Ilie PASCU, Marieta SAFTA, Constantin SIMA, Tudorel TOADER, Ioana VASIU: *Explicațiile noului Cod penal*, vol. III, Universul Juridic, Bukarest, 2015, 261; Vasile DOBRINOIU, Neagu NOREL: *Drept penal. Partea specială*, Universul Juridic, Bukarest, 2014, 192; Mihai MAREȘ: *Apel. Violarea vieții private în modalitatea prevăzută de art. 226 alin (1), (5) din Codul penal. Tipicitate*, Pandectele Române, 2023/3, 137–141, 140.

37 Corneliu BÎRSAN: *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*, ed. 2, C.H. Beck, Bukarest, 2010, 602; Mihail UDROIU, Ovidiu PREDESCU: *Protecția europeană a drepturilor omului și procesul penal român*, C.H. Beck, Bukarest, 2008, 183–184.

38 BÎRSAN: *i. m.*, 604.

39 A „magánélet” fogalmának különböző definícióiért ld. ANTONIU et al.: *i. m.*, 262–263.

40 Ugyanezen véleményért ld. Valerian CIOCLEI: *i. m.*, 227. Ugyanakkor a szakirodalomban azt is hangsúlyozták, hogy „a jogi tárgy a magánélet fogalmának csak egyes összetevőit kívánja megvédeni [...]”. Bár többféle módon lehet megsérteni az egyén magánéletét, ahogyan az a Ptk. 74. §-ából kitűnik, a jogalkotó csak a három normaszövegben *expressis verbis* felsorolt elkövetési magatartásokat vont a büntetőtörvény hatálya alá. Ld. UDROIU: *i. m.*, 445.

bizalmi jellegének tiszteletben tartása, ugyanis ezen utóbbi a Btk. 302. § (2) bekezdésében foglalt levéltitok megsértése bűncselekmény jogi tárgyát képezi.⁴¹ A levelezés meghatározó elemét az írásban vagy szóban kommunikáló személyek távolléte adja, ezért a levelezés bizalmi jellegét a Btk. 302. § (2) bekezdésében foglalt bűncselekmény védi. A jelen lévő személyek között zajló információcsere nem levelezés, hanem egyszerű beszélgetés, amely a Btk. 226. §-a által nyújtott védelemben részesül.

3. A bűncselekmény elkövetési tárgya

A szakirodalomban hangsúlyozták,⁴² hogy „a bűncselekmény elkövetési tárgyát az az anyagi entitás, papír, mágneses vagy digitális adathordozó képezi, amelyre a filmre vett, lehallgatott, rögzített adatot rögzítik vagy átmásolják (a személy magánéletének aspektusaira való tekintettel ez lehet például USB-kulcs, videó- vagy hangszalag, CD stb.)”. Az elkövetési tárgy az a dolog vagy élőlény, amely ellen a jogi tárgyat sértő cselekvés vagy mulasztás közvetlenül irányul, és amely e cselekmény következtében épségében sérül vagy veszélybe kerül.⁴³ A bűncselekmény elkövetési tárgyának ezen meghatározásából kiindulva a lehető legnyilvánvalóbb, hogy a mágneses vagy USB-adathordozó, az optikai lemez, a videó- vagy hangszalag stb., nem olyan dolgok, amelyek ellen a fényképezés, a képrögzítés, a technikai eszközökkel történő lehallgatás, illetve egy személy hangjának vagy magánbeszélgetésének felvétele irányul. Ugyanakkor a fentebb felsorolt dolgok fizikai integritása nem sérül a magánélet megsértése bűncselekmény elkövetési magatartásának megvalósítása révén. Következésképpen, logikai szempontból és a fentebb megfogalmazott definíció alapján a mágneses adathordozó, USB-adathordozó, optikai lemez, videó- vagy hangkazetta stb., amelyre a fényképeket, képeket, videó- vagy hangfelvételeket rögzítik, és amelyeket a Btk. 226. §-ában foglalt bűncselekmény elkövetési magatartásának megvalósítása révén nyertek, valójában a bűncselekmény termékét képezik. A fényképezés, kép vagy hang rögzítésének technikai eszközei (fényképezőgép vagy videókamera, mikrofon, térfigyelő kamera stb.) olyan dolgok, amelyek segítségével az elemzett bűncselekményt elkövetik.⁴⁴ A szakirodalomban hangsúlyozták,⁴⁵

41 Ugyanezen véleményért ld. Sergiu BOGDAN, Doris Alina ȘERBAN: *Drept penal. Partea specială. Infrațiuni contra persoanei și contra înfăptuirii justiției, ed. a II-a revăzută și adăugită*, Universul Juridic, Bukarest, 2020, 401; UDROIU: *i. m.*, 452.

42 ANTONIU et al.: *i. m.*, 263. Más szerzők is kifejtették véleményüket, miszerint az elemzett bűncselekmény elkövetési tárgyát azon fényképek, dokumentumok, mágnesszalagos felvételek, filmes anyagok, valamint egyéb anyagok képezik, amelyeken a bűncselekmény sértette le lehet fel. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 192.; Radu BODEA, Bogdan BODEA: *Drept penal. Partea specială*, Hamangiu, Bukarest, 2018, 183.

43 STRETEANU Florin, NIȚU Daniel: *Drept penal. Partea generală, vol. I.*, Universul Juridic, Bukarest, 2014, 269.

44 UDROIU: *i. m.*, 445; DOBRINOIU, NEAGU, *i. m.*, 192; Ana MUREȘAN: *Violarea vieții private în Noul Cod penal (II)*, Caiete de Drept Penal, 2012/3, 75–84, 78; Georgeta Valeria SABĂU, Pantilimon CIOIA: *Unele considerații referitoare la protecția juridică a vieții private prin mijloace de drept penal*, Revista Dreptul, 2012/9, 239–256, 252.

45 STRETEANU, NIȚU: *i. m.*, 269.

hogy nem beszélhetünk elkövetési tárgyról olyan társadalmi értékek esetében, amelyek nem tudnak testet ölteni, vagy amelyek megsértése nem feltételez egy dologra irányuló közvetlen cselekvést. A magánélet tiszteletben tartásához való jog azonban olyan társadalmi érték, amely nem ölt testet,⁴⁶ olyan alanyi jogról lévén szó, amelynek megsértése nem feltételezi egy meghatározott dolog megsértését.

4. A bűncselekmény alanyai

A bűncselekmény aktív alanya nem minősített, lehet természetes vagy jogi személy. Például egy kereskedelmi társaság vezetősége, amely az írott vagy audiovizuális média területén tevékenykedik, kötelez egyes alkalmazottakat (újságírókat vagy operatőröket) arra, hogy különböző hírességeket fényképezzenek vagy videózzanak, miközben ezek szabadidejüket saját otthonukban töltik, hogy az így kapott fotók, hang- vagy képfelvételek később az írott vagy audiovizuális médián keresztül legyenek közzétéve. Helyesen megállapították, hogy ezen bűncselekmény aktív alanya lehet egy lakás tulajdonosa is, aki a bérbeadás előtt hang- vagy képtechnikai eszközöket szerel fel, amelyekkel hangot vagy képet rögzít a bérlőkről.⁴⁷ A részesség minden formája lehetséges: társtetteség, felbujtás, bűnségély.

Abban az esetben, ha egy elkövető a magánélet megsértése bűncselekménye elkövetése érdekében jogtalanul helyez el technikai rögzítőeszközt (például mikrofont vagy térfigyelő kamerát), míg egy másik elkövető ezen technikai eszközök segítségével beszélgetéseket vagy képeket rögzít (például fejhallgatóval számítógép előtt ülve), és az így kapott hang- vagy képfelvételt továbbítja egy harmadik elkövetőnek, aki sugározza azokat, a három elkövetőt nem társtettesként fogják felelősségre vonni, hanem mindegyik elkövető tettesként fog felelni az általa elkövetett bűncselekmény miatt [Btk. 226. § (5) bekezdés, Btk. 226. § (1) bekezdés, illetve Btk. 226. § (2) bekezdés].

Az elemzett bűncselekmény *passzív alanya* csak természetes személy lehet, mert a jogi személy nem folytathat olyan intim magánéletet, amelynek megsértése e bűncselekmény elkövetését vonná maga után. Ugyanakkor a jogi személy, amely egy jogi „találmány”, nem rendelkezik testtel, amelyet fényképezzenek vagy videóra felvegyenek, illetve hanggal, amelyet rögzíteni lehessen. Egyetértek a szakirodalomban megfogalmazott azon véleménnyel, miszerint az elemzett bűncselekmény passzív alanya csak élő természetes személy lehet.⁴⁸ Csak élő természetes személy lehet a magánélet tiszteletben tartásához való jog jogosultja, mert csak élő természetes személy élhet magánéletet. Így, abban az esetben, ha például egy házban lévő holttestet jogtalanul fényképeznek le, úgy gondolom, hogy sem a Btk. 226. §-ában, sem pedig a Btk. 383. §-ában

46 CIOCLEI: *i. m.*, 227; SLĂVOIU Radu: *Infracțiunea de violare a vieții private – O noutate în legislația penală din România*, Revista Dreptul, 2013/10, 81–105, 84; SABĂU, CIOIA, *i. m.*, 252.

47 UDROIU: *i. m.*, 445.

48 UDROIU: *i. m.*, 446; SLĂVOIU: *i. m.*, 85. Megfogalmazták azt a véleményt is, miszerint a magánélet megsértése bűncselekmény passzív alanya lehet elhunyt természetes személy is. Ld. MUREȘAN: *i. m.*, 77, 78–79.

foglalt bűncselekmény nem valósul meg, a Ptk. 78. §-a alapján a cselekmény polgári vétségnek bizonyul, amely az elhunyt személy élettelen testének tiszteletben tartását védi.

A Btk. 226. § (2¹) bekezdése által szabályozott bűncselekmény esetén a passzív alany lehet azonosított személy, de olyan személy is, aki a bűncselekmény elkövetésekor csak testi jellemzői, illetve az elkövető vagy harmadik személy által szolgáltatott adatok alapján azonosítható (például abban az esetben, ha a szexuális aktus rögzítését tartalmazó videóklipben a passzív alany arca elmosódott, viszont terjesztése alkalmával kifejezett utalás történik a passzív alany nevére).⁴⁹

Amennyiben több passzív alany ellen követik el a bűncselekményt, bűnhalmazat áll fenn.

5. A bűncselekmény tárgyi oldala

Úgy gondolom, hogy a magánélet megsértése bűncselekmény *elkövetési magatartását* csak tevéllel lehet megvalósítani, tehát az elemzett bűncselekmény egy tevőleges bűncselekmény.⁵⁰ Így a fényképezés, képrögzítés, technikai eszközzel való leghallgatás vagy hangrögzítés, amennyiben egy személyre vagy magánbeszélgetésre vonatkoznak, hangok, beszélgetések, képek nyilvánosságra hozatala, sugárzása, bemutatása vagy továbbítása, illetve rögzítéshez szükséges technikai eszközök elhelyezése mind olyan tevékenységek, amelyek kizárólag tevéllel valósíthatók meg.

A Btk. 226. §-ában a jogalkotó három egymástól független bűncselekményt csoportosított egy megnevezés alatt.⁵¹ Következésképpen, a Btk. 226. § (2) és (5) bekezdésében szereplő cselekmények, annak ellenére, hogy magasabb büntetési határral szankcionálhatóak, nem a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény súlyosított formái, önálló bűncselekményeknek minősülnek, amelyek a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekménnyel bűnhalmazati kapcsolatban is állhatnak.⁵² Így, ha ugyanazon személy az (1) bekezdésben foglalt bűncselekmény elkövetése mellett részt vesz a Btk. 226. § (2), illetve (5) bekezdésében foglalt bűncselekmények elkövetésében is, három bűncselekményért fog felelni, melyek bűnhalmazatban állnak.⁵³ Például ha ugyanazon személy előzőleg hangrögzítési technikai eszközöket helyezett el, amelyekkel a

49 UDROIU: *i. m.*, 446.

50 Ugyanezen véleményért ld. UDROIU: *i. m.*, 448; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 192.

51 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 390; UDROIU: *i. m.*, 446; MUREȘAN: *i. m.*, 78; Gianina DAVID, Mădălina JEBELEAN: *Violarăa vieții private în Noul Cod penal (I)*, Caiete de Drept Penal, 2012/3, 61–73, 62.

52 Megfogalmazták azt véleményyt is, miszerint a Btk. 226. § (2) és (5) bekezdésében foglalt cselekmények valójában a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény súlyosított formái. Ld. ANTONIU et al.: *i. m.*, 265–266; BODEA, BODEA: *i. m.*, 185–186.

53 Nem értek egyet azzal az állásponttal, miszerint „ha a lehallgatási eszköz elhelyezése után az elkövető megvalósítja a célt és egy személyről vagy magánbeszélgetésről hang- vagy képfelvételt készít, a Btk. 226. § (5) bekezdésében foglalt bűncselekmény súlyosított formája valósul meg, a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni, hogy a cél megvalósult-e vagy sem”. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 195; BODEA, BODEA: *i. m.*, 186.

későbbiekben rögzíti a sértett magánbeszélgetéseit, majd a rögzített beszélgetéseket közvetítés céljából másoknak továbbítja, három bűncselekmény miatt fog felelni.

5.1. A magánélet megsértése egy lakásban, helyiségben vagy az azokhoz tartozó melléképületben levő személyre vonatkozó fénykép készítésével, kép rögzítésével vagy felvételével, illetve a személy hangjának technikai eszközzel történő lehallgatásával vagy felvételével [Btk. 226. § (1) bekezdés I. fordulat]

Az elemzett bűncselekmény ezen változatát az alábbi magatartások valamelyikével lehet megvalósítani:

- a fényképezés egy személy képének fényképpapírra vagy digitális eszközre rögzítését jelenti fényképezőgép, mobiltelefon, iPad, webkamera, drónok stb. segítségével. Nem minősül bűncselekménynek, ha csak az épületet vagy annak belsejét fényképezik, és nem a benne tartózkodó személyt;⁵⁴

- a képrögzítés⁵⁵ magában foglalja a képek nagyon nagy távolságból történő rögzítését „szupertechnikai” eszközök révén (például műholdakkal vagy drónokkal), olyan távolságból, amely nem tette volna lehetővé egy személy klasszikus eszközökkel történő lefényképezését. A képek rögzítése nem jelenti azok felvételét is;

- a képfelvétel⁵⁶ vizuális videóábrázolások befogadását jelenti mágneses, digitális vagy számítógépes adathordozón videokamerával, fényképezőgéppel, mobiltelefonnal, iPaddel, webkamerával, drónokkal stb. Nem minősül bűncselekménynek, ha csak az épületről vagy annak belsejéről készül felvétel, és nem a benne tartózkodó személyről;⁵⁷

- a lehallgatást technikai eszközökkel (például mikrofonok használatával) kell végezni; nem szükséges, hogy az elkövető felvételt készítsen a lehallgatott beszélgetésekről;

- egy személy hangjának audiófelvétele a hangok mágneses, digitális vagy informatikai adathordozóra történő felvételét jelenti, mikrofonon, reportofon, videokamera, fényképezőgép, mobiltelefon, Ipad stb. segítségével.

A büntetőjogi norma kifejezetten megköveteli, hogy a lefotózott személy, az, akinek képét rögzítik vagy felveszik, valamint akit lehallgatnak vagy akiről hang- vagy képfelvételt készítenek, a cselekmény elkövetésekor „*lakásban, helyiségben vagy a hozzájuk tartozó melléképületben tartózkodjon*”. Tehát a magánélet megsértésének minősül az, ha a Btk. 226. § (1) bekezdés I. fordulatában foglalt cselekmények olyan személy ellen irányulnak, aki egy lakásban, helyiségben vagy a hozzá tartozó melléképületben tartózkodik. Következésképpen nem minősül bűncselekménynek egy személy lefényképezése,

54 UDROIU: *i. m.*, 447; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; BODEA, BODEA: *i. m.*, 184.

55 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 390–391.

56 Hangsúlyozták, hogy a legmodernebb technikák lehetővé teszik, hogy kifinomult számítógépes programok segítségével az elkövető távolról irányíthassa a sértett megnyilvánulásait annak otthonában, olyan képek és hangok rögzítésével, amelyek annak magánéletére vonatkoznak. Így, ha a sértett számítógépe vagy mobiltelefonja csatlakozva van az internethez, számítógépes programok segítségével az elkövető megtudhatja annak felhasználónevét és jelszavát, a számítógépes rendszerbe belépve pedig különféle parancsokat adhat (pl. képek felvétele a sértett által elindított webkamerával). Ld. ANTONIU et al.: *i. m.*, 265.

57 UDROIU: *i. m.*, 447.

lehallgatása, annak hangjának vagy képének felvétele, ha az a nyilvánosság számára bármikor elérhető helyen történik (utca, park, tér stb.).⁵⁸ Mindaddig, amíg a „lakás” egy olyan elszigetelt teret jelent, amelyben egy személy magánéletét gyakorolja, és a helyiség, illetve melléképület ehhez a lakhatásra szánt helyhez tartoznak,⁵⁹ megállapítható, hogy egy személy lefénnyképezése, annak lehallgatása, hangjának vagy képének felvétele egy olyan elszigetelt helyen, amely bizonyos időközönként érhető el a nyilvánosság számára (például színház, étterem, munkahelyi iroda vagy egy közintézmény székhelye, illetve a felsorolt helyekhez tartozó helyiségek vagy melléképületek), szintén nem minősül bűncselekménynek.⁶⁰ Ezen állítás szemléltetése végett tegyük fel, hogy egy személyről videófelvételt készítenek a falra szerelt térfigyelő kamera segítségével, miközben a városháza WC-jében meztelenül tartózkodik. Mindaddig, amíg a városháza székhelye, büntetőjogi értelemben, nem minősül „lakásnak”, és a hozzá tartozó WC-nek („melléképület”) nincs lakás rendeltetése, addig a fentebb ismertetett cselekmény nem minősül bűncselekménynek. Ezen kérdéssel kapcsolatosan megke-resték a legfelsőbb bíróságot is annak érdekében, hogy előzetes határozatban döntsön arról, miszerint a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt „lakás, helyiség vagy a hozzá tartozó 'melléképület' kifejezéseket kiterjesztőbben kell-e értelmezni, mint a Btk. 224. §-ában foglalt 'lakhely' kifejezést, és magában foglalja azon helyeket is, amelyek, annak ellenére, hogy nem minősíthetők 'lakhelynek', mégis a személy magánéletét védik, például egy klinika WC-je, amelyhez több személy hozzáfér, egy üzlet öltözőfülkéje, egy sportterem öltözője?” A Legfelsőbb Ítélő- és Semmitőszék megállapította, hogy a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt „lakás, helyiség vagy melléképület” fogalmak értelme megegyezik a Btk. 224. § (1) bekezdésében foglalt magánlaksértés bűncselekménye által használt azonos fogalmak értelmével, és a büntetőjogi értelmében használt „lakhely” fogalma alá tartozik.⁶¹ A szakirodalomban hangsúlyozták,⁶² hogy indokolatlan a büntetőjogi normát kizárólag a lakásban, helyiségben vagy a hozzájuk tartozó melléképületben tartózkodó személy „megfigyelésére” korlátozni, szükség lenne egy tágabb kifejezés használatára, amely megragadná a tér fő attribútumait, nevezetesen a privát vagy „elszigetelt” jellegét. A fentebb megfogalmazott vélemény indokolt, *de lege ferenda* szükséges lenne a büntetőjogi védelmet kiterjeszteni azokra a helyzetekre is, amelyekben a személy magánélete a lakhatástól eltérő rendeltetésű helyeken tartózkodása során sérül.

58 Ugyanezen véleményért ld. BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 391; UDROIU: *i. m.*, 448.

59 A személynek olyan térben kell lennie, amely büntetőjogi szempontból besorolható a „lakhely” fogalmába (a bekerített hely kivételével). Ld. CIOCLEI: *i. m.*, 227. Ugyanakkor más szerzők is hangsúlyozták, hogy a lakás, helyiség vagy melléképület kifejezéseknek a Btk. 224. §-ában foglalt értelmezést kell kölcsönözni. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 192; BODEA, BODEA: *i. m.*, 184. Elhangzott az a vélemény is, miszerint a helyiség és melléképület fogalmak a magánlaksértés bűncselekménye esetében használttól részben eltérő, autonóm értelmezést kellene nyerveknek, és minden olyan zárt térre kellene vonatkozzanak, ahol az egyén kifejtetheti magánéletét. Ld. SLĂVOIU: *i. m.*, 87.

60 Megfogalmazták azt a véleményt is, miszerint a bűncselekmény akkor is fennáll, ha a sértett köztulajdonban lévő térben tartózkodik. Ld. UDROIU: *i. m.*, 448.

61 Legfelsőbb Ítélő- és Semmitőszék, Bizonyos büntetőjogi problémák megoldásáért felelős bírói tanács, (HP) 2024. évi 18. döntés.

62 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 391.

A bűncselekmény elkövetése következtében sértett személy nem feltétlenül a lakás tulajdonosa vagy bérlője, esetleg olyan személy kell legyen, aki magánéletét abban a lakásban gyakorolja.⁶³ Például bűncselekménynek minősül az, ha egy személyt kívülről fényképeznek le, miközben egy családi barátja házában szervezett zártkörű rendezvényen tartózkodik. A tettes a bűncselekmény elkövetésekor tartózkodhat azon lakáson, helyiségen vagy melléképületen kívül, amelyben a sértett tartózkodik, de az elkövető és sértett tartózkodhatnak ugyanabban a térben is.

Könnyen megfigyelhető, hogy a magánlaksértés bűncselekményével ellentétben, a magánélet megsértése esetén a jogalkotó már nem tesz említést a lakás, helyiség vagy melléképülethez tartozó elkerített helyről.⁶⁴ A jogalkotó ezen döntését jogosan kifogásolták, ugyanis a magánélet megsértése szempontjából nincs különbség aközött, hogy valakit egy házban vagy egy ház udvarában fényképeznek vagy filmeznek le.⁶⁵ A magánlakás udvara is a magánélet gyakorlására szolgáló tér, és mint ilyen, az ott tartózkodó személynek büntetőjog által szolgáltatott védelmet kell élveznie. Abban az esetben viszont, ha kifejezetten erre vonatkozó jogszabálysöveg hiányában olyan személyt is elmarasztalnánk a magánélet megsértése bűncselekmény elkövetése miatt, aki magánlakás udvarán tartózkodó személyt fényképezett vagy filmezett le, azzal az indokkal, hogy a magánlaksértés bűncselekményét szabályozó szövegben az elkerített hely is szerepel, megsértenénk az *analogia in malam partem* tilalmát.

Ki kell hangsúlyozni, hogy abban az esetben, ha egy lakásról, helyiségről vagy melléképületről, illetve az ezeket magában foglaló épületről képet vagy felvételt készítenek anélkül, hogy a cselekmény elkövetése pillanatában bárki is a fentebb felsorolt helyek egyikében tartózkodna, a cselekmény nem minősül bűncselekménynek, ugyanis nem sérül egy bizonyos személy magánélete. Fontos megjegyezni, hogy a jogszabály szövege csak a sértett lehallgatása tekintetében írja elő *expressis verbis* a technikai eszközök alkalmazásának feltételét. Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény mindegyik elkövetési magatartása technikai eszközök használatát feltételezi, ugyanis egyértelmű, hogy a képek vagy beszélgetések „rögzítése” vagy „felvétele” olyan tevékenységek, amelyek kizárólag technikai eszközök

63 A fentebbi megállapítással összhangban hangsúlyozták, hogy a cselekmény bűncselekménynek minősül abban az esetben is, ha azt aközben követik el, míg a sértett egy másik személy lakásában tartózkodik. Ld. BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 391; SLÁVOIU: *i. m.*, 87; MUREȘAN: *i. m.*, 79. A fentebbi megállapítással ellentétes véleményt is megfogalmaztak, miszerint a lakás, helyiség vagy melléképület sértett által történő használata valós és tartós kell legyen (a szállodák kivételével), amely nem áll fenn a rövid látogatást tevő vendégek esetében. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; BODEA, BODEA: *i. m.*, 184. Úgy gondolom, hogy a magánlaksértés bűncselekményével ellentétben a magánélet megsértése nem korlátozódik a passzív alany sérelmére, a saját otthonában történő tartózkodása során elkövetett cselekményekre, a képmáshoz, illetve a közvetlen módon megvalósuló magánbeszélgetések bizalmi jellegéhez fűződő jog védelme nem követeli meg, hogy az illető jogok megsértése a passzív alany lakásában történjen. Ami lényeges, az, hogy a hely, ahol a sértett tartózkodik, lakhatási célt szolgáljon.

64 Ugyanezen véleményért ld. UDROIU: *i. m.*, 448; SLÁVOIU: *i. m.*, 88; MUREȘAN: *i. m.*, 77; DAVID, JEBELEAN: *i. m.*, 64. Megfogalmazták azt véleményt is, miszerint a magánélet megsértése bűncselekmény által biztosított büntetőjogi védelem az elkerített helyre is kiterjed. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; BODEA, BODEA: *i. m.*, 184; SABĂU, CIOIA: *i. m.*, 253.

65 DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; MUREȘAN: *i. m.*, 77.

segítségével hajthatóak végre. Mint ilyen, egy lakásban, helyiségben vagy melléképületben tartózkodó személy szemmel vagy távcsővel történő megfigyelése vagy követése nem minősül bűncselekménynek.⁶⁶ Szintén nem minősül bűncselekménynek, ha valaki technikai eszköz használata nélkül hallgatja például egy nyitott ablakú szobában tartózkodó személy telefonbeszélgetését.

Személy elleni bűncselekményről lévén szó, abban az esetben, ha az elkövető más olyan személyeket is lefényképez vagy levideóz, akik a fényképezni vagy videózni kívánt személlyel egy lakásban tartózkodnak, annyi halmazatban álló bűncselekmény valósul meg, ahány személy tartózkodott a fentebb említett lakásban. Ebben az esetben a bűncselekményt egyenes szándékkal követik el a célszemély tekintetében, míg a többi személy esetén – akiket az elkövető nem kívánt lefényképezni vagy levideózni, azonban ennek lehetőségét mégis elfogadta – eshetőleges szándék áll fenn.⁶⁷

Abban az esetben, ha az elkövető ismételten megfigyel bizonyos lakásokat, helyiségeket vagy melléképületeket, ahol a sértett egyedül vagy másokkal együtt tartózkodik, és emellett a sértettől fényképeket vagy felvételeket is készít, a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény bűnhalmazatban áll a Btk. 208. § (1) bekezdésében szabályozott zaklatás bűncselekményével,⁶⁸ amennyiben az említett tevékenységgel az elkövető félelmet keltett a sértettben.

A Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt elkövetési magatartások alternatívák, ami azt jelenti, hogy egyrészt a bűncselekmény fennáll akkor is, ha egy elkövetési magatartás valósul meg, másrészt bűncselekményi egység áll fenn, ha az elkövető több alternatív magatartást valósít meg.

5.2. A magánélet megsértése magánbeszélgetés technikai eszközökkel történő lehallgatása vagy rögzítése által [Btk. 226. § (1) bekezdés. II. fordulat]

A Btk. 226. § (1) bekezdés I. fordulatában foglalt elkövetési magatartásokkal ellentétben, amelyek esetén a sértett lakásban, helyiségben vagy melléképületben kell tartózkodjon, a Btk. 226. § (1) bekezdés II. fordulatában szabályozott bűncselekmény esetén a jogalkotó nem írt elő ilyen feltételt.⁶⁹ Következésképpen, a cselekmény bűncselekménynek minősül abban az esetben is, ha egy személy magánbeszélgetését lehallgatják vagy rögzítik, miközben az egy lakásban, szobában vagy melléképületben tartózkodik, de akkor is, ha a bűncselekmény elkövetésének pillanatában a sértett

66 Ugyanezen véleményért ld. UDROIU: *i. m.*, 447.

67 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 391–392; UDROIU: *i. m.*, 451.

68 Ugyanezen véleményért ld. UDROIU: *i. m.*, 447.

69 Ugyanezen véleményért ld. CIOCLEI: *i. m.*, 227; UDROIU: *i. m.*, 452; BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 392; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; BODEA, BODEA: *i. m.*, 184–185; Georgina BODORONCEA, Valerian CIOCLEI, Irina KUGLAY, Lavinia Valeria LEFTERACHE, Teodor MANEA, Iuliana NEDELICU, Francisca-Maria VASILE: *Codul penal. Comentariu pe articole*, ed. 2, C.H. Beck, Bukarest, 2016, 622; Nicolae-Claudiu BULARDA, Alexis-Mihai ROMAN: *Violarăa vieții private prevăzută de art. 226 alin. (1) și (5) din Codul penal. Tipicitatea faptelor în cazul plasării, fără drept, a unor mijloace tehnice de înregistrare într-o instituție publică*, Revista Dreptul, 2023/12, 164–171, 168–169.

nyilvános helyen volt⁷⁰ (park, tér, üzlet, étterem, közintézmény vagy hatóság székhelye⁷¹ stb.). Amint azt a jogi tárgy elemzésekor hangsúlyoztam, a „magánbeszélgetés” fogalma a jelen lévő személyek között folytatott közvetlen beszélgetésekre korlátozódik. Következésképpen, annak ellenére, hogy a Btk. 226. § (1) bekezdése nem írja elő *expressis verbis*, hogy a magánbeszélgetést jelen lévő személyek között kell lefolytatni, ezen feltétel levezethető a Btk. 302. § (2) bekezdésében foglalt bűncselekményt szabályozó jogszabály szövegéből, amely a távközlési eszközökkel folytatott beszélgetésekre vonatkozik. Tehát ha egy távollévők között folytatott magánbeszélgetést távközlési eszközökkel hallgatnak le vagy rögzítenek, ezt a beszélgetést büntetőjogi értelemben „levezetésnek” kell minősíteni, amely a Btk. 302. § (2) bekezdése által nyújtott védelemben részesül, és nem valósítja meg a Btk. 226. § (1) bekezdés II. fordulatában foglalt bűncselekmény tényállási elemeit.⁷² A magánbeszélgetés lehallgatását vagy felvételét technikai eszközökkel kell megvalósítani. Abban az esetben, ha valaki két másik személy magánbeszélgetését természetes módon (a fülével) lehallgatja – közeledik hozzájuk, hogy meghallja az említett beszélgetést –, a cselekmény nem minősül bűncselekménynek. Egy magánbeszélgetés rögzítése csak technikai eszközökkel lehetséges.

Hangsúlyozták, hogy egy magánbeszélgetés rögzítése vagy lehallgatása természetes passzív alany többséget feltételez, ezért két személy között megvalósuló magánbeszélgetés lehallgatása vagy rögzítése egyetlen bűncselekményt valósít meg.⁷³

5.3. A Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt hangok, beszélgetések vagy képek közzététele, sugárzása, bemutatása vagy továbbítása [Btk. 226. § (2) bekezdés]

Hangsúlyozták, hogy a jelen bűncselekmény – amely, amint már említettem, a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekménytől különálló bűncselekmény – azt feltételezi, hogy egy lakásban, helyiségben vagy melléképületben tartózkodó személy tekintetében előzőleg már elkövették a magánélet megsértését, az illető személy lefényképezése, képének rögzítése vagy felvétele, illetve hangjának technikai eszközök útján történő lehallgatása vagy felvétele révén.⁷⁴ Az említett feltétel levezethető a terhelő norma tartalmából is, amelyben „*az (1) bekezdésben foglalt hangokra, beszélgetésekre vagy képekre*” tesz utalást a jogalkotó, azaz a Btk. 226. § (1) bekezdése alapján nyert hangokra, beszélgetésekre vagy képekre. Ebből úgy tűnhet, hogy az a következtetés vonható le,

70 Ugyanezen véleményért ld. BULARDA, ROMAN: *i. m.*, 169; SLÁVOIU: *i. m.*, 91; DAVID, JEBELEAN: *i. m.*, 66.

71 A joggyakorlatban megállapították, hogy a Btk. 226. § (1) és (5) bekezdésében foglalt bűncselekmény valósul meg abban az esetben, ha az elkövető jogtalanul helyezett el egy magánhatóság székhelyén az alkalmazottak közötti magánbeszélgetések rögzítése végett. Ld. Legfelsőbb Ítélő- és Semmítőszék, Büntető Kollégium, 2023. évi 92/A döntés, Idézi: BULARDA, ROMAN: *i. m.*, 164.

72 UDROIU: *i. m.*, 452; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 193; BODEA, BODEA: *i. m.*, 185; SLÁVOIU: *i. m.*, 90; SABĂU, CIOIA: *i. m.*, 254. Megfogalmazták azt a véleményt is, miszerint a magánélet megsértésének bűncselekménye a telefonon folytatott magánbeszélgetésekre is kiterjed. Ld. MUREȘAN: *i. m.*, 80; DAVID, JEBELEAN: *i. m.*, 65.

73 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 392–393.

74 CIOCLEI: *i. m.*, 227; BODORONCEA et al.: *i. m.*, 622.

miszerint a cselekmény nem minősül bűncselekménynek, ha a hangokat, beszélgetéseket vagy képeket jogosan birtokolja az elkövető.⁷⁵ A legfelsőbb bíróság azonban úgy döntött, hogy a magánélet megsértése bűncselekmény a Btk. 226. § (2) bekezdésében foglalt elkövetési magatartása megvalósításához nem szükséges, hogy az elkövető jogtalanul birtokolja a lakásban, helyiségben vagy melléképületben tartózkodó személyről, illetve ennek magánbeszélgetéseiről készült hangokat, beszélgetéseket vagy képeket.⁷⁶ A fentebb említett döntéssel kapcsolatban hangsúlyozták, hogy a legfelsőbb bíróság kiterjesztette a büntethetőség körét a lakásban, helyiségben vagy melléképületben jogosan vagy jogtalanul beszerzett beszélgetések vagy képek jogtalan nyilvánosságra hozatalára, terjesztésére, bemutatására vagy továbbítására.⁷⁷

Az elemzett bűncselekmény a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt hangok, beszélgetések vagy képek nyilvánosságra hozásával, közzétételével, bemutatásával vagy továbbításával⁷⁸ valósítható meg. A Btk. 226. § (2) bekezdésében felsorolt elkövetési magatartások alternatívák, ami azt jelenti, hogy egyrészt a bűncselekmény fennáll akkor is, ha egy elkövetési magatartás valósul meg, másrészt bűncselekményi egység áll fenn, ha az elkövető több alternatív magatartást valósít meg. A bűncselekmény megvalósulását nem befolyásolja, hogy a nyilvánosságra hozatal, közzététel, bemutatás vagy továbbítás egy vagy több személy sérelmére történik. A cselekmény nem minősül bűncselekménynek, amennyiben az elkövető a közösségi térben már megjelent információt továbbít (például az, aki egy korábban a médiában megjelent magánbeszélgetés tartalmát egy másik személy tudomására hozza).⁷⁹ Mivel személy elleni

75 Ugyanezen véleményért ld. BODEA Bogdan: *Considerații în legătură cu conținutul constitutiv al infracțiunilor de violare a vieții private în forma incriminată în alineatul (2) al articolului 226 din Codul penal*, Revista Dreptul, 2023/2, 153–164, 158–160; SLĂVOIU: *i. m.*, 95–96.

76 Legfelsőbb Ítélo- és Semmitőszék, Bizonyos büntetőjogi problémák megoldásáért felelős bírói tanács, (HP) 2021. évi 51. döntés. Ezen döntés meghozatala előtt a szakirodalomban megfogalmazták azon véleményt, miszerint a hangok, beszélgetések vagy képek, amelyekre a Btk. 226. § (2) bekezdése vonatkozik, származhat a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt jogellenes tevékenységből, de jogszerű tevékenységből is. Ld. BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 398.

77 UDROIU: *i. m.*, 453.

78 A szakirodalomban meghatározták a nyilvánosságra hozatal, közzététel, bemutatás és továbbítás fogalmát. Az egyik szerző véleménye szerint a nyilvánosságra hozatal egy másik személy tudomására hozását jelenti, míg a közzététel terjesztést vagy szétszórást jelent. A bemutatás megjelenítést, vizsgálatra bocsátást, míg a továbbítás a mások részére történő kommunikációt jelenti. Ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 194. Egy másik szerző véleménye szerint a nyilvánosságra hozatal az információ egy másik személyhez való közvetlen továbbítását, míg a közzététel az információ tömegkommunikációs eszközökön keresztül történő, meghatározatlan számú személyhez történő eljuttatását jelenti. A bemutatás az információk korlátlan számú személyhez történő közvetlen közlését, míg a továbbítás az információ másik személyhez történő közlését jelenti távközlés útján. Ld. BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 398. Egy utolsó vélemény alapján a nyilvánosságra hozatal azt jelenti, hogy a hangok, beszélgetések vagy képek tartalmát egy adott harmadik személyhez eljuttatják, míg a közzététel azt feltételezi, hogy a hangok, beszélgetések vagy képek tartalmát több, meg nem határozott személy számára bármilyen módon (pl. újság, tévé, weboldal, Facebook, Instagram) felfedik. A bemutatás a hangok, beszélgetések vagy képek megjelenítését, míg a továbbítás a hangokat, beszélgetéseket vagy képeket rögzítő eszköz adott személy vagy nyilvánosság részére történő átadását jelenti. Ld. UDROIU: *i. m.*, 453.

79 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 398.

bűncselekményről van szó, abban az esetben, ha a nyilvánosságra hozatal, közzététel, bemutatás vagy továbbítás több személy sérelmére történik, bűnhalmazat áll fenn.⁸⁰ A szakirodalomban felvetődött azon személy tettének büntetőjogi jelentősége, aki – miután részére továbbítottak egy, a Btk. 226. § (1) bekezdése alapján beszerzett hangot, beszélgetést vagy képet, és mielőtt ez az információ nyilvánossá vált volna, például közzététel révén – más személy számára továbbítja, nyilvánosságra hozza vagy közlésezi az így nyert információt. Egyetértek azzal a véleménnyel,⁸¹ miszerint a fentebb említett személy tette bűncselekménynek minősül, amennyiben tudta, hogy az információ a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény elkövetéséből származik, ugyanis a jogalkotó egy általános diszkréciós kötelezettséget ír elő annak érdekében, hogy a magánjellegű adat ne alakuljon át közérdekű adattá.

Hangsúlyozták, hogy a jogok és szabadságok bírója által kibocsátott engedély alapján felvett magánbeszélgetés olyan személy által történő nyilvánosságra hozatala, aki ezeket munkaköri feladatai ellátása révén ismeri meg, a Btk. 304. § (1) bekezdése által szabályozott titkos vagy nem nyilvános hivatali információk felfedésének vagy a Btk. 277. § (2) bekezdésében foglalt igazságszolgáltatás érdekeinek kompromittálásának minősül.⁸²

5.4. Hang- vagy képrögzítésre alkalmas technikai eszközök elhelyezése a Btk. 226. § (1) és (2) bekezdésében foglalt bűncselekmények elkövetésének céljából [Btk. 226. § (5) bekezdés]

A Btk. 226. § (5) bekezdése egy akadály-bűncselekményt szabályoz. „*Elhelyezés*” alatt audio- vagy videotechnikai eszközök beszerelését vagy telepítését értjük a Btk. 226. § (1) vagy (2) bekezdésében foglalt bűncselekmények elkövetése céljából. Ezeket a technikai eszközöket az elkövető elhelyezheti a sértett lakásán, helyiségén vagy melléképületén belül (például álcázott vagy rejtett mikrofonok, web- vagy videókamerák) vagy ezeken kívül (például oszlopra helyezett térfigyelő kamera, amelyet a sértett lakásának ablaka felé irányítanak, vagy egy pad alatt elhelyezett mikrofon magánbeszélgetés rögzítése céljából). Abban az esetben, ha a műszaki eszközöket egy lakásban, helyiségben vagy melléképületben helyezik el, és az elkövető a fentebb említett helyiségekbe az azt használó személy beleegyezése nélkül hatol be, a Btk. 226. § (5) bekezdése által szabályozott bűncselekmény és a Btk. 224. §-ában foglalt magánlaksértés között bűnhalmazat valósul meg. Az elemzett bűncselekmény megvalósulásához nem szükséges, hogy a technikai eszközöket elhelyező aktív alany legyen az, aki később ezen eszközök segítségével hang- vagy képfelvételt készít. Ha azonban a felvételt az a személy végzi, aki korábban a felvevő eszközt elhelyezte, a Btk. 226. § (5) bekezdésében, illetve a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmények közötti bűnhalmazat valósul meg. A Btk. 226. § (5) bekezdésében szabályozott cselekmény természeténél fogva előkészületnek minősül, amelyet a Btk. 226. § (1) és (2) bekezdéseiben foglalt bűncselekmények megvalósítása céljából követtek el, azonban a jogalkotó ezen cselekmények önálló bűncselekményként történő

⁸⁰ *Uo.*, 397.

⁸¹ *Uo.*, 399.

⁸² UDROIU: *i. m.*, 453.

szabályozása mellett döntött.⁸³ A Btk. 226. § (5) bekezdésében szabályozott bűncselekmény eszköz-bűncselekménynek minősül, amely által a Btk. 226. § (1) és (2) bekezdéseiben foglalt cél-bűncselekményeket kívánja megvalósítani az elkövető.⁸⁴

Hangsúlyozták, hogy technikai eszközök jogtalan elhelyezése egy személy helyének beazonosítása céljából nem valósítja meg a Btk. 226. §-ában szabályozott bűncselekmény tárgyi oldalát.⁸⁵

A joggyakorlatban úgy döntöttek, hogy a Btk. 226. § (1) és (5) bekezdésében szabályozott bűncselekmény megvalósulásának nem feltétele a magánbeszélgetések bizonyos adathordozón való tárolása, elegendő, ha a hangrögzítésre szolgáló technikai eszközt jogtalanul elhelyezik egy magánbeszélgetés rögzítése céljából.⁸⁶

A Btk. 226. § (1), (2) és (5) bekezdéseiben szabályozott három bűncselekmény megvalósulásának közös feltétele ezek „jogtalan” elkövetése. Következésképpen, amennyiben ezen cselekmények elkövetését jogszabály teszi lehetővé, nem valósul meg bűncselekmény.

A Be. 138. § (1) bekezdése felsorolja a technikai megfigyelés különleges eszközeit, beleértve a videó-, hang- vagy fényképes megfigyelést, illetve a Be. 138. § (6) bekezdése alapján a „*videó, hang vagy fényképes megfigyelés*” kifejezés személyek fényképezését, beszélgetéseik, mozgásaik vagy egyéb tevékenységeik megfigyelését vagy rögzítését jelenti, amely technikai megfigyelésnek minősül. Ezen technikai megfigyelést a Be. 139. § (1) bekezdése alapján rendeli el a jogok és szabadságok bírója, ha a Be. 139. § (2) bekezdésében foglalt súlyos bűncselekmény előkészítésének vagy elkövetésének megalapozott gyanúja merül fel. Amennyiben a Be. 138–146. §-aiban foglalt feltételek és eljárási szabályok teljesítése mellett, a Be. 142. § (1) bekezdésében nevesített személyek (ügyész, nyomozó hatóság, a rendőrség különleges dolgozói) technikai eszközöket helyeznek el a megfigyelésre feljogosító engedélyben foglalt helyeken egy személy képének vagy magánbeszélgetéseinek felvétele céljából, majd ezen eszközök vagy esetleg más eszközök segítségével az engedélyben szereplő személyt lefényképezik, lehallgatják, illetve annak képét vagy hangját felveszik, nem valósul meg a magánélet megsértésének bűncselekménye. Mi több, a Be. 140. § (5) bekezdés h) pontja előírja, hogy a magánterületeken történő videó-, hang- vagy fényképes megfigyelés elrendelése esetén az engedélynek tartalmaznia kell a nyomozó hatóságok azon felhatalmazását, miszerint behatolhatnak a magánterületekre a megfigyeléshez használt technikai eszközök aktiválása vagy hatástalanítása céljából.

A Be. 139. § (3) bekezdése értelmében „*a jelen fejezetben foglalt felvételek, amelyeket a felek vagy más személyek készítettek, bizonyítási eszköznek minősülnek, amennyiben ezek az általuk harmadik személlyel folytatott beszélgetéseikre vonatkoznak*”. Következésképpen, a büntetőeljárási szabályok alapján bizonyítási eszköznek minősül például egy magánbeszélgetést folytató személy által, a beszélgetőpartner beleegyezése nélkül készített

83 Uo., 454; BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 401; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 195; BULARDA, ROMAN: *i. m.*, 170; SLĂVOIU: *i. m.*, 97; MUREȘAN: *i. m.*, 81.

84 CIOCLEI: *i. m.*, 228; BODORONCEA et al.: *i. m.*, 622.

85 UDROIU: *i. m.*, 454–455.

86 Legfelsőbb Ítélő- és Semmitőszék, Büntető Kollégium, 2023. évi 92/A döntés, Pandectele Române, 2023/3, 137–140.

hangfelvétel. Úgy gondolom, hogy a fentebb említett jogszabály nem akadály a 226. § (1) bekezdésében foglalt cselekmény büntethetőségének, ugyanis nem jogosítja fel a magánbeszélgetést folytató személyt, hogy a beszélgetőpartner beleegyezése nélkül rögzítse a beszélgetést, kizárólag azt állapítja meg, hogy büntetőeljárás-jogi szempontból az illető felvétel felhasználható bizonyítási eszközként.⁸⁷ Ebben az esetben, a büntetőtörvényben foglalt cselekmény jogellenessége kizárható lenne a Btk. 226. § (4) bekezdés a) pontja alapján, amennyiben az elkövető igazolni tudja, hogy a beszélgetés felvételéhez egy jogos érdek fűződik.

A hollywoodi filmekben megszokhattuk, hogy számos akciójelenetben a magánnyomozók megfigyelik bizonyos személyek lakását, audio- vagy videófelvételeket készítenek egy lakásban tartózkodó személyről, majd az így nyert fényképeket és felvételeket az ügyfélnek továbbítják. Felmerül a jogos kérdés, hogy a magánnyomozó törvényesen folytathat-e ilyen tevékenységeket Romániában is? A válasz az, hogy nem.⁸⁸ A 2003. évi 329. törvény 11. § (1) bekezdése értelmében „*szakmája gyakorlása során a magánnyomozó személyekkel, dolgokkal, cselekményekkel, adatokkal vagy körülményekkel kapcsolatosan vizsgálatot végezhet az állampolgárok jogainak és szabadságainak, illetve a jogszabályok szigorú tiszteletben tartása mellett*”, ugyanakkor az említett törvény 12. § b) pontja értelmében „*a magánnyomozó a következő kötelezettségeket kell betartsa: olyan nyomozási módszereket és eszközöket kell alkalmazzon, amelyek révén nem sérti a jogszabályokat és az állampolgárok jogait és szabadságait*”. A 2003. évi 329. törvény alkalmazásáról szóló 2004. október 7-i Norma 7.1. § c) és d) pontja értelmében az alábbi cselekmények tilosak a magánnyomozó számára: a zárt magánterületen folytatott beszélgetések rögzítése, fotó-, videómegfigyelés magánterületen elhelyezett technikai eszközök révén, míg ugyanazon norma 6.1. §-a előírja, hogy „*a szakmája gyakorlása során, a magánnyomozó vizsgálatot és megfigyelést végezhet közvetlen megfigyelés, fényképezés, audio-video rögzítés révén és bizonyos közintézmények irattárából és nyilvántartásaiból adatokat kérhet, amelyek, a törvény értelmében, nem titkosak és nem sértik a személy intim, családi vagy magánéletét, illetve egyéb alapvető jogokat vagy szabadságokat*”. A fentebb ismertetett jogszabályok együttes értelmezéséből kiderül, hogy egyrészt, a magánnyomozó számára tilos a zárt magánterületen folytatott beszélgetések rögzítése és fotó-, videómegfigyelés magánterületen elhelyezett technikai eszközök révén, másrészt a magánnyomozó számára tilos minden olyan módszer vagy eszköz alkalmazása, amely a jogszabályokat vagy a személyek jogait és szabadságait sérti. Más szavakkal, a magánnyomozót a törvény nem jogosítja

87 Ezzel kapcsolatosan az EJEB megállapította, hogy „*a hatóságok megsértik a magánélethez való jogot, amennyiben magánszemélyeket vesznek igénybe a büntetőeljárás során felhasználandó bizonyítékok beszerzése céljából, még abban az esetben is, ha ezen személyeknek lehetőségük volt a felvételek hatósági beavatkozás nélkül történő megvalósítására [...] Megjegyezték, hogy egy ezzel elmentéses következtetés lehetővé tenné a nyomozást végző hatóság számára, hogy az EJEE magánügynők felhasználása tekintetében előírt kötelezettségek teljesítése alól kivonja magát*”. Ld. EJEB, *M.M. kontra Hollandia*, 39339/98. számú megkeresés, (2003. április 8), Idézi: UDROIU, PREDESCU: *i. m.*, 819. Hangsúlyozták, hogy a Be. 139. § (3) bekezdése alapján beszerzett felvételek bizonyítási eszközként történő felhasználása a büntetőeljárásban nem minősül magánélet megsértése bűncselekménynek. Ld. UDROIU: *i. m.*, 454.

88 Ugyanezen véleményért ld. DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 194; BODEA, B. BODEA: *i. m.*, 185; SLĂVOIU: *i. m.*, 85; SABĂU, CIOIA: *i. m.*, 252.

fel a Btk. 226. § (1), (2) és (5) bekezdéseiben foglalt cselekmények valamelyikének megvalósítására. Következésképpen a magánnyomozó az ügyfél által megjelölt személyt nyilvános vagy lakhelynek nem minősülő helyeken kell közvetlenül megfigyelje, fotózza vagy rögzítse audio-videó készülék révén, azzal a feltétellel, hogy a megfigyelés elég diszkrét legyen ahhoz, hogy ne keltsen a megfigyelt személyben félelmet, mivel ellenkező esetben a magánnyomozó a Btk. 208. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény elkövetése miatt felel.

A Btk. 226. § (1) bekezdésében szabályozott bűncselekmény tekintetében az eredményt a jogalkotó a jogi norma szövegében nevesíti azáltal, hogy „a magánélet megsértése” kifejezést használja, ami egyértelműen arra enged következtetni, hogy egy eredmény-bűncselekménnyel állunk szemben.⁸⁹ A Btk. 226. § (2) és (5) bekezdésében szabályozott bűncselekmények tekintetében a jogalkotó már nem nevesíti az eredményt a jogszabály szövegében. Úgy gondolom, hogy ezen bűncselekmények esetén az eredmény a sértett magánéletét fenyegető veszélyállapot kialakulása, tehát ez esetben egy veszélyeztetési bűncselekménnyel állunk szemben.

Mivel a Btk. 226. § (1) bekezdésében szabályozott bűncselekmény egy eredmény-bűncselekmény, szükséges a cselekmény és az eredmény közötti *okozati összefüggés* igazolása.

Mivel a Btk. 226. § (2) és (5) bekezdéseiben szabályozott bűncselekmények veszélyeztetési bűncselekmények, az okozati összefüggést nem kell igazolni, ez a bűncselekmény elkövetéséből következik.

6. A bűncselekmény alanyi oldala

A Btk. 226. § (1) és (2) bekezdéseiben foglalt bűncselekmények egyenes vagy eshetőleges szándékkal követhetőek el. Ami a Btk. 226. § (5) bekezdésében foglalt bűncselekményt illeti, annak ellenére, hogy a cselekményt a tettes egy adott célzattal követi el, mivel a célzat nem a bűncselekmény alanyi, hanem annak tárgyi oldalára vonatkozik, ez eshetőleges szándékkal is megvalósítható.⁹⁰

7. A bűncselekmény alakzatai

A Btk. 226. § (1) bekezdésében szabályozott bűncselekmény a magánélet megsértése pillanatában lesz befejezett, míg a Btk. 226. § (2) és (5) bekezdéseiben foglalt

⁸⁹ UDROIU: *i. m.*, 455; CIOCLEI: *i. m.*, 228.

⁹⁰ CIOCLEI: *i. m.*, 228; BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 403; MUREȘAN: *i. m.*, 82. A szakirodalomban olyan véleményt is megfogalmaztak, amely alapján a Btk. 226. § (5) bekezdésében foglalt bűncselekmény kizárólag egyenes szándékkal követhető el. Ld. UDROIU: *i. m.*, 456; DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 195; BODEA, BODEA: *i. m.*, 186; SLĂVOIU: *i. m.*, 99; DAVID, JEBELEAN: *i. m.*, 70.

bűncselekmények az elkövetési magatartás megvalósításának pillanatában lesznek befejezettek.

A kísérlet lehetséges, de nem büntetendő.

A magánélet megsértése bűncselekmény folytatólagos formában is elkövethető.

8. A bűncselekmény súlyosított formái

A 2023. évi 171. törvény a Btk. 226. § (2) bekezdésében foglalt bűncselekmény egy súlyosított formáját szabályozta, pontosabban a Btk. 226. § (2¹) bekezdésében foglalt súlyosított formát. Ezzel a súlyosított formával kapcsolatosan megjegyezték, hogy ez valójában a nem konszenzusos (bosszú) pornográfia különleges, súlyosított szabályozása.⁹¹ Ezen súlyosított forma tekintetében, akárcsak a bűncselekmény Btk. 226. § (2) bekezdésében foglalt alapesete tekintetében, az elkövetési magatartás nyilvánosságra hozatal, közzététel, bemutatás vagy továbbítás révén valósul meg. A két büntető norma közötti különbséget a nyilvánosságra hozatal, közzététel, bemutatás vagy továbbítás tárgya képezi. Így a Btk. 226. § (2) bekezdésében foglalt bűncselekmény esetén az elkövetési magatartás bármely, a Btk. 226. § (1) bekezdésében foglalt hangra, beszélgetésre vagy képre vonatkozik, míg a Btk. 226. § (2¹) bekezdésében foglalt súlyosított forma esetén a cselekmény kizárólag egy azonosított vagy azonosítható személy intim képére vonatkozik, tehát nem hangokra és beszélgetésekre. A Btk. 226. § (2²) bekezdése értelmében „*intim képnek*” minősül egy meztelen személy képének bármilyen reprodukciója, attól függetlenül, hogy mire rögzítik, amennyiben az illető személy részben vagy teljesen felfedi nemi szerveit, ánuszt, szeméremterületét, vagy, a nők esetén, a mellüket is, vagy amennyiben az illető személy egy szexuális aktusban vesz részt. Hangsúlyozták, hogy az „*intim kép*” kifejezés lefedi a teljes vagy részleges meztelenséget, annak szexuális összetevőjével vagy anélkül, ezért nem szükséges, hogy az érintett személy szexuális aktusban vegyen részt.⁹² Amennyiben az érintett személy szexuális aktusban vesz részt, annak képe intimnek minősül függetlenül attól, hogy az illető személy meztelen vagy sem.⁹³

Az elkövetési magatartás egyik kiegészítő feltétele, hogy az intim kép nyilvánosságra hozatala, közzététele, bemutatása vagy továbbítása a sértett személy beleegyezése nélkül valósuljon meg, és alkalmas legyen arra, hogy ennek lelki traumát okozzon (például szorongás, depresszió, szégyenérzet, álmatlanság), vagy sértse annak képmáshoz

91 UDROIU: *i. m.*, 444. A Btk. 226. § (2¹) bekezdésében foglalt súlyosított forma 2023. évi 171. törvény által történő szabályozása előtt, egy személy intim képének nyilvánosságra hozatala, közzététele, bemutatása vagy továbbítása, annak beleegyezése nélkül, a Btk. 226. § (2) bekezdésében foglalt bűncselekmény alapesetét valósította meg. Ld. Kolozsvári Ítéltábla, Büntető Kollégium, 2020. évi 1225. döntés és Nagyváradai Bírótság, Büntető Kollégium, 2020. évi 1395. határozat, Idézi: BODEA, *Considerații...*, *i. m.*, 157–158.

92 UDROIU: *i. m.*, 456–457.

93 *Uo.*, 457.

való jogát (például egy közszereplő meztelen képének médiában történő közzététele). Következésképpen az elemzett feltétel csak azt követeli meg, hogy a cselekmény alkalmas legyen arra, hogy a sértett számára lelki traumát okozzon vagy sértse annak képmáshoz való jogát, és nem szükséges, hogy ez az eredmény meg is valósuljon.

Megjegyezték, hogy a bűncselekmény abban az esetben is fennáll, amennyiben a megjelenített személy beleegyezett az intim kép rögzítésébe, vagy éppen maga osztotta meg azt szándékosan egy szűkebb körben.⁹⁴

9. Jogellenességet kizáró okok

A Btk. 226. § (4) bekezdése négy olyan helyzetet szabályoz, amelyek esetén „*az elkövetett cselekmény nem minősül bűncselekménynek*”. Ezen helyzetek jogi természete tekintetében több vélemény is napvilágot látott: egyes szerzők véleménye szerint a „*bűncselekmény nem létezését feltételező okkal*” állunk szemben,⁹⁵ más szerzők véleménye alapján ezen helyzetek a „*bűncselekményt zárják ki*”,⁹⁶ míg más szerzők azt állítják, hogy az elemzett helyzetek „*különleges jogellenességet kizáró okok*”,⁹⁷ és végül elhangzott azon álláspont is, miszerint a „*bűncselekmény tárgyi oldalát kizáró különleges okokkal*”⁹⁸ vagy „*negatív büntethetőségi feltételekkel*”⁹⁹ állunk szemben. Úgy gondolom, hogy a „*bűncselekmény nem létezését feltételező okok*”, illetve a „*bűncselekményt kizáró okok*” kifejezések használata jogi terminológia szempontjából nem megfelelő. Meglátásom szerint az elemzett helyzetek különleges jogellenességet kizáró okok, ami azt feltételezi, hogy az elkövetett cselekmény büntetőjogi normába ütközik, vagyis teljesül annak alanyi oldala, viszont a Btk. 226. § (4) bekezdésében foglalt helyzetek kizárják a bűncselekmény jogellenességét.¹⁰⁰ Következésképpen ezen helyzetek nem „*zárják ki a bűncselekményt*”, csak annak jogellenességét. A szakirodalomban hangsúlyozták,¹⁰¹ hogy a Btk. 226. § (4) bekezdésében szabályozott helyzetek nem alkalmazandóak a Btk. 226. § (5) bekezdésében foglalt cselekményre, hanem kizárólag a Btk. 226. § (1) és (2) bekezdéseiben foglalt cselekményekre vonatkoznak.

94 *Uo.*, 457.

95 ANTONIU et al.: *i. m.*, 265.

96 CIOCLEI: *i. m.*, 229.

97 DOBRINOIU, NEAGU: *i. m.*, 195; BODEA, BODEA: *i. m.*, 187; SLĂVOIU: *i. m.*, 99; MUREȘAN: *i. m.*, 82.

98 UDROIU: *i. m.*, 458. A fentebb említett vélemény alapján a 226. § (4) bekezdésében szabályozott helyzetek a bűncselekmény tárgyi oldalát a cselekmény jogtalan jellegének hiánya miatt kizárják.

99 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 393.

100 A szakirodalomban megfogalmazták azt a véleményt is, miszerint a fentebb említett helyzetek nem a bűncselekmény jogellenességét, hanem annak tárgyi oldalát zárják ki. Ld. UDROIU: *i. m.*, 458.

101 CIOCLEI: *i. m.*, 229; UDROIU: *i. m.*, 458. Elhangzott azon vélemény is, miszerint a különleges jogellenességet kizáró okok a Btk. 226. § (5) bekezdésében szabályozott cselekmény elkövetése esetén is alkalmazandóak. Ld. MUREȘAN: *i. m.*, 82.

9.1. A hangokat, beszélgetéseket vagy képeket az elkövető a sértettel való találkozása során ragadta meg, amennyiben egy jogos érdek érvényesítésével tudja igazolni [Btk. 226. § (4) bekezdés a) pont]

Mindaddig, amíg a jogalkotó „a sértettel való találkozás”, és nem a „találkozás, amelyen jelen volt a sértett is” kifejezést használja, úgy gondolom, hogy a jogellenességet kizáró ok érvényesüléséhez szükséges, hogy a sértettnek tudomása legyen arról, hogy az elkövető az illető találkozáson jelen van.¹⁰² Emellett szükséges, hogy az elkövető, egyedül vagy más személlyel együtt, ténylegesen találkozzon a sértettel, ugyanis nem elegendő, ha csupán mindketten jelen voltak egy adott magánrendezvényen, ahol azonban nem kommunikáltak egymással. Ez a jogellenességet kizáró ok alkalmazandó például, amennyiben az elkövető részt vett egy magánrendezvényen, amelyet a sértett szervezett, ahová őt maga a sértett hívta meg (születésnap, keresztelő stb.), vagy egy olyan rendezvényen, amelyet nem a sértett szervezett, de ahol az elkövető találkozott a sértettel (például egy karitatív bál), vagy abban az esetben, ha csak a sértett és az elkövető találkoztak akár más személyek társaságában. Következésképpen ezen jogellenességet kizáró ok nem alkalmazandó abban az esetben, ha például az elkövető és a sértett ugyanazon magánrendezvényen vesz részt, de nem találkoznak, vagy az elkövető titkon vesz részt a sértett által szervezett rendezvényen (az elkövető például paparazzi vagy újságíró). Tekintettel arra, hogy a sértett csak az elkövetővel való találkozásba egyezett bele – és nem abba, hogy őt lefényképezzék vagy felvegyék –, az elkövetőnek egy jogos érdekléssel kell igazolnia a sértett magánéletének fényképezéssel vagy felvétellel történő megsértését. Ez a jogos érdek lehet például bizonyíték gyűjtése annak érdekében, hogy az elkövető igazolni tudja a sértett által irányába megfogalmazott igények vagy vádak megalapozatlanságát. Az elemzett jogellenességet kizáró ok összhangban van a Be. 139. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezésekkel, amelyek lehetővé teszik a más személyekkel folytatott beszélgetések bizonyítási eszközként történő felhasználását, amennyiben a harmadik személyekkel megvalósuló beszélgetést maga a felvételt készítő személy folytatta. Mindezek ellenére, amennyiben az elkövető a saját beszélgetéseit nem önszántából rögzíti, hanem a nyomozó hatóságok kérelmére, az érdek már nem jogos, ugyanis ez ellentétben áll a Be. 101. § (3) bekezdésében szabályozott bizonyítékok lojális beszerzésének elvével. Fontos megjegyezni, hogy a Btk. 226. § (1) és (2) bekezdésében foglalt bűncselekmények jogellenes jellegének kizárása céljából a média képviselői nem hivatkozhatnak a nyilvánosság információhoz való jogára a közszereplők magánéletével kapcsolatosan. A *Von Hannover v. Németország* ügyben az EJEB megállapította, hogy a nyilvánosságot nem illeti egy olyan jogos érdek, amely alapján

¹⁰² Ugyanezen véleményért ld. DAVID, JEBELEAN: *i. m.*, 70. A szakirodalomban megjegyezték, hogy a bűncselekmény tárgyi oldala nem valósul meg, ugyanis a sértett beleegyezik, hogy a hangokat, beszélgetéseket vagy képeket rögzítő személy jelen legyen a sértett magánélethez való jogának gyakorlását feltételező találkozáson, így nem beszélhetünk a magánélet jogtalan megsértéséről. Ld. BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 393.

betekintést nyerhetnének a közszereplők magánéletébe.¹⁰³ Következésképpen, a közszereplők magánéletének megsértése azáltal, hogy az újságírók és paparazzik olyan tevékenységek során fényképezik és filmezik őket, amelyek a magánélet gyakorlását feltételezik, nem igazolható semmilyen jogos érdekkal.

9.2. A sértett kifejezetten azzal a szándékkal cselekedett, hogy az elkövető lássa vagy meghallja [226. § (4) bekezdés b) pont]

Az Emberi Jogok Európai Bizottsága hangsúlyozta,¹⁰⁴ hogy az EJEE 8. §-a által biztosított, magánélet tiszteletben tartására vonatkozó garancia csak akkor vehető igénybe, ha a garancia kedvezményezettje ragaszkodik a magánélet titokban tartásához. Tehát amennyiben az érintett személy saját elhatározásából nyilvánossá teszi magánéletét, az EJEE által biztosított garancia megszűnik. Következésképpen egy személy csak abban az esetben sérelmezheti azt, hogy egy jogszabály sérti magánélethez való jogát, amennyiben önmaga nem tette nyilvánossá magánéletét. Például ha a házastársak közötti veszekedés alkalmával az egyik házastárs kinyitja a lakás ablakát, hogy a járókelők hallják, miként viselkedik a másik házastárs, nem valósul meg bűncselekmény, ha a járókelő rögzíti a veszekedés hanganyagát. Ugyanakkor nem minősül jogellenesnek, ha valaki lefényképez egy nőt, aki azért nyitotta ki az ablakot, hogy a járókelők megcsodálják a testét, miközben levetkőzik vagy éppen fürdőruhában napozik az erkélyen.

9.3. Az elkövető bűncselekmény elkövetését ragadja meg, vagy hozzájárul egy bűncselekmény elkövetésének bizonyításához [226. § (4) bekezdés c) pont és (41) bekezdés]

Ezen jogellenességet kizáró ok megfogalmazása nem a legmegfelelőbb, ugyanis az „elkövető” fogalmának konkrét meghatározása hiányában megnehezíti a jogszabály egységes értelmezését, és indokolatlanul kiterjesztheti a jogellenességet kizáró ok alkalmazási körét.¹⁰⁵ Felmerül a kérdés, hogy az „elkövető” lehet-e egy köztisztviselő, aki nyomozó hatósági minőségben jár el. Úgy gondolom, hogy a válasz nem, mivel az „elkövető” egy olyan személy kell legyen, aki a „megfigyelési” tevékenység pillanatában nem rendelkezik igazságügyi hatósági minőséggel. Következésképpen, amennyiben egy személy, aki nyomozó hatósági minőséggel rendelkezik, és a jogok és szabadságok bírója által kibocsátott engedély hiányában folytat technikai megfigyelést, nem hivatkozhat erre a jogellenességet kizáró okra a büntetőjogi felelősség alóli mentesítés céljából.

Hangsúlyozták, hogy a jelen jogellenességet kizáró ok alkalmazása érdekében nem szükséges, hogy a büntető törvénybe ütköző cselekmény bűncselekmény is legyen.¹⁰⁶

103 EJEB, *Von Hannover kontra Németország*, 59320/00. számú megkeresés (2004. június 24.), Idézi: Frédéric SUDRE, Jean-Pierre MARGUENAUD, Joel ANDRIANTSIMBAZOVINA, Adeline GOUTTENOIRE, Michel LEVINET: *Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului*, Rosetti International, Bukarest, 2011, 361–362.

104 EJEB, *Johnson kontra Egyesült Királyság*, 10389/83. számú megkeresés (1976. július 17.), Idézi: BÎRSAN: *i. m.*, 605.

105 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 395.

106 UDROIU: *i. m.*, 459; SLĂVOIU: *i. m.*, 102; MUREȘAN: *i. m.*, 83; DAVID, JELELEAN: *i. m.*, 71.

A szakirodalomban¹⁰⁷ helyesen jegyezték meg, hogy az elemzett jogellenességet kizáró ok csak a büntető törvénybe ütköző cselekményt megragadó vagy annak bizonyításhoz hozzájáruló megfigyelési cselekmény tekintetében alkalmazandó. Következésképpen, amennyiben a Btk. 226. § (1) bekezdésében szabályozott cselekmények elkövetése nem spontán módon történik, hanem egy adott időintervallumon keresztül, amely megelőzi a megragadás pillanatát – mivel ez egy „*tervezett megragadásnak*” minősül – csak a büntető törvénybe ütköző cselekmény elkövetésének pillanatát megragadó cselekmény esik a Btk. 226. § (4) bekezdés c) pontjában szabályozott jogellenességet kizáró ok hatálya alá. Például amennyiben egy egyetemi hallgató egy térfigyelő kamerát helyez el a tanára lakásán azon célból, hogy megragadja a pillanatot, amikor a tanárt egy másik hallgató megvesztegeti, a jogellenességet kizáró ok hatálya alá csak a vesztegetés elfogadása pillanatának felvétele esik, az említett pillanat előtt végzett felvételek, illetve a térfigyelő kamera elhelyezése jogellenesnek minősül.

9.4. Olyan közérdekű cselekményeket ragad meg, amelyek jelentőséggel bírnak a közösség életében, és amelyek nyilvánosságra hozatala nagyobb előnyt jelent a közösség számára, mint a sértett számára okozott kár [226. § (4) bekezdés d) pont]

A szakirodalomban hangsúlyozták,¹⁰⁸ hogy a jelen jogellenességet kizáró ok „*meg kívánja oldani ezen magatartások által generált legfőbb konfliktust, azaz a magánélet sajtó általi megsértését, a közvélemény információhoz való joga és a sajtószabadság nevében [...] egyéb útmutatás hiányában, a jelen negatív feltétel szerkezetébe tartozó elemeket az EJEB sajtószabadság korlátaira vonatkozó joggyakorlata határozza meg*”. Mindaddig, amíg az elemzett jogszabályt egy magas szintű általánosság jellemzi, és nem nyújt semmilyen útmutatást arra vonatkozóan, hogy melyek azok a közérdekű cselekmények, amelyek egy személy magánéletének megsértését indokoltta teszik, egyértelmű, hogy a jelen jogellenességet kizáró ok helyes és egységes alkalmazása érdekében a nemzeti bírónak az EJEB joggyakorlatát kell figyelembe vennie. Ebben a kontextusban a *Von Hannover v. Németország*¹⁰⁹ úgy meghatározó, ugyanis az EJEB ebben az ügyben taglalja a nyilvánosság közszereplők magánéletének média révén történő informáláshoz fűződő jogos érdekének problematikáját. A fentebbi ügy elbírálása során az EJEB a „*jogos elvárás*” fogalmát használta, amely alapján minden személy, még akkor is, ha az a nagyközönség számára ismert, számíthat magánéletének tiszteletben tartására még nyilvános kontextusban is. A szakirodalomban megjegyezték,¹¹⁰ hogy „*a képmáshoz való jog elismerése úgy tűnik alkalmas arra, hogy a demokrácia őrző kutyái fogait kissé lecsiszolja, amennyiben ezek összekeverik a nyilvános vitát a nyilvánosság kétes kíváncsiságával [...] Mostantól nehezebb lesz a fényképészeknek, hogy a közvitához hozzájáruljanak, amelyet a jó és a rossz közzététel közötti elkülönítés kritériumaként állapítottak meg*”. A *Von Hannover* ügyben az

107 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 395; UDROIU: *i. m.*, 459.

108 BOGDAN, ȘERBAN: *i. m.*, 396.

109 EJEB, *Von Hannover kontra Németország*, 59320/00. számú megkeresés (2004. június 24.), idézi: SUDRE et al.: *i. m.*, 359–366.

110 SUDRE et al.: *i. m.*, 366.

EJEB hangsúlyozta, hogy a nyilvánosság nem rendelkezik olyan jogos érdekekkel, amely felruházná arra, hogy ismerje egy magánszemély tartózkodási helyét, még akkor is, ha az illető egy közszereplő, vagy arra, hogy tudja, miként viselkedik az említett személy általában a magánéletében, függetlenül attól, hogy az illető személy esetleg olyan helyeken is megjelenik, amelyek nem minősíthetők „*elszigeteltnek*”. Még akkor is, ha a nyilvánosság ezen érdeke létezik, miként a fényképeket és cikkeket közlő folyóiratok kereskedelmi érdeke is létezik, az EJEB szemszögéből ezen érdekeknek el kell tűnniük a magánélethez való jog tényleges védelme előtt. Fényképek készítése és azok különböző folyóiratokban történő közzététele egy olyan személyről, aki nem tölt be hivatalos tisztséget, nem járulnak hozzá a közvitához mindaddig, amíg ezek kizárólag az illető személy magánéletének részleteire vonatkoznak. Következésképpen a nyilvánosság kíváncsiságának kielégítése egy közismert személy magánéletével kapcsolatosan nem járulhat hozzá a társadalom bármilyen közérdekű vitájához.¹¹¹

A *Haldimann és mások v. Svájc*¹¹² egy másik ügy, amely az elemzett kontextusban különleges jelentőséggel bír. Ebben az ügyben az újságírók rögzítették egy brókerrel folytatott beszélgetésüket, annak beleegyezése nélkül, majd riportot készítettek a magánbiztosításokat értékesítő brókerek által szolgáltatott tanácsok alacsony színvonaláról, amelyek révén a fogyasztók jogai sérülnek. Az EJEB hangsúlyozta, hogy az EJE 10. § 2 bekezdése nem teszi lehetővé a szólásszabadág korlátozását a közérdeket érintő problémák tekintetében. Következésképpen, annak ellenére, hogy a lefilmezett bróker nem volt közszereplő és nem egyezett bele abba, hogy lefilmezzék – és ezáltal észszerű módon bízhatott a találkozás magánjellegében –, az EJEB úgy ítélte meg, hogy az újságírók riportja nem a bróker személyére összpontosított, hanem egy bizonyos szakmai kör által alkalmazott kereskedelmi gyakorlatra. Az EJEB úgy ítélte meg, hogy a bróker magánéletének a megsértése nem annyira súlyos, hogy háttérbe szorítsa az esetleges törvénytelen brókeri tevékenységgel kapcsolatos informálásra vonatkozó közérdeket.

Következésképpen láthatjuk, hogy a *Von Hannover* ügy kapcsán kialakított joggyakorlat nem gátolhatja meg az EJE 10. §-ában szabályozott szólásszabadság gyakorlását, amennyiben a közzétett fénykép vagy videófelvétel nem egy személy magánéletének részleteire vonatkozik, és amennyiben egy olyan aktuális kérdés megismeréséhez járul hozzá, amely egyértelmű érdekekkel bír a nyilvánosság számára.

111 EJEB, *Von Hannover kontra Németország*, 59320/00. számú megkeresés (2004. június 24.), idézi: SUDRE et al.: *i. m.*, 361–362.

112 EJEB, *Haldimann és mások kontra Svájc*, 21830/09. számú megkeresés (2015. február 25.), idézi: UDROIU: *i. m.*, 459–460.

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL

Báthory Gábor, Bethlen Gábor, valamint Brandenburgi Katalin fejedelemsválasztó conditióinak összehasonlító elemzése

A Comparative Analysis of the Electoral Conditions of Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, and Catherine of Brandenburg

Abstract: Throughout the history of the Principality of Transylvania, as in so many times in human history, the issue of freedom has been relevant, whether it is the ancient or modern aspects of slavery, feudalism-familiarism, or the rule of law in today's aspect. Thus, the freedom of choice of the Prince of Transylvania (*libera electio*), which was in a sense limited in the Principality of Transylvania by the conditions for electing of the princes, arises as an important issue.

Keywords: Principality of Transylvania, freedom of election, *libera electio*, Báthory, Bethlen, Catherine of Brandenburg

Összefoglaló: A Speyeri Szerződéssel formálódó Erdélyi Fejedelemség történelme során is lényeges volt a szabadság kérdésköre, mint oly sokszor az emberiség történelme során, legyen szó akár a rabszolgaság ókori és modern kori, a feudalizmus-familiaritás vagy éppen a jogállamiság mai vetületéről. Így lényeges kérdésként merül fel a választás szabadsága (azaz a *libera electio*), amelynek bizonyos értelemben vett korlátját képezték az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában a fejedelemsválasztó conditiók.

Kulcsszavak: Erdélyi Fejedelemség, választás szabadsága, *libera electio*, Báthory, Bethlen, Brandenburgi Katalin

1. Bevezetés

A tanulmány megírását az indokolja, hogy a szabadság kérdésköre mindig is lényeges volt az emberiség történelme során, legyen szó akár a rabszolgaság ókori és modern kori, a feudalizmus-familiaritás vagy éppen a jogállamiság mai vetületéről. Így lényeges kérdésként merül fel a választás szabadsága (latinul: *libera electio*), amelynek

bizonyos értelemben vett korlátját képezték az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában a fejedelemválasztó conditiók (fejedelemválasztó feltételek).¹

További indokául szolgál e tanulmány megírásának az, hogy a conditiókat az Approbatákba becikkelyezték, ezért érdemes két meghatározó erdélyi uralkodó, úgymint Báthory Gábor, Bethlen Gábor, valamint Bethlen örökösének, az elég rövid uralkodási idejű Brandenburgi Katalinnak a fejedelemválasztó feltételeit elemezni.² A vallásokat érintő szakaszokat a szerző egy másik szakcikké elemzi, ennek alapján a bevett vallásokat tárgyaló feltételek nem kerülnek bemutatásra jelen szakcikkben.

Harmadrészt az is indokolja jelen szakcikk megírását, hogy a magyarságra nemcsak az 1526-os³ vereséget⁴ megelőző,⁵ hanem az azt követő időkben is jellemző a széthúzás,⁶ amelyet a vizsgált időszakban, azaz a XVII. század első felében az Erdélyi Fejedelemségben sikerült mérsékelni, így a jelenlegi társadalmi-jogi-politikai viszonyok számára is megoldási példákat jelenthet a középkori erdélyi fejedelemválasztó conditiók tartalmának összehasonlító elemzése. Negyedik indokként megemlíthető, hogy a mohácsi csata 500. évfordulója is közelgőben van, nevezetesen a 2026. esztendő.

2. A fejedelmi conditiók

A szakcikk a három uralkodó választási feltételeit időrendben tárgyalja, majd azt követően összehasonlító elemzésre tesz kísérletet, amelynek indoka, hogy a Bethlennel szemben alkalmazott választási feltételek összehasonlításra kerüljenek elődje és utóda conditióival. Korábbi kutatások alapján tudható, hogy az első ismert conditio-formula az 1598. évi tordai országgyűlésen – Báthory Zsigmond visszatérése kapcsán – született meg, fontos arra is rámutatni, hogy már ebben az esetben is a vallásszabadság (vallások jogainak) megtartása volt a legelőkelőbb helyen a conditiók között.⁷

1 Ld.: RÁCZ Lajos: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsé válassztása, avagy a „libera electio” dilemmája*, <https://tinyurl.hu/xin0> (letöltés ideje: 2023. 02. 10.).

2 A conditiók jogi értékeléséről lásd különösen VERESS Emőd: *Fejedelemválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról* = *Az Aranybulla a joghistóriában. Jogi Kultúránk Öröksége*, szerk. MEZEY Barna, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2022, 241–264.

3 Vö. SZAKÁLY Ferenc: *A mohácsi csata*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 22–29.

4 *Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford.: KÁROLI Gáspár, Bibliatársulat, Budapest, 1969, Példabeszédek: 21. rész, 30–31. vers: „[...] 30 Nincs bölcsesség, és nincs értelem, és nincs tanács az Úr ellen. 31 Készen áll a ló az ütközetnek napjára; de az Úr a megtartás!”

5 DR. BRUCKNER Győző: *Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt = Mohácsi Emlékkönyv 1526*, szerk. LUKINICH Imre, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926, 31.

6 Vö.: SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*, Magyar Helikon, Budapest, 1961, 89–104. (A széthúzás és pártütés tényeit ez a forrás igazolja, sajnos.)

7 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 16.

A fejedelmi választási feltételek általában az erdélyi fejedelmek vonatkozásában meghatározásra kerültek, de a tárgyalt fejedelmek conditiói azért is figyelemre méltóak, mert egyrészt Erdély aranykorának első feléhez köthetők, másrészt pedig – ahogy arról már szó esett – a fejedelmválasztó feltételek az Approbatákba bekerültek. Ahogy azt a nagy jogtudós – Trócsányi Zsolt – is megemlíttette, az Erdélyi Fejedelemség országgyűlései összehívásának egyik indoka mindenki által tudottan,⁸ azaz köztudottan a fejedelm választása volt, amely utóbbinak előfeltételeit képezték az említett conditiók.

2.1. Báthory Gábor fejedelmválasztó conditiói

Báthory Gábor fejedelm választási feltételeinek a legelső szakasza írja elő a vallás szabadságának fenntartását.⁹

Az erdélyi rendek hivatkoznak a korábbi háborús időkre, amelynek egyrészt véráldozat, másrészt külföldi számkivetettség, tulajdonképpen bujdóság lett az eredménye, de kiemelik, hogy a legfőbb szabadságot, azaz a szabad fejedelmválasztást, azaz a libera electiót meg tudták tartani, és – a kettős függés közepette is¹⁰ – mind az osztrák, mind az oszmán uralkodótól, amennyire lehetett, kikényszerítették. A rendek kifejezik azon kívánságukat a fejedelemmel szemben, hogy kötelezze magát arra, hogy egész életében megoltalmazza és megtartsa e szabadságot, és semmi módon vagy éppen végrendelet útján a szabadságukat ne csorbítsa, illetve korlátozza, és ezt a kötelezettséget a hajdúság vonatkozásában is vállalja. Továbbá előírják számára, hogy fegyverjogot¹¹ vagy cserét az országban nem tett.¹² A következő szakaszban a szabadságoknak további fenntartását kéri az ország, vagyis az azt alkotó három nemzet (magyar, székely és szász) és Magyarországtól odacsatolt részekkel (Partiummal) egyetemben, kéri továbbá a rendek, hogy sem hitükben, sem a törvények szabadságában, sem az országhatároknak, sem személyek vonatkozásában, sem semminemű

8 TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 19.

9 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori

„I. Hogy a religio szabadságára magát megkötelezze és abban személyválogatás nélkül minden rendeket megtartson s oltalmazzon, in liberis eorum exercitiis, mint Sigmond fejedelm idejében. [...]”

Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, szerk. MÁRKUS DEZSŐ, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900, 28–29.

10 Vö.: OBORNI TERÉZ: *Erdély aranykora – Fejedelmek tündérkertje*, Rubicon Intézet, Budapest, 2021, 129–133.

11 Fegyverjog definíciója: hadsereg tartásának joga, vagy a hadüzenés és békekötés joga.

12 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„II. Minthogy az elmúlt sok háboru időben, mind vérünk hullásával, s mind hazánkon kívül való bujdóságunkkal az egy fő szabadságunkat a libera electiót megtartottuk, és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett, extorqueáltuk. Kívánjuk ő nagyságától, hogy köteles legyen arra, hogy teljes életében, akármely szerencséjében minket abban megoltalmaz és megtart, és semmi szín és csere alatt vagy testamentom tételével, vagy különben szabadságunk ellen el nem áll, és e mostani hajduságnak ő nagyságához való kötelezésével, jus armorum, aut concambii in regno semmiképen nem praetendál.”
Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 28–29.

javaikban sérelem ne essen, sőt az ország javára és oltalmára igyekezzen az uralkodó mindenkit kötelezni.¹³

Elvárásként támasztják azt is, hogy a hajdúkat kötelezze arra, hogy a fejedelm-váltások során és interregnumok esetében semmi támadással és pártütéssel a libera electiót ne veszélyeztessék, hanem a történelmi szövetség, azaz az unio szerint egységesen, azaz közösen a három natio (székely, magyar és szász) választ, a hajdúk is azt a választott fejedelmet hűségesen szolgálják.¹⁴ A háborús helyzetben mindkét nagyhatalom (azaz oszmán és osztrák) között – a kettős függés okán – a rendek felhívják a fejedelmet, hogy igyekezzen az Erdélyi Fejedelemséget békés állapotban megtartani,¹⁵ mivel Erdély hadereje a hadakozásra akármelyik ellen is elégtelen, kiváltképpen az oszmán hatalommal az erdélyi állam már meggyökerezett szokása szerint – a korábbi fejedelmek módjára – az uralkodó a szövetséget biztosítsa. Az előzőekhez kapcsolódóan felszólítják a fejedelmet, hogy a két oláh vajdasággal is a jó szomszédságot fenntartsa.¹⁶

A hajdúk státuszával kapcsolatban felhívják az új fejedelmet, hogy a státuszukat úgy kezelje, hogy a Hazának ne ártsanak, valamint hogy tisztségeket valláskülönbség nélkül az arra érdemes hazafiaknak adjon.¹⁷

13 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„III. Abban is ő nagys. hitivel quietáljon bennünket ígérete szerint, hogy a hajdu vitézekkel való transactional minket országu, három nemzetül, Magyarországnak idetartozó részeivel egyetemben, sem hitünknek, sem törvényünknek szabadságában, sem birodalminkban és határinkban, sem személyünkben, sem semminemű javainkban, jószágunkban, kicsinytől fogva nagyig meg nem sért semmi időben, hanem inkább az ország javára és oltalmára igyekezik ő nagys. azokat is kötelezi.” Uo.

14 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„IV. Kivánjuk azt is, hogy a hajdu vitézeket ő nagys. hittel kötelezze arra kicsinytől fogva nagyig, hogy semmi változásokban (kit Isten távoztasson) és interregnumokban semmi támadozással és pártütéssel a libera electiót nem turbálják, hanem az unio szerint, valakit communibus suffragiis az három nemzet választ, ők is annak és az országnak, fejek fennállásáig hiven szolgálnak.” Uo.

15 Vö.: OBORNI Teréz: *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal* = *Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Erdély-Történelmi Alapítvány, Debrecen, 2009, 111.

16 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„V. Ez felháborodott állapotban ő nagys. mind a két császár között hazánkat békees állapotban megtartani igyekezzék, mivel mi a hadakozásra akármelyik ellen is elégteleneknek ismérjük magunkat, kiváltképpen a törökkel a szegény hazának régi szokása szerint, instar praedecessorum principum frigyet tartson. A két Oláhországgal is a jó szomszédságot megöltalmazza.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 28–29.

17 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VI. A hajdu vitézeknek, mind generalisoknak, kapitányoknak, hadnagyoknak és egyéb tisztviselőknek állapotjokat, tiszteket úgy igyekezze rendelni ő nagys., hogy a hazánk régi jó rendtartásának és abban lévő tisztviselőknek semmiben ne preajudicáljon, se ártalmára ne legyen. Tiszteket bene meritis sine discretione religionis adjon a hazafiainak.” Uo.

További felhívás a rendek részéről, hogy a fejedelem Erdélyben minden rendeket (nemeseket etc.) szabadságukban, törvényekben, igazságosan megtartsa, a korábbi fejedelmek adományait, privilégiumait, címeit,¹⁸ nemesítő okleveleit megtartsa.¹⁹ Az ehhez tartalmában kapcsolódó utolsó feltétel szerint az egész székelységet régi szabadságában,²⁰ amelyben a korábbi fejedelmek alatt volt, minden tekintetben az új fejedelem is megtartsa,²¹ ez utóbbi tulajdonképpen a székely társadalom egységes nemességének elismeréseként is értelmezhető.

2.2. Bethlen Gábor fejedelmválasztó feltételei

Bethlen Gábor fejedelmválasztó conditiói közül a legelső és egyben legeminnen-sebb helyen a vallásszabadság megtartásának előírása szerepel.²²

A rendek előírják Bethlen Gábor fejedelemnek, hogy Erdélynek az 1613-ban fennálló romlott állapotát szem előtt tartva,²³ minden tekintetben elsősorban a fényes Portával legyen olyan kapcsolatban, hogy onnan ártalma ne keletkezzék az országnak. A rendek felhívják, hogy a keresztyénységgel, azaz a német-római császárral és a szomszédos Magyarországgal a békességet feltétlenül megőrizze. Ehhez képest viszont a harmincéves háborúba az Erdélyi Fejedelemség is bekapcsolódott.²⁴ Hasonlóan és kapcsolódva az előző feltételhez, jelzik a rendek a fejedelemnek, hogy a moldvai és havasalföldi vajdákkel úgy tartson kapcsolatot, hogy biztossá tegye

18 Cím vonatkozásában – történelmi szempontból – értendő: lófő, primor, nemes, báró.

19 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VII. Ez országban minden rendeket, nemeseket, vitézlőket, kerített és mezővárosokat szabadságokban, törvényekben, igazságokban megtartson előtte való fejedelmeknek donációit, privilegiumit, inscriptióit, diplomáit megtartsa.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 28–29.*

20 Szükséges jelezni, hogy az egész székelység egységesen (közszékelytől primorig) nemeknek minősült.

21 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VIII. Az egész székelységet régi szabadságokban, melyben ennekelőtte való fejedelmek azóta, mióta Sigmond fejedelem újabban a szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendben ő nagysága is megtartsa.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 28–29.*

22 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„I. Hogy minden rendeket, személyválogatás nélkül szabadon megtart a religioban, és annak szokott exercitióiban az articulusok szerént. [...]” *Uo.*

23 Vö.: SZAKÁLY Ferenc: *Szalárdy János siralmas magyar krónikája*, Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1980, 89–93. (A választás egészen pontosan „[...] 1613. esztendőben 23. die Octobris [...]” történt.)

24 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„II. Hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme előtt viselvén, minden úton elsőben is a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak. A keresztyénységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédtságot és békességet szorgalmasan megőrizze. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 29–30.*

Erdélyország helyzetét.²⁵ E vonatkozásban érdemes arra utalni, hogy e kapcsolattartás az Erdélyi Fejedelemség államiségának nemzetközi jogi legitimációját, másként a szuverenitás külügyi vonatkozásait jelenti, amely több elemből épül fel, úgymint a) széles körű diplomáciai tevékenység, b) két- vagy többoldalú szövetségi szerződések kötése európai államokkal (pl. 1620. évi cseh konföderáció), c) dinasztikus házasságkötéssel a fejedelmi pozíció emelése, s ezáltal Erdély beillesztése a dinasztikus államok európai rendszerébe (példa erre a Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin közötti házasság), d) békeszerződésekben, államközi szerződésekben elismertetni Erdély államiségát (pl. 1621: nikolsburgi béke) etc.²⁶

A tanácsurakkal kapcsolatosan a rendek előírják a fejedelemnek, hogy maga mellé mind a három natióból (székely, magyar és szász) válasszon törvény-, igazság-, valamint békességszerető, sőt jó lelkiismeretű embereket, akiknek tanácsadásához kötelezze el önmagát, hogy belső és külső országos dolgokat a kettős függés jegyében mind az osztrák császárhoz, mind az oszmán szultánhoz, illetve a szomszédos országokkal fennálló szövetségek, adományok és főtisztségek vonatkozásában a két nagyhatalom tudta nélkül az erdélyi uralkodó ne cselekedjen. További előírás, hogy ha a tanácsurak közül az Erdélyi Fejedelemség jogi szabályozása, szabadsága, dekrétumai ellen valamelyik veszedelmes és ártalmas tanácsot adna a fejedelemnek, akkor kedvezés nélkül azt a tanácsadót tiltsa el, és e döntését hirdettesse is ki.²⁷ A fejedelemnek előírják a következő feltételben, hogy a főurak, a nemesek, az erődített és mezővárosok, valamint a másik két natio, azaz a székelység, a szászság régi és jog szerint biztosított előjogaikban, adományaikban, amelyek helybenhagyásra kerültek, valamint a címeikben megtartassanak.²⁸

A feltételek szerint az országgyűlésnek a végzéseit, törvénycikkeit maga a fejedelem is köteles megtartani, valamint másokkal is megtartatja, továbbá szegénynek, javakkal rendelkezőknek személyválogatás nélkül igazságos módon szolgáltató törvényt, valamint a bírósági döntések végrehajtását nem akadályozza. Ebben a szakaszban

25 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„III. Moldovai és havasali vajdákkal ugyan most az országban léteken végezzen olyképen, hogy bátor-ságossá tégye azoknak szomszédságokkal az ország állapotját. [...]” Uo.

26 KISTELEKI Károly: *Mozaikszerű szuverenitás: az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásának nézőpontjai = Szuverenitás kérdések*, szerk. KARÁCSONY András, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 152–153.

27 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„IV. Tanácsokat maga mellé mind a három nemzetből válasszon, törvény, igazság, békességszerető jó lelkiismeretű embereket, kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz, vagy több szomszéd országokhoz való confederatiokat, derekas donatiókat és főtiszteket ezeknek hírek nélkül ne cselekedjék, se oszszon. Ha pedig a tanácsok közül országunk törvénye, szabadsága, decretumi ellen valamelyik lelkiismeret nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptióval és notoriussággal büntessen. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 29–30.

28 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„V. Urak, nemesek, kerített és mezővárosok, székelység, szászság, régi és legitime emanált privilegiumokban, donatiójokban, melyek helybenhagyattatnak, annuentiájokban, inscriptiójokban megtartatnak. [...]” Uo.

már megjelenik a joghoz kötöttség, mert maga az uralkodó is joghoz kötött, legalábbis a feltétel előírása szerint, így e feltétel már bizonyos értelemben a fejedelmi hatalom korlátját is jelenti.²⁹

A fejedelem választásának a feltételei egy fontos utalást is tartalmaznak, amely Bethlen Gábor választásának körülményeire vonatkozik,³⁰ nevezetesen azt, hogy a jelentős súlyt képviselő oszmán hadak árnyékában történt meg a választás Kolozsvárott.³¹ Az előzőek alapján előírja a conditio, hogy az új fejedelem köteles legyen a libera electiónak teljes életében való megtartására, valamint a fényes Porta útján a szultántól megkapott athnámé levéllel biztosítására. Azt már előre jelezni érdemes, hogy a halála esetére Bethlen Gábor eltért ettől az előírástól, mert felesége, Brandenburgi Katalin lett a trón örököse,³² e tárgykorrról a következő alfejezetben esik szó.³³ Hasonlóan a libera electio kérdésköréhez, az új fejedelmet a következő feltételben kötelezik, hogy a Fejedelmi Tanácsban és az országgyűlésen a résztvevőknek *libera voxot*, azaz szabad szavazást biztosítson, legyen lehetőség a panaszok kivizsgálására.³⁴

További előírás, hogy igyekezzék az összes fiskális jószágot, valamint megfelelő módon az egyéb költségvetési értékeket visszaszerezni, és az ország határait, végvárait a legjobb tudása szerint védeni,³⁵ valamint hogy a végvárakat a Fejedelmi Tanács és az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül ne idegenítse el.³⁶

29 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VI. Az országnak közönséges és egyenlő akarathból való végezését, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat; a sententiáknak executiójokat nem impediálja. [...]” Uo.

30 CSETRI Elek: *Bethlen Gábor fejedelemmé választása*, 1., <http://magyarutca.org/nyeomszsz/oroszavak/pdf/12CsetriElekBethlenGabor.pdf> (letöltés ideje: 2022. 10. 06.).

31 VÖ.: MAKKAJ László: *Bethlen Gábor emlékezete*, Európa Kiadó, Budapest, 1980, 100.

32 VÖ.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendeletének sajátosságai, Iustum Aequum Salutare*, 2022/3. 209–221, https://ias.jak.ppke.hu/20223sz/14_SzentpaliGavallerP_IAS_2022_3.pdf (letöltés ideje: 2022. 10. 06.).

33 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VII. Minthogy mostan ennyi hadaknak ez országban létele alatt kellett fejedelmet választanunk, köteles legyen reá, hogy a libera electiót teljes életében, semmi úton nem impediálja, az országnak azt nemcsak integre megtartja, hanem a fényes Portával újlag mennél jobb móddal, a császártól ő hatalmasságától szerzett athnámé levéllel confirmáltatja. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 29–30.

34 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VIII. Tanácsrendeknek és ország gyűlésében is mindenkinek libera voxot enged, mindenféle panaszolkodásoknak és igazságoknak előszámolására. [...]” Uo.

35 LUKINICH Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 231–235.

36 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„IX. Idő lévén hozzá, omnia fiscalia bona, et alios proventus fiscales recuperálni igyekezzék illendő módok alatt, és az ország határait, végházait tehetsége szerint, kiváltképen tanács és ország hire nélkül nem abalienálja. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 29–30.

A legutolsó conditio előírja, hogy az ország és a fejedelemség státuszát az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül nem lehet megváltoztatni, hanem fenn kell tartani.³⁷

2.3. Brandenburgi Katalin fejedelemszony választási feltételei

Kutatóként az ember nem talál túl sok példát – talán az Aquinói Tamás által is támogatott férfigogú középkori társadalomban³⁸ – arra, hogy nők uralkodtak volna, ritka példaként megemlíthető: Anjou Mária, I. Erzsébet, Brandenburgi Katalin, valamint a későbbi évszázadból Mária Terézia. Az előbbi az egyik indoka annak, hogy kutatás tárgyává váltak Brandenburgi Katalin választási feltételei. Az előzőhöz képest Brandenburgi Katalin fejedelemszony választási feltételei tárgyalásának legfőbb indokául az a tény szolgál, hogy a nagy fejedelem végrendeletében a fejedelemszont jelölte meg örökösének.³⁹

Brandenburgi Katalin választási conditióinál az első szakaszban egy bizonytalan uralkodási időszakra vonatkozó utalás jelenik meg.⁴⁰

Erdélyországra és Magyarországnak csatolt részeire semmi több jogot a szabad választásnál ő felsége ne ruházzon, azt pedig sem titokban, sem nyíltan semmilyen szükséghelyzetben más fejedelmekre ne ruházza át, és e szabadságról ne kössön a fejedelemszony szerződést senkivel.⁴¹

A következő feltétel szerint a hitbér, ahogy azt az elhunyt Bethlen Gábor fejedelem meghagyta, a fejedelemszony részére biztosítva legyen.⁴²

A kormányzás tényleges feladatát – az elhunyt fejedelem testvérére, Bethlen Istvánra – ruházták a conditiók, aki ez által a jogi aktus által válik ténylegesen – közjogi értelemben vett – kormányzóvá, eddig az időpontig csak Bethlen végrendelete

37 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„X. A minémű titulust mostan országul a fejedelemségnek adunk, azt az ország hire nélkül nem augeálja, sem változtatja, hanem épen contentus leszen véle. [...]” Uo.

38 Vö.: KÉRI Katalin: *Erdekességek a nők történetéből*, IQDEPO, Pécs, 1996, http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/letoltés_ideje:2022.10.07.

39 Vö.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, i. m., 209–221.

40 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói.

„I. Minthogy a mi kegyelmes asszonyunkat országul fejedelmünké addig választottuk, míg ő felsége a mi kegyelmes urunknak nevét viseli, mi is országul addig ígérjük és kötelezzük magunkat az ő felsége hűségére, nem tovább, sem különben. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 30–31.

41 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói. [...]

„II. Erdélyországhoz és Magyarországnak ahhoz tartozó részeihez semmi több just a szabad választásnál ő felsége ne praetendájon; azt pedig sem titkon, sem nyilván semmi szükségben más fejedelmekre ne transferálja, sem arról ne tractáljon senkivel. [...]” Uo.

42 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói. [...]

„III. Dotalitumban mindazáltal, a mint a mi kegyelmes urunk ő felsége inscribálta, épen ő felségének megtartassék. [...]” Uo.

alapján volt kormányzó⁴³ (latinul: gubernator), és ekkortól kezdve a Fejedelmi Tanács is a kormányzót segíti, a fejedelemasszony pedig kötve van a kormányzó és tanácsosok véleményéhez.⁴⁴ A fejedelemasszony további kötelezettségeként határozza meg a következő feltétel, hogy a kormányzó és a Fejedelmi Tanács, valamint az országgyűlés jóváhagyó akarata nélkül idegen nemzetből származó személyt a Fejedelmi Tanácsba be ne fogadhasson, valamint idegen nemzethez tartozó személyt ne helyezzen tisztségekbe. A fejedelem további kötelezettségeként határozzák meg, hogy a várakban ne legyen idegenekből álló őrség, s a fejedelem se tartson maga mellett idegeneket belső udvara népén kívül, akiknek létszáma 200 főt ne haladja meg.⁴⁵ E passzus azért is tekinthető fontosnak, mert az új fejedelemasszony idegen származású.

A fentiek megtartására köteles lesz a fejedelemasszony, és egyúttal ezzel az aktussal a kormányzó az országnak rendjeivel együtt az ellenőrzésre felhatalmazást kapott.⁴⁶ Az ország közjogi ügyeit illető követségeket a kormányzó és a Fejedelmi Tanács tudta nélkül a fejedelemasszony ne küldjön és ne fogadjon külföldi fejedelmekkel kapcsolatban.⁴⁷ E szakasz alapján a külügyek terén Brandenburgi Katalin keze erősen meg volt kötve. A kormányzó halála esetére vonatkozó rendelkezés következik, ebben az esetben a fejedelemasszony köteles arra, hogy a következő nap más kormányzót válasszon, a választásig a kormányzói teendőket a Fejedelmi Tanács látja el, az új kormányzó megválasztásához az egész Fejedelmi Tanács egyetértése is szükséges volt.⁴⁸

43 VÖ.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, i. m., 217.

44 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„IV. Hogy minden gubernatio és gondviselés mostani és következendő gubernator uramon ő nagyságán legyen és tanácsokon, és semmit ő felsége az ország közönséges dolgaiban ő nagyságának és tanácsoknak akaratok és hírek nélkül ne cselekedjék. [...]” Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 30–31.

45 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„V. Hogy senkit idegen nemzetet azonkívül, ha kit ő felsége bene merita personát gubernator urunk, és tanács és ország közönséges suffragiumából recipiáltatna, a tanácsba bé ne végyen a haza fiain kívül, és idegen nemzetnek tiszteket, főképen várakba ne adjon, idegen nemzetből álló praesidiumot, se várakban, se maga mellett ne tartson, körülötte lévő belső udvara népén kívül, kiknek numerusa 200 personát omnibus computatis ne excedáljon. [...]” Uo.

46 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VI. Ezeknek pedig megtartásokra köteles legyen gubernator uram ő nagysága, az országnak minden statusival együtt, melynek observáltatására plena autoritása legyen. [...]” Uo.

47 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VII. Hogy semmi követségeket, valamelyek az országot és közönséges dolgot illetik, gubernator urunk ő nagysága és tanácsok híre nélkül ő Felsége meg ne halljon és választ semmi külső fejedelmeknek ne adjon, se követséget ne instituáljon ő nagyságok híre nélkül. [...]” Uo.

48 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VIII. Hogyha (kit Isten távoztasson) gubernator urunknak ő nagyságának holta történnék, köteles legyen ő felsége arra, hogy egy holnap alatt más gubernatort válasszon; addig annak autoritása a tanács mellett legyen és maradjon, mely választás az egész tanács tetszéséből legyen. [...]” Uo.

A következő conditio szerint, ha az országban zavargások támadnak, amelyek miatt a fejedelemasszonynak el kellene az országot hagynia, akkor a rendek bízhatnak abban, hogy külföldi hatalom nem támadja meg az országot.⁴⁹ E passzus már csírájában tartalmazta azt az utalást, hogy nem lesz hosszú életű a fejedelemasszony uralkodása, amelyre már a bizonytalan uralkodási időt sugalló első feltétel is utalt.

A fejedelemasszony – a kormányzó és Fejedelmi Tanács egyetértése mellett – egy kincstárnokot választhat.⁵⁰

A következő feltétel négy bevett vallással kapcsolatos vallásszabadságról rendelkezik.⁵¹ A következő feltétel szintén a szabadságok fenntartásáról rendelkezik, jelesül a főurakat, nemeseket, erődített és mezővárosokat, székelységet, szászságot, régi jogos privilégiumaikban, adományaikban meg kell tartania az új uralkodónak.⁵²

Mivel az Erdélyi Fejedelemség megmaradása – a rendek szerint – Isten után a fényes Portától függ legfőképpen, ezért az utolsó conditio előírja, hogy az új uralkodó a Portától el ne szakadjon, hanem annak kedvében járjon.⁵³

3. A fejedelemválasztási conditiók összehasonlítása

A Báthoryval szemben támasztott feltételekhez viszonyítva a Bethlennel szembeni conditiók vonatkozásában lényeges eltérést jelent az, hogy Bethlent az oszmán hadak árnyékában választották fejedelemmé, amire a conditiók egyik szakasza külön ki is tér. Mindkét fejedelem esetében lényeges aspektust jelent a libera electio hangsúlyozása,

49 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„IX. Ha pedig (kit Isten eltávoztasson) az országban oly disturbiumok támadnának, melyek miatt ő felségének, atyjafiainak tetszésekből és tanácsokból ki kellene ez országból menni, tehát in eo casu hiszszük, hogy a mi kegyelmes urunknak szegény hazánkra kegyelmes tekinteti lészen, azt ő felsége a mi kegyelmes asszonyunk az országnak intacte meghagyja. [...]” Uo.

50 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„X. Fejedelemasszonyunk ő felsége az országnak gubernatióját kezébe vevén, egy thesaurariust gubernátor urunk és az egész tanács tetszéséből válasszon, kinek az ország proventusai kezébe szolgáltatván, az ország szükségére való erogatiojokban micsoda modalitást kövessen, ugyanakkor ő felsége, gubernátor urunk és az egész tanács tetszéséből deliberáljon. [...]” Uo.

51 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„XI. A négy recepta religiokban minden bántás nélkül, minden rendeket megtartson ő felsége. [...]” Uo.

52 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„XII. Urakat, nemeseket, kerített és mezővárosokat, székelységet, szászságot, régi és legitime emanált privilegiumokban, donatiókban, melyek helyben maradtanak, annuentiákban, inscriptiókban megtartasson. [...]” Uo.

53 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„XIII. Mivel szegény hazánknak megmaradása Isten után a fényes Portától függ, ő felsége a Portától el ne szakadjon, hanem annak kedvét keresse. [...]” Uo.

noha Bethlen esetében ténylegesen nem volt szó szabad választásról, az ő esetében csak két jelölt közötti választásról volt szó.⁵⁴ Lényegi hasonlóság azonban a két feltételrendszer között, hogy mindkettőnek az élén szerepel a vallásszabadság biztosítása.

Nagy eltérés az előző két fejedelemhez viszonyítva az a tény, hogy a nagy fejedelem végrendeletében Brandenburgi Katalin fejedelemasszonyt jelölte meg örökösének.⁵⁵ A fejedelemasszony esetében tehát kijelenthető, hogy a libera electio nem igazán érvényesülhetett, még olyan szinten sem, ahogy Bethlen Gábor választása (a két aspiráns közötti választás) során érvényesülhetett. Szintén nagy különbséget jelent a fejedelemasszony választási conditiói vonatkozásában, hogy Bethlen István kormányzósága is tárgyat képezi a fejedelmválasztó feltételeknek.

A tárgyalta conditiók tartalmának összehasonlító elemzését szolgálja a következő összegző táblázat.

1. táblázat. A fejedelmi conditiók összehasonlítása

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

	Báthory Gábor	Bethlen Gábor	Brandenburgi Katalin
Feltételek első (kiemelt) szakasza:	vallásszabadság	vallásszabadság	bizonytalan uralkodási időszakra vonatkozó utalás
Feltételek lényegi tartalma:	a) a libera electio fenntartása, b) a szabadságok biztosítása, c) a hajdúkat kötelezze a fejedelem arra, hogy a fejedelmváltások során és interregnumok esetében se támadással, se pártütéssel a libera electiót ne veszélyeztessék (tehát ez kapcsolódik a libera electio fenntartásának témaköréhez), d) mindkét nagyhatalom (azaz oszmán és osztrák) között az Erdélyi Fejedelemséget békés állapotban megtartani igyekezzen a fejedelem,	a) a fényes Portával békés kapcsolatok, német-római császárral és a szomszédos Magyarországgal a béke ápolása, b) a két román vajdasággal is békés kapcsolat, c) három nemzetről kerüljenek ki a Fejedelmi Tanács tagjai, d) a korábbi privilégiumok, adományok biztosítása, e) az országgyűlésnek végzéseit, törvénycikkeit maga a fejedelem is köteles megtartani, f) a libera electionának a biztosítása,	a) Erdélyországban és Partiumban a szabad választás biztosítása, b) hitbér, c) a kormányzás tényleges feladata: Bethlen István kormányzóé, d) a Fejedelmi Tanácsban csak erdélyiek lehetnek, idegenek nem, e) az ellenőrzésre felhatalmazást kap: a kormányzó az országnak rendjeivel együtt, f) a külügyek terén Brandenburgi Katalin keze meg volt kötve,

⁵⁴ CSETRI: i. m., 1.

⁵⁵ VÖ.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, i. m., 216.

	Báthory Gábor	Bethlen Gábor	Brandenburgi Katalin
	e) a korábbi fejedelmek adományainak biztosítása, f) az egész székelység régi szabadságában (tk. nemességben) megtartása	g) a Fejedelmi Tanácsban és az országgyűlésen résztvevőknek: libera vox biztosítása és a panaszok kivizsgálása, h) a költségvetési értékek visszaszerzése, az ország határainak, végvárainak védelme, i) az ország és a fejedelemség státuszát az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül nem lehet megváltoztatni	g) a kormányzó halála esetén: következő nap más kormányzót kell választani (a Fejedelmi Tanács egyetértésével), h) ha a fejedelemszönyg külföldre kényszerül: külföldi hatalom ne támadhassa meg az országot, i) kincstárnok választása (a Fejedelmi Tanács egyetértésével), j) a privilégiumok, adományok biztosítása, k) a Portával jó kapcsolat ápolása
Egyéb:	Külön hangsúlyt kap: a szabadság megtartása.	Fontos: Kolozsvárott az oszmán hadak árnyékában történt meg a választás. Hangsúlyt kap: a szabadság megtartása.	Megörökölte a hatalmat, de ezzel kapcsolatosan fontos előírás, hogy ennek ellenőrzésére felhatalmazást kapott a kormányzó az országnak rendjeivel együtt. Ezzel kapcsolatosan fontos szempont: idegen származású az uralkodóasszony.

A fentiek alapján a három uralkodóval kapcsolatosan megalkotott conditiók vonatkozásában megállapítható, hogy a libera electio és a libera vox, valamint a privilégiumok biztosítása mint alapszabadságok jelennek meg a feltételek között. Fontos még egyszer kiemelni, hogy Bethlen esetében a választás az oszmán hatalom által is befolyásolt volt, míg Brandenburgi Katalin esetében a hatalom megöröklése jelentette a specialitást. Utóbbival kapcsolatosan fontos előírás a conditiók között, hogy ennek a hatalomnak ellenőrzésére – tulajdonképpeni korlátozó tényezőként – felhatalmazást kapott a kormányzó az ország rendjeivel együtt, ennek pedig indoka az volt, hogy az új fejedelemszönyg idegen származású volt.

4. Összegzés

A fejedelemválasztó conditiók összehasonlítása és kutatása vonatkozásában megállapítható, hogy a három feltételrendszert összehasonlítva egyre szigorodó conditiókat

találunk a fejedelmválasztási feltételek között. Az előzőeken túlmenően fontos kiemelni azt, hogy a német származású fejedelmasszonynak, Brandenburgi Katalinnak sok tekintetben – a kormányzó és a fejedelmi tanács szerepe miatt – teljesen meg volt kötve a keze.

A fentieken túlmenően a kutatás eredményeként megállapítható, hogy a fejedelmi hatalom ilyen mértékű – mondhatni szigorú – joghoz kötöttsége ebben a tekintetben – bizonyos értelemben vett – kvázi jogállami jelleget biztosít az Erdélyi Fejedelemség XVII. századi állam- és közjogi berendezkedését illetően. Ehhez kapcsolódik az a tény is, hogy a rendek és az országgyűlés e feltételrendszerek megalkotása révén – a szerző álláspontja szerint – a fejedelmi hatalom „*ellensúlyát*” tudták képezni. A korábbi fejtegetések alapján a három uralkodóval kapcsolatosan megalkotott conditiók vonatkozásában megállapítható és hangsúlyos, hogy a libera electio és a libera vox, valamint a privilégiumok biztosítása mint alapszabadságok a fejedelmválasztó feltételek között megjelennek, és e tények is erősítik az Erdélyi Fejedelemség alkotmányos monarchiát megközelítő jellegét, még akkor is, ha az alkotmányos monarchia fogalma csak később született meg.⁵⁶ A kutatás eredményeként tehát megállapítható, hogy a szerző igazoltnak tartja Rácz Lajos elméletét, aki három conditiotípus distinkcióját alakította ki. A vizsgált feltételek egyre kötöttebbé és szigorúbbá válása alapján igazolt az, hogy a történelmi fejlődés eredményeként – figyelembe véve azt, hogy a fejedelmi hatalom meggyengülése is szerepet játszott ebben a folyamatban – jött létre egy olyan mértékben megkötött fejedelmi hatalom, amely tehát az alkotmányos monarchia határán állt.⁵⁷

Fontos megállapítani és jelezni, hogy a fejedelmválasztási conditiók akkori, középkori időszakban játszott szerepe a korunk politikai erői által alkotott politikai programok szerepéhez hasonló. Erre nyújt jó példát, hogy a nagy fejedelem, Bethlen Gábor esetében a conditiók előírják az erdélyi állam fiskális (költségvetési) ügyeinek rendezését.

A fenti tények egyértelműen igazolják az akkori erdélyi elit eszmei nagyságát és széles látókörűségét.

A szabadságjogok biztosításának kérdésköre a fejedelemség korszakán teljes mértékben átvitt, ugyanis e szabadságokat tárgyalja az 1691. évi Diploma Leopoldinum, a leglényegesebb eltérés a fejedelmi korszakhoz képest az, hogy 1691-ben manifesztálódik az osztrák császári fennhatóság, aminek jele, hogy már nem fejedelmről és fejedelmi tanácsról esik szó a Diploma Leopoldinumban, hanem főkormányzóról és tizenkét tagú titkos tanácsról.⁵⁸

56 SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, 2022/1, 18–40, 31.

57 RÁ CZ: *i. m.*, 162–182.

58 1691. évi Diploma Leopoldinum, http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/naptar_julius_kep.htm (letöltés ideje: 2022. 09. 20.).

BARABÁS ANITA

A sötét minták

The Dark Patterns

Abstract: The purpose of the research is to provide consumers with better information about whether advertisements seen on the Internet or even on television can deceive them, and how they can reduce and eliminate this. I think it is important to understand the process of determining *dark patterns* and the significance of the problem during research. Furthermore, it is necessary for readers to be able to analyse the factors necessary to define the research problem: past information and forecasts, user behaviour, economic and legal environment, and the marketing and technological capabilities of companies in the online environment, as well as to be able to define the problem, develop the approach, and understand emerging problems and conflicts.

Keywords: dark patterns, online medium, platform, user, unfair

Összefoglaló: A kutatásomat annak érdekében végeztem, hogy a fogyasztók felvilágosultabbak legyenek az interneten vagy akár televízióban látott reklámok megtévesztésének lehetőségéről, és arról, hogy ennek csökkentése és kiküszöbölése érdekében hogyan járhatnak el ők is. Fontosnak tartom a kutatás során elsősorban, hogy értse meg a sötét minták definiálásának folyamatát és a probléma fontosságát. Továbbá az szükséges, hogy az olvasók elemezni tudják a kutatási probléma meghatározásához szükséges tényezőket: a múlt információit és az előrejelzéseket, a felhasználói magatartást, a gazdasági és jogi környezetet, valamint a vállalatok online közegben történő marketing- és technológiai képességeit, valamint hogy értsék meg a problémameghatározás és -megközelítés kidolgozása során felmerülő problémákat, konfliktusokat.

Kulcsszavak: sötét minták, online közeg, platform, felhasználó, tisztességtelen

1. Bevezetés

A kutatás során dogmatikai és interdiszciplináris módszer segítségével vizsgálom meg a sötét mintákat. A fogalom eredete designer Harry Brignull nevéhez kötődik, aki 2010-ben használta ezt a kifejezést, valamint létrehozott egy weboldalt,¹ amelyhez 2023-ban jelent meg a *Deceptive Patterns* című könyv. Napjainkban egyre gyakoribbak a megtévesztő, valótlan reklámozások, minőségileg nem megfelelő termékek forgalmazása,

1 <https://www.deceptive.design/> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

márkahamisítások, visszaéléses záradékok beiktatása az eladási szerződésekbe, és egyéb hasonló intézkedések, amelyek sérelmet okoznak a fogyasztó számára. Kutatásom során tehát az elektronikus kereskedelmi szolgáltatásokkal, közösségi médiával kapcsolatos tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra összpontosítok, azokat hasonlítom össze a román, magyar és más versenyhatóságok joggyakorlatával. Az utóbbi évek során láthatóan fejlődött a modern technológia, amely a kereskedelemre is nagy hatással volt, hiszen egyre gyakoribbak az elektronikus eszközökről történő rendelések, az onnan való tájékozódás. A koronavírus időszaka alatt sokkal népszerűbbé és elterjedtebbé vált az internetről való rendelés. Ennek nemcsak pozitív, hanem negatív hatása is volt a fogyasztók tekintetében, hiszen számos tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat figyelhető meg, amelyek elektronikus kereskedelmi szolgáltatásokkal, közösségi médiával kapcsolatosak. A kutatásomat annak érdekében végzem, hogy a fogyasztók felvilágosultabbak legyenek az interneten vagy akár televízióban látott reklámok megtévesztésének lehetőségéről és arról, hogy ennek csökkentése és kiküszöbölése érdekében hogyan járhatnak el ők is.

A kutatási programmal kettős célom van. Egyrészt célom a sötét minták jellemzőinek feltárása, az alábbi kérdésekre válaszolva:

- Melyek a sötét minták?
- Milyen problémát okoznak a sötét minták?
- Milyen kereskedelmi gyakorlatok valósítanak meg sötét mintákat?

Másrészt célom, a jellemzők feltárásán túl, ezek lehetséges hatásainak kimutatása, melyhez kvalitatív módszereket használok fel.

Céлом a továbbiakban összehasonlító módszerrel megvizsgálni a román, a magyar és más versenyhatóságok joggyakorlatát. Ugyanakkor a jogszabályi környezet felépítéséhez az uniós jogot is felhasználom, hogy felmérhessem azt, hogy mikor beszélhetünk jogsértésről, hogyan ismerhető fel a *dark pattern* jelenség, és különböző államokban milyen megoldásokat, szankciókat lehet alkalmazni. Megvizsgálom azt is, hogy a tagállamok milyen belső intézkedéseket hozhatnak az uniós jogszabályok mellett.

A kutatás során dogmatikai módszerrel vizsgálom meg a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra vonatkozó jogszabályokat, összpontosítva a sötét mintákra és azok szabályozására. Elsősorban az uniós irányelveket vizsgálom meg, azok felhasználását a hazai és román jogrendszerben. Továbbá azt is, hogy milyen más belső intézkedéseket enged meg a hazai és román jogrendszer a tagállamoknak.

Ezt követően interdiszciplináris módszert is alkalmazok, figyelembe véve a reklámjogot, annak érdekében, hogy a sötét minták könnyebben felismerhetők legyenek. A módszer segítségével összehasonlítást is végzek a sötét mintákat illetően, néhány uniós tagállam erre vonatkozó jogszabályai alapján.

A kutatás célcsoportjaként a fogyasztókat/felhasználókat választottam, hiszen a digitális világban egyre gyakoribbak a panaszok a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok miatt. A fogyasztók gyakran a megtévesztő reklámok csapdájába esnek, mert interneten vagy akár televízióban látott, jó minőségűnek beállított terméket rendelnek, és egy teljesen más árucikket küldenek ki, ami nem felel meg a fogyasztó elvárásainak, hiszen a valóságban teljesen eltér attól, aminek a televízióban vagy az interneten reklámozták, minőségileg gyenge, és problémák adódnak a termék visszaküldésével, a pénz visszafizetésével. A kutatás célkitűzéseihez sorolom azt is, hogy a fogyasztók

figyeljenek jobban az apró betűs részekre, amely tartalmazza, hogy milyen esetekben és hogyan küldhető vissza az adott termék.

Összegezve a célkitűzéseket, szeretném, ha kutatásommal hozzájárulnék a fogyasztók védelméhez, a szolgáltatók által elkövetett visszaélések, a sötét minták, a megtévesztő reklámok és egyéb tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok miatt, amelyek online felületen észlelhetők. Frissen végzett jogászként fontosnak tartom, hogy védelembe vegyem ezt a kategóriát, ezáltal részt vegyek a felsorolt okok miatt kialakult helyzet megoldásában, és legjobb tudásom szerint támogassam őket.

Kutatásom során olyan módszereket használok, amelyek minőségben és mennyiségben egyaránt hozzájárulnak a kutatás kimeneteléhez. Fontosnak tartom, hogy olyan módszereket használjak, amelyek által rövid időn belül nagy mennyiségű információmennyiséghez jutok; amelyek által közelebbi viszonyba kerülhetek a célcsoporttal, és a befogadó is könnyebben azonosul a kutatás relevanciájával. A kutatási témát figyelembe véve, hatékony módszernek minősülhet a dokumentum- és tartalomelemzés, hogy ezáltal specifikusabb vizsgálódási területekig juthassak el. Olyan elemzési forrásokat is használok, mint az uniós, hazai és más európai tagállamok jogszabályai, szakmai folyóiratok, sőt akár online cikkeket, blogbejegyzéseket is, amelyek a kutatást előreviszik, és amelyek során a befogadók tapasztalatot szerezhhetnek. Ugyancsak fontos megvizsgálni a témát illetően a televízióban sugárzott, valamint elektronikus eszközök által elért reklámcikkeket is. Ezen túl uniós jogeseteket vizsgállok meg, és szekunder adatokat gyűjtök az uniós és a hazai adatbázisokról.

A témából adódóan úgy érzem, hogy a felsorolt módszerek által kialakul egy kép az érintett célcsoport problémáiról, amelyeket kutatásom során kiemelek, és megoldást keresek rá. Kutatásom eredményeként tehát választ kapunk azokra a kérdésekre, hogy:

- Melyek a sötét minták?
- Milyen problémát okoznak a sötét minták?
- Milyen kereskedelmi gyakorlatok valósítanak meg sötét mintákat?
- Melyek azok az uniós vagy belső jogszabályok, amelyek felhasználhatók a sötét minták esetében?

Kutatásom eredményeit több területen, köztük a nemzetközi fogyasztóvédelmi jogban és a reklámok szabályozásában lehet hasznosítani.

2. A sötét minták jelensége

2.1. Melyek a sötét minták?

A fogalom jól ismert a szakemberek körében, néhány tanulmány is készült róla, azonban további tudományos kutatásokra van szükség ahhoz, hogy megismerjük ezt a témát.²

2 Tóth András: *Az online platformok európai szabályozása*, In Medias Res, 2022/2, 78–102, <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/1082455> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.); *A hazai fogyasztóvédelmi jog áttekintése: alapok, kihívások, aktualitások*, szerk. Rigó Csaba Balázs, Szoboszlai Izabella, Csirszki Martin Milán, Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, 2023, <https://www.gvh.hu/pfile/>

A *dark pattern* jelenség a legtöbb esetben egyértelműnek és jogszerűnek tűnik, az államok számára éppen ezért szükséges, hogy olyan belső szabályozást hozzon létre, amely során könnyebben felismerhetővé és szabályozhatóvá válik a jelenség. Ebből az igényből ered, hogy az államok tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra vonatkozó uniós szabályokat és irányelveket vesznek alapul a felhasználók biztonságának érdekében. Alapvető problémákat lehet meghatározni a sötét mintákkal összefüggésben. Az első igény az lenne, hogy az államok a hatékony védekezés értelmében olyan intézkedéseket alkalmazzanak, amelyek kimondottan a sötét mintákat helyeznék előtérbe. A legfontosabb kérdés, hogy miként tud egy állam hatékonyan védekezni a rejtett módszerekkel szemben, egyidejűleg pedig megóvni az alapvető jogokat is. A sötét minták miatt az államoknak létfontosságú, hogy olyan szabályokat biztosítsanak, amelyek alkalmazhatóak az adott helyzetben.

A digitális környezetre jellemző, hogy a szolgáltatók a felhasználókra vonatkozó adatokat gyűjtik össze, generálják és ellenőrzik. Nagy mennyiségű adatokról van szó, amelyeket gyakran kereskedelmi célokra felhasználható információkká alakítanak át. Ez lehetőséget nyújt a kereskedők számára, hogy többet tudjanak meg a fogyasztókról. Ennek következtében a fogyasztói adatok alapján hatékonyabban alkalmazzák gyakorlataikat, hiszen személyre szabott meggyőzési gyakorlatokat dolgoznak ki a különböző forrásokból származó adatok összekapcsolásával. Azonban ezeket a gyakorlatokat gyakran a fogyasztó teljes körű ismerete nélkül alkalmazzák, amelyek a fogyasztóvédelmi jog alapján tisztességtelennek minősülhetnek, ugyanakkor sértethetik az általános adatvédelmi rendelet³ vagy az elektronikus hírközlési adatvédelmi irányelv⁴ szerinti átláthatósági kötelezettségeket. A problémát tehát a kereskedelmi célú felhasználás okozza, amely hatással van a fogyasztók üzleti döntéseire, így ezek a gyakorlatok olyan manipulációnak minősülhetnek, amelynek során a kereskedő „nem megengedett befolyást” gyakorol a fogyasztóra. A probléma fokozódik, amennyiben a gyakorlat gyermekekre irányul, ekkor indokolt az adatvédelmi rendelet szerinti különleges védelem biztosítása. Az Európai Bizottság által ismertetett példa szerint a kereskedő meg tudja állapítani, hogy a tinédzser a magánéletében bekövetkezett események miatt kiszolgáltatott hangulatban van.⁵ Ezt az információt ezt követően arra használja, hogy a tinédzsért adott időpontban érzelmi alapú hirdetésekkel szólítsa meg. A weboldal szolgáltatója tisztában van a felhasználó szolgáltatásokkal kapcsolatos pénzügyi előzményeivel, valamint olyan információval is rendelkezik, ami azt bizonyítja,

file?path=/gvh/kiadvanyok/versenyutkor-konyvsorozat/versenyutkor-konyvsorozat_2_kotet&inline=true (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

3 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

4 Az Európai Parlament és a Tanács 2002/58/EK irányelve (2002. július 12.) az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről (elektronikus hírközlési adatvédelmi irányelv).

5 2021/C 526/01 – Iránymutatás a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló 2005/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv értelmezéséhez és alkalmazásához.

hogy az előfizetéses weboldalt a hitelintézet a fizetési képesség hiánya miatt letiltotta. A fogyasztót ezt követően egy hitelintézet konkrét ajánlatai veszik célba azért, hogy kihasználják pénzügyi helyzetét. A kereskedő ismeri a fogyasztó vásárlási előzményeit a szerencsejátékok és a videójátékok véletlenszerű tartalma tekintetében. A fogyasztót ezt követően hasonló elemeket tartalmazó, személyre szabott kereskedelmi közlemények célozzák meg azzal a céllal, hogy kihasználják az ilyen termékek választásának nagyobb valószínűségét.⁶

Vannak nyilvánvalóbb sötét minták, mint például a *megtévesztő hirdetés*, amikor egy hirdetés nem az, aminek látszik; a *kényszerű folytonosság*, amikor az ingyenes próbaidőszak lejártá után, bejelentés nélkül fizetésre kényszerül a felhasználó; a *rejtett költségek*, amikor az online áruházakban a költségek nem megfelelő szakaszban jelennek meg, ahol a felhasználó elvárna, hogy láthassa őket. Vannak finomabb gyakorlatok is, például a pszeudoértesítések, amikor nem igazán fontos értesítéseket küldenek a felhasználóknak.⁷

2.2. Milyen problémát okoznak a sötét minták?

A sötét minták elsősorban az online kereskedelemben jelennek meg. A vállalkozók olykor kihasználják a fogyasztói magatartás befolyásolhatóságát az adatközpontú és személyre szabott gyakorlat által, amelyet a fogyasztókkal szemben tanúsít. Azáltal terjed, hogy a vállalkozók egyre több adattal rendelkeznek, amelyeket saját kereskedelmi céljaikra használnak fel. Tény, hogy az online kereskedelem megkönnyíti a fogyasztók életét a gyors tájékozódás, nonstop rendelkezésre állás révén, azonban manipulálhatóbbá és kihasználhatóbbá válnak ezáltal. A sötét mintákról fontos tudni, hogy azon kívül, hogy az adatvédelmi előírások megsértéséhez vezetnek, a fogyasztóvédelmi előírásokat is sérthetik. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról szóló irányelv⁸ értelmezésében a sötét minta kifejezés esetén a rosszindulatú befolyás egyik típusáról van szó, amely általában a digitális tervezési interfészben van jelen.⁹ A probléma abban merül fel, hogy a digitális környezet lehetővé teszi a kereskedők számára, hogy hatékonyan tudják alkalmazni a gyakorlataikat a fogyasztók adatai révén. Ennek értelmében személyre szabott meggyőzési gyakorlatokat tudnak kidolgozni, amelyek következtében a különböző forrásokból származó adatokat kihasználják például gyakorlataik hatékonyságának javítása érdekében. Jellemző ezekre a gyakorlatokra, hogy olykor a fogyasztó teljes körű ismerete nélkül is alkalmazhatók. Ez azért jelent problémát, mert sérthetik az általános adatvédelmi rendelet szerinti átláthatósági kötelezettségeket. További problémaként jelenik meg a nem megengedett befolyás

⁶ Uo.

⁷ Corina CARA: *Dark Patterns in the media*, Network Intelligence Studies, 2019/2, 105–113, 106.

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról.

⁹ 2021/C 526/01 – Iránymutatás a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló 2005/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv értelmezéséhez és alkalmazásához.

gyakorlata a fogyasztóra, a manipuláció, amely már agresszív kereskedelmi gyakorlatot eredményez.¹⁰

Az Európai Bizottság által ismertetett példa szerint egy online piactéren történő rendelési folyamat során a fogyasztót több alkalommal arra kéri, hogy válasszon az „igen” vagy „nem” lehetőség közül: *„Szeretne tájékoztatást kapni hasonló ajánlatokról? Szeretne feliratkozni a hírlevélre? Felhasználhatjuk az Ön adatait arra, hogy személyre szabjuk ajánlatunkat?”* A kérdések feléhez érkezve az „igen” és a „nem” gomb sorrendjét szándékosan megváltoztatják. A fogyasztó többször is rákattintott a „nem” gombra, de most az „igen” gombra kattint, és ezzel véletlenül feliratkozik egy hírlevélre.¹¹

A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2008. évi XLVII. törvény melléklete feketelistán megtalálható magatartásokat tartalmaz, amelyek közül számos magatartás a sötét minták körébe sorolható.¹² A mellékletből fontos kiemelni a csalogató reklámot és az ún. bait-and-switch reklámot, hiszen sötét mintának minősíthetők. A csalogató reklám törvény szerint feketelistás, és így a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi magatartásnak minősül. A kulcskérdés azonban abban merül fel, hogy a csalogató reklámok tilalma milyen mértékben jelent garanciát a fogyasztók számára, és hogy az ilyen online marketing gyakorlat milyen mértékben mentesíthető a jogkövetkezmény alól. Egy másik problémaforrás az ún. bait-and-switch reklám online marketing gyakorlat, amely minősíthető csalogató reklámnak is.

A sötét minták online tevékenységek, online tájékoztatások, online reklámozások, online vásárlások esetében gyakran előfordulnak, ami egy súlyos probléma a felhasználók tekintetében.¹³ Az internet és online világ egyre népszerűbbé válása fokozza a „sötét minták” gyakoriságát, így folyamatosan bővülnek az esetek, kiterjedve az összes online tevékenységre. Ebben az esetben a probléma elsősorban a sötét minták felismerésében rejlik, majd azok jogorvoslata a meglévő tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra irányuló, illetve elektronikus kereskedelemről szóló irányelvek, szabályozások segítségével. 2022-ben a Bizottsági Tanács elfogadta a digitális szolgáltatásokról szóló rendelet módosítását, amelyben a *dark pattern* jelenséget is tisztázza. A jogszabály értelmében a jelenség a következőképpen van meghatározva: *„Az online platformok online interfészein megjelenő sötét megoldások olyan gyakorlatok, amelyek akár szándékosan, akár ténylegesen jelentősen torzítják vagy korlátozzák a szolgáltatás igénybe*

10 Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, illetve a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról.

11 2021/C 526/01 – Iránymutatás a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló 2005/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv értelmezéséhez és alkalmazásához.

12 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0800047.tv> (letöltés ideje: 2024. 02. 28.).

13 Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól (elektronikus kereskedelemről szóló irányelv).

vevőinek azon képességét, hogy önálló és megalapozott döntéseket hozzanak. Ezek a gyakorlatok felhasználhatók arra, hogy a szolgáltatás igénybe vevőit meggyőzzék arról, hogy nem kívánt magatartást tanúsítsanak, vagy olyan nem kívánt döntéseket hozzanak, amelyek negatív következményekkel járnak rájuk nézve. Ezért az online platformot üzemeltető szolgáltatók számára meg kell tiltani a szolgáltatás igénybe vevőinek megfélemlítését vagy ösztönzését („nudging”), valamint a szolgáltatás igénybe vevői autonómiájának, döntéshozatalának vagy választásának torzítását vagy akadályozását egy online interfész egészének vagy részének szerkezete, kialakítása vagy funkciói révén. Ez magában foglalja többek között, de nem kizárólag a visszaélésszerű kialakítást, amely az igénybe vevőt olyan tevékenységek felé irányítja, amely az online platformot üzemeltető szolgáltatónak előnyére válik, az igénybe vevőnek azonban nem feltétlenül áll érdekében, és a választási lehetőségeket nem semleges módon mutatja be, például a szolgáltatás igénybe vevőjének döntésre való serkentésekor vizuális, auditív vagy egyéb elemek révén hívja fel a figyelmet egy választási lehetőségre. Magában foglalja továbbá a szolgáltatás igénybe vevőjének többszöri felkérését arra, hogy válasszon, bár már választott, a szolgáltatás lemondásának lényeges megnehezítését a szolgáltatás igénybevételehez képest, vagy egyes választási lehetőségek nehezebbé vagy időigényessé tételét, a vásárlások törlésének vagy egy adott online platformról történő lejelentkezés indokolatlan megnehezítését, annak lehetővé tételét a fogyasztók számára, hogy távollévők között kötött szerződéseket hozzanak létre a kereskedőkkel, a szolgáltatás igénybe vevőinek megfélemlítését azáltal, hogy az ügylettekkel kapcsolatos döntések meghozatalára ösztönzik őket, vagy olyan alapértelmezett beállításokat alkalmaznak, amelyek nagyon nehezen módosíthatók, amelyek így a szolgáltatás igénybe vevője autonómiájának, döntéshozatalának és választásának befolyásolásával és csorbitásával indokolatlanul torzítják döntéshozatalát. A sötét megoldások megelőzésére vonatkozó szabályok azonban nem értelmezhetők úgy, mint amelyek megakadályozzák a szolgáltatókat abban, hogy közvetlenül kapcsolatba lépjenek a szolgáltatás igénybe vevőivel, és új vagy további szolgáltatásokat kínáljanak számukra. Az uniós jognak megfelelő jogszerű gyakorlatok, például a hirdetések, önmagukban nem tekintendők sötét mintának. A sötét megoldásokra vonatkozó szabályokat úgy kell értelmezni, hogy azok kiterjednek az e rendelet hatálya alá tartozó tiltott gyakorlatokra, amennyiben ezek a gyakorlatok nem tartoznak a 2005/29/EK irányelv vagy az (EU) 2016/679 rendelet hatálya alá.”¹⁴

Továbbá az Európai Bizottság kiemelte a digitális szolgáltatásokról való leiratkozás megnehezítését. A szolgáltatásokra való feliratkozás általában nagyon egyszerű lépésekkel történik, azonban a leiratkozás során gyakran eltérő módszereket alkalmaznak. A Bizottság által említett példa szerint egy digitális szolgáltatásról való leiratkozáshoz a fogyasztónak számos nem intuitív lépést kell tennie a leiratkozási link eléréséhez. Ezek a lépések magukban foglalják a „confirmshaming” nevű gyakorlatot, azaz a fogyasztót észszerű indokolás nélkül érzelmi üzenetekkel többször is arra ösztönzik, hogy mérlegelje döntését („Sajnáljuk, hogy elmegy”, „Az alábbi szolgáltatásokról mond le ezáltal.”), valamint a „vizuális beavatkozást”, például olyan jól látható képek használatát, amelyek arra ösztönzik a felhasználót, hogy lemondás helyett tartsa fenn

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2022. október 19-i (EU) 2022/2065. rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet).

az előfizetést. Az ilyen gyakorlatok tisztességtelennek minősülnek.¹⁵ Szintén ide sorolhatók az ingyenes próbák és előfizetési csapdák, amelyekről azt kell tudni, hogy marketingeszközök. A Bizottság ismerteti, hogy ezek olyan tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot valósítanak meg, ami megtevesztheti a fogyasztókat. Abban az esetben van szó tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról az adott esetben, amikor az ingyenes próbaidőszakra való feliratkozással előfizetést kötnek, és ezt a lényeges információt elhallgatják vagy nem közlik egyértelműen. Az Európai Bizottság szerint szükségszerű fogyasztó számára biztosítani azt a lehetőséget, amely során kifejezetten tudomásul veszi, hogy a rendelés fizetési kötelezettséggel jár, ezt egyértelműen közölni kell vele.

2.3. Milyen kereskedelmi gyakorlatok valósítanak meg sötét mintákat?

A technológia fejlődésével egyre gyakoribb a felhasználók webes felülettel való interakciója. Főleg 2010 után tapasztalható, hogy ez mennyire kihat a felhasználók szubjektív érzelmekre, amelyek problémákat idéznek elő. Ide sorolhatók a sötét minták, amelyek megtevesztő elemek. Olyan gyakorlatról van szó tehát, amelyet szándékosan alakítottak ki, hogy a felhasználók olyan műveleteket hajtsanak végre, amelyeket egyébként nem tennének meg. Ezeket a mintákat úgy alakították ki, hogy bizonyos érdekelt felek javát szolgálják, nem pedig a felhasználóét. A probléma megjelenik a közösségi médiában, ugyanakkor világszerte használt webes termékek, közösségi platformok, különféle alkalmazások és webszolgáltatások esetében is jelen van.¹⁶

A sötét mintának minősülő gyakorlatok alatt tehát olyan kereskedelmi gyakorlatot értünk, amely tisztességtelenül torzítja a fogyasztó gazdasági magatartását. Mivel egyre gyakrabban előfordulnak, nélkülözhetetlen, hogy az adatvédelmi uniós dokumentumok, szabályozások megjelenjenek a tagállamok gyakorlatában, hogy ezáltal sor kerülhessen a sötét minták megvalósítására hivatkozó eljárásokra.

2.4. A dark patterns hatásai a magánéletre

A sötét minták digitális felületként felerősítik a magánélet erózióját, és gyakran arra szolgálnak, hogy a felhasználókat minél több személyes adat megosztására ösztönözzék. Ezen kívül, különösen Európában, a sötét minták szisztematikusan gyengítik az Európai Unió adatvédelmi szabályozását, mert aláássák az egyéni hozzájárulás elvét.

A sötét minták kihívást jelentenek a fogyasztóvédelem számára, mivel bizonyos tervezési gyakorlatok félrevezetik a felhasználókat, vagy manipulálják őket bizonyos vásárlási döntések meghozatalával. A sötét minták tanulmányozása során az mondható el, hogy széles körben elterjedt problémaként válik ismertté, főleg az e-kereskedelmi szektorban. Ezek megtalálhatóak fizetőelemes számítógépes játékokban, utazási

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ *CARA: i. m., 106.*

portálokon, távközlés ügyfélkapuin szolgáltatóknál vagy a légitársaságok foglalási weboldalain.¹⁷

2.5. Dark patterns a közösségi médiában

A problémás tervezési gyakorlatok és platformszabályozás a közösségi média számára is kihívást jelentenek. Ilyen például a „Netzwerkdurchsetzungsgesetz” (NetzDG)¹⁸ német törvény, amely 2017-ben lépett hatályba, és többek között megkövetelte a nagy közösségi hálózatoktól, hogy úrlapot kínáljon a kliensek számára és jelentse a jogellenes tartalmakat. Egyes esetekben azonban a több millió felhasználóval rendelkező szolgáltatók olyan tervezési döntéseket hoztak, amelyek megnehezítették a felhasználók megtalálását, jelentősen csökkentve a szabályozási hatást.

Egyre világosabb, hogy az interfész tervezése lényeges kérdés a digitális piaci versenyben, ami nagyobb figyelmet igényel a kutatóktól és a szabályozóktól. Bizonyos ügyekben a versenyhatóságok vizsgálatot indítottak a nagy online szolgáltatók által alkalmazott tervezési gyakorlatokkal kapcsolatban. A jelenség a kiskorúak védelme szempontjából is kihívást jelent, mert a gyermekek és a serdülők különösen sérülékenyek, és mégis ugyanazt a felhasználói felületet használják, mint a felnőttek. A problémás tervezési gyakorlatok használatának és elterjedésének csökkentése érdekében szükséges, hogy a szolgáltatók jobban figyelembe vegyék a felhasználói érdekeket a digitális szolgáltatások és platformok tervezése során. A politikai döntéshozóknak és kormányoknak sürgősnek kell tartaniuk annak biztosítását, hogy a sötét minták súlyos formáit ne engedélyezzék. Jelenleg ez alig történik meg.¹⁹

2.6. A dark patterns elleni védekezés

A *dark pattern* jelenség elleni védekezésre felhasználható a digitális szolgáltatásokról szóló rendelet 2022-es módosítása. A 2024 februárjától hatályos módosítás lehetőséget nyújt a tagállamoknak a jelenség szabályozására és jogorvoslatára.²⁰

A meglévő törvények alkalmazásának és betartatásának megkezdése mellett a politikai döntéshozóknak fel kell ismerniük, hogy a digitális terméktervezés egy új és egyre fontosabb szabályozási terület, amelyhez a kormányoknak szakértelmet kell felépíteniük. Ez kulcsfontosságú lépés, mivel más jogalkotási folyamatok és szabályozási projektek esedékesek a következő évek tekintetében, amelyekben a digitális platformok tervezésének fontosságát, illetve a szolgáltatásokat kell figyelembe venni. Az engedélyezéshez szakértelem is szükséges, a szabályozó hatóságoknak kell a megoldásokat

17 Sebastian RIEGER, Caroline SINDERS: *Dark Patterns: Regulating Digital Design*, Interface, <https://www.interface-eu.org/archive/publications/dark-patterns-regulating-digital-design> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

18 Netzwerkdurchsetzungsgesetz, <https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/BJNR335210017.html> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

19 RIEGER, SINDERS: *í. m.*

20 Az Európai Parlament és a Tanács 2022. október 19-i (EU) 2022/2065. rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról és 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet).

egyenrangúan megvitatniuk a vállalatokkal, és annak hatékonyságára, gyakorlatiaságára törekedniük.²¹

3. Jogszabályi környezet felépítése

3.1. Uniós jogszabályok

A jelenség tanulmányozása kezdetén még nem voltak a sötét mintákat lefedő konkrét jogszabályok, azonban 2022-ben elfogadták a digitális szolgáltatásokról szóló rendelet módosítását, amely nagy előrehaladást jelent a kutatásban.²²

A 2005/29/EK a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló irányelvet, az 1993/13/EGK a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló irányelvet és a 2006/114/EK a megtévesztő és összehasonlító reklámról szóló irányelvet érdemes megvizsgálni a jogszabályi környezet felépítése során. A 2005/29/EK irányelv nagyvonalakban a tisztességtelen kereskedelmi módszereket írja elő. Az 1993/13/EGK irányelv megállapítja azokat az uniós követelményeket, amelyek biztosítják, hogy a szabványos szerződési feltételek kereskedők általi használata méltányos és a fogyasztók számára érthető. A 2006/114/EK irányelv pedig a vállalkozások közötti kapcsolatokra vonatkozik, megvédi a kereskedőket különösen a többi kereskedő félrevezető reklámjaitól, és előírja azokat a feltételeket, amelyek mellett az összehasonlító reklám megengedett.

Az Európai Parlament és Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról tartalmaz előírásokat. Kiemelkedő fontossággal bír az irányelv 6. preambulumbekkezdése: *„Ez az irányelv ezért közelíti a tagállamoknak a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó jogszabályait, ideértve a fogyasztók gazdasági érdekeit közvetlenül sértő tisztességtelen reklámokat, amelyek ezáltal közvetett módon sértik a jogszerűen eljáró versenytársak gazdasági érdekeit is. Az arányosság elvével összhangban ez az irányelv védi a fogyasztókat az ilyen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok következményeitől, amennyiben ezek jelentősek, de elismeri, hogy egyes esetekben a fogyasztókra gyakorolt hatás elhanyagolható. Ez az irányelv nem vonatkozik a kizárólag a versenytársak gazdasági érdekeit sértő vagy a kereskedők közötti ügyletekhez kapcsolódó tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló nemzeti jogszabályokra, és nem is érinti azokat; a tagállamok – amennyiben úgy kívánják – a szubszidiaritás elvének teljes körű figyelembevételével és a közösségi joggal összhangban továbbra is maguk szabályozhatják ezeket a gyakorlatokat. Ez az irányelv szintén nem vonatkozik az üzleti vállalkozásokat*

²¹ RIEGER, SINDERS: i. m.

²² Az Európai Parlament és a Tanács 2022. október 19-i (EU) 2022/2065 rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet).

megtévesztő, de a fogyasztókat nem megtévesztő reklámról és az összehasonlító reklámról szóló 84/450/EGK irányelv rendelkezéseire, és nem is érinti azokat. Nem érinti továbbá az olyan elfogadott reklám- és piaci értékesítési gyakorlatokat, mint a jogszerű termékelhelyezés, a márkák megkülönböztetése vagy olyan ösztönzések felajánlása, amelyek jogszerűen befolyásolhatják a fogyasztók termékekről kialakított képét, és tájékozott döntéshozatali képességük megsértése nélkül befolyásolhatják a magatartásukat.” A preambulumbekkezdés értelmezésében a sötét mintákat nem fedi le a szabályozás. Az irányelv részletesen tartalmazza a megtévesztő mulasztásokat, az agresszív kereskedelmi gyakorlatokat, ugyanakkor a végrehajtást is, hogy a tagállamoknak a fogyasztók érdekében miként kell biztosítani a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok leküzdésére, valamint az ezen irányelv rendelkezései betartásának kikényszerítésére alkalmas megfelelő és hatékony eszközöket.²³

Az irányelv tartalmazza a tiltott gyakorlatok részletes listáját. A feketelista több mint 30 olyan módszert tartalmaz, amelyek minden körülmények között tisztességtelennek minősülnek. Az Európai Bizottság 12 leginkább visszaélősszerű módszert emel ki a listából. A hamis „ingyenes” ajánlatok esetében olyan módszerről van szó, amely hamis benyomást kelt az ingyenes ajánlatokról azáltal, hogy egy terméket „ingyenes”, „bónusz”, „adómentes” vagy hasonló kifejezésekkel jellemez. A fogyasztónak azonban a felmerülő költségeken kívül más összeget kell fizetnie. A közvetlen buzdítás is egy feketelistás módszer, amely során a gyermekek meggyőzik szüleiket vagy más felnőtteket, hogy vásároljanak nekik hirdetett termékeket. A televízió esetében tilos a gyerekekhez szóló közvetlen felhívás. A tiltólista kiterjeszti a tilalmat a teljes tömegmédiára, és ami a legfontosabb, az internetes reklámozásra. Szintén feketelistás módszernek számítanak a hamis állítások a termékek gyógyító tulajdonságairól.

Az irányelvből érdemes kiemelni, hogy a tagállamok számára továbbra is megengedett, hogy az irányelvnél szigorúbb nemzeti jogszabályokat alkalmazzanak. A végrehajtás során figyelni kell az elérendő céllal való arányosságra. A cél pedig az lenne, hogy biztosítsák a fogyasztóknak a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szembeni megfelelő védelmet. Az Európai Parlament és Tanács 2005/29/EK irányelve fontos kiindulási pont a sötét minták szabályozását illetően, hiszen számos idetartozó tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot tilt.

Az Európai Parlament és a Tanács 2006/114/EK irányelve a megtévesztő és összehasonlító reklámról szintén kiemelkedő fontossággal bír, hiszen szabályozza a reklámozást, segít felismerni annak megtévesztő jellegét.

3.2. Hazai jogszabályok

A magyar jogszabályozást illetően érdemes megvizsgálni az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvényt (Ektv). A törvény értelmében

²³ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról (2005. május 11.).

az elektronikus hirdetésekre vonatkozó szabályok képeznek fontos kiindulópontot a sötét minták esetében. A jogszabály szerint, az elektronikus hirdetéshez kapcsolódóan egyértelmű tájékoztatást kell adni az elektronikus hirdetés jellegéről, amint az hozzáférhetővé válik az igénybevevő számára; az elektronikus hirdető, illetve elektronikus hirdetés elektronikus levelezés vagy azzal egyenértékű egyéni kommunikációs eszköz útján történő küldése esetén a valós feladó személyéről, amint az hozzáférhetővé válik az igénybevevő számára; az eladásösztönző ajánlat – így különösen az árengedmény, ráadás, illetve ajándék – ilyen jellegéről, igénybevételeinek feltételeiről; és az eladásösztönző vetélkedő vagy nyereményjáték ilyen jellegéről, az abban való részvétel feltételeiről.²⁴ Amennyiben a felsorolt feltételek nem teljesülnek, gyakran lehet szó egyfajta sötét mintáról. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat megoldására szolgálhat a 2001. évi CVIII. törvény, hiszen ha a közvetítő szolgáltató nem tesz eleget az előbb felsorolt kötelezettségeknek, az elektronikus hirdetővel, az elektronikus hirdetési szolgáltatóval és az elektronikus hirdetés közzetevőjével együtt felel a meghatározott kötelezettségek megsértéséért. Az ilyen jogsértéssel okozott kárért a közvetítő szolgáltató az elektronikus hirdetővel, az elektronikus hirdetési szolgáltatóval és az elektronikus hirdetés közzetevőjével egyetemlegesen felel.²⁵

A 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról tartalmaz előírásokat. A jogszabályok alkalmazhatók a sötét minták esetében is. Olyan tevékenységről van szó, amikor a fogyasztók lehetőséget kapnak arra, hogy különböző vállalkozások vagy fogyasztók által kínált termékek esetében kulcsszó, kifejezés vagy más lekérdezés alapján végezzenek keresést, függetlenül attól, hogy az ügyletet végül hol kötik meg, jelentősnek minősülnek a keresés eredményeit bemutató oldalról közvetlenül és könnyen elérhető online felület egy külön részén rendelkezésre bocsátott, azokra a fő paraméterekre vonatkozó általános információk, amelyek meghatározzák a fogyasztónak a keresés eredményeként megjelenített termékek rangsorát.²⁶

A melléklet a 2008. évi XLVII. törvényhez a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat tartalmazza. A melléklet során sötét mintákat ismerhetünk fel, és az következtethető, hogy azoknak felismerése során alkalmazható ez a törvény. Egy konkrét példa erre, amikor egy reklámban gyermekkorúak közvetlen felszólítására kerül sor a reklámozott termék megvételére, illetve igénybevételeire vagy arra, hogy győzzék meg szüleiket vagy más felnőttet, hogy vásárolja meg számukra a reklámozott terméket.²⁷ Továbbá idesorolható az is, amikor a keresési eredmények megadása a fogyasztó online keresési lekérdezése alapján történik, anélkül, hogy egyértelműen felfednék a fizetett hirdetéseket vagy a kifejezetten a termékeknek a keresési eredmények közötti magasabb rangsorolását célzó fizetést.²⁸

24 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről, 14/A cikk.

25 Uo. 14/B cikk (3).

26 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról.

27 Uo., Melléklet, 28. pont.

28 Uo., 32. pont.

3.3. Román jogszabályok

Romániában a reklámozásról szóló 2000. évi 148. törvény is nagy jelentőséggel bír a sötét mintákra vonatkozó jogszabályi környezet felépítésében. A törvény értelmében tilos reklámozni mindazt, ami félrevezető jellegű, sérti az emberi méltóság és közérköls tiszteletét, magába foglalja a fajon, nemen, nyelven, származáson, társadalmi származáson, etnikai identitáson vagy nemzetiségen alapuló megkülönböztetést, kihasználja a babonákat, a hiszékenységet vagy az emberektől való félelmet, környezetkárosító magatartásra ösztönöz; elősegíti a jogszabályi rendelkezésekkel ellentétesen előállított vagy forgalmazott áruk vagy szolgáltatások értékesítését.²⁹

A törvény előírása szerint a reklám megtévesztő jellegének megállapítása érdekében figyelembe kell venni az áruk és szolgáltatások jellemzőit. Idesorolható annak elérhetősége, jellege, összetétele, rendeltetési helye, illetve az ezeken végzett vizsgálatok és kísérletek eredménye. Meg kell vizsgálni a szolgáltatás vásárlásának vagy nyújtásának gazdasági és jogi feltételeit. Fontos kitérni a hirdetés jellegére, amely során meg kell vizsgálni annak megjelöléseit, jogait. Akkor is megtévesztésről van szó, ha az áruk vagy szolgáltatások azonosítására és jellemzésére vonatkozó lényeges információk elhagyására kerül sor a címzett személyek félrevezetése céljából.³⁰

Romániában a 2008. évi 158., a *megtévesztő reklámról és az összehasonlító reklámról szóló törvény* előírja: ahhoz, hogy megállapítható legyen, hogy egy hirdetés megtévesztő-e, figyelembe kell venni a reklám minden aspektusát, különös tekintettel minden olyan információra, amely az árukra és szolgáltatásokra vonatkozik. Ide sorolható az áruk elérhetősége, jellege, összetétele, annak gyártási módja és időpontja. A szolgáltatásnyújtás esetében pedig meg kell vizsgálni a rendeltetésüket, a műszaki-funkcionális paramétereit, a földrajzi vagy kereskedelmi származást. A várt eredmény a felsorolt vizsgálatok révén derül ki. Figyelni kell az ár kiszámításának módjára és a szolgáltatásnyújtás feltételeire. A reklámozása során meg kell vizsgálni a hirdető személyazonosságát, eszközeit, képesítését. Az ipari, kereskedelmi és szellemi tulajdonjogokat is fontos ellenőrizni, ahogyan a hirdető személy kitüntetéseit is érdemes figyelembe venni.³¹

Ugyanakkor fontos kiemelni Romániában az audiovizuális törvényt (*Legea Audiovizualului*),³² amely meghatározza a kereskedelmi közlemények formáit és az Audiovizuális Szabálykönyvet (Codul Audiovizual),³³ amely a megtévesztő vagy agresszív kereskedelmi gyakorlatra vonatkozó tilalmakat írja elő.

3.4. A Facebook-ügy

A C-498/16. sz. ügyet is fontos megvizsgálni, hiszen szintén egy online közegben történő tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra példa az az eset, amely a

²⁹ 2000. évi reklámozásról szóló 148. törvény, 6. cikk.

³⁰ *Uo.*, 7. cikk.

³¹ 2008. évi, a megtévesztő reklámról és az összehasonlító reklámról szóló 158. törvény, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/95934> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

³² 2002. évi 504. audiovizuális törvény.

³³ 2011. évi audiovizuális szabálykönyv, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/Afis/186636> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

Facebook-szolgáltatóra irányul. Ez esetben a Bíróság a 2001. évi 44. rendelet 16. cikkének (1) bekezdését értelmezte, és azt a döntést hozta, hogy az nem alkalmazható a fogyasztó olyan keresetére, amely arra irányul, hogy a lakóhelye szerinti bíróság előtt ne csak saját igényeit, hanem az ugyanebben a tagállamban, más tagállamokban vagy harmadik államokban lakóhellyel rendelkező fogyasztók által engedélyezett igényeket is érvényesítsen.³⁴

Amit még nagyon fontos kiemelni a Facebook-weboldal tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatára nézve, az a *Cambridge Analytica*-ügy, amelyben egy közismert botrányról van szó. A nevét a Cambridge Analytica elemzőcégről kapta, amelyről azt bizonyították be, hogy a Facebook hiányosságait kihasználva 87 millió ember személyes adataihoz fért hozzá illetéktelenül, tisztességtelenül. Az így szerzett információkat pedig illegálisan felhasználták, ami ellentmondott a magánélet védelmének. A felelősök tehát 87 millió felhasználó személyes adataival élhettek vissza, ebből 2,7 millió uniós állampolgár. Ennek következtében a Parlamentben vitát tartottak, amely során a Facebooknak a képviselők kérésére tisztáznia kellett az adatkezelési gyakorlatát, és eleget kellett tennie az Általános Adatvédelmi Rendelet (GDPR) feltételeinek.³⁵ A csoportos pert a felhasználók 2018-ban indították. Kártérítést követeltek a Facebook anyavállalatától, hiszen személyes jogaik sérültek, a bűncselekmény azonban 2016-ban történt. A botrány oka az volt, hogy a Zuckerberg által vezetett Facebook felhatalmazást adott a Cambridge Analytica nevű adatbányász cégnek arra, hogy hozzáférjen a felhasználók adataihoz, és a megszerzett információkon keresztül főként politikai hirdetésekkel bombázzák a felhasználókat. Ez az ügy azért bír nagy jelentőséggel, mert az amerikai elnökválasztás nyertese, Donald Trump is igénybe vette a vállalat szolgáltatásait. Így az amerikaiak millióit tudta személyre szabott üzenetekkel bombázni, amely során nagymértékben befolyásolta a szavazás végeredményét.³⁶

2021 októberében, miután Frances Haugen Facebook-alkalmazott közzétette a Facebook-tevékenységeket, az NPR újra megvizsgálta a Cambridge Analytica adatbotrányát, és megállapította, hogy a Facebook nem vállalta a felelősséget az ottani viselkedésükért, és a fogyasztók sem részesültek kártérítésben. A Facebook beleegyezett abba, hogy rendezzen egy pert, amelyben egy nem titkolt összegű kártérítést követelnek. 2022 decemberében a Meta Platform beleegyezett, hogy 725 millió dollárt fizet, hogy rendezze a Cambridge Analyticával és más harmadik fél cégekkel való helytelen felhasználói adatok megosztásával kapcsolatos magánpert.³⁷

34 C-498/16. számú ügy, *Maximilian Schrems kontra Facebook Ireland Limited*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:62016CC0498> (letöltés ideje: 2024. 02. 18.).

35 Általános adatvédelmi rendelet alkalmazása, 2018. 05. 24. <https://eur-lex.europa.eu/content/news/general-data-protection-regulation-GDPR-applies-from-25-May-2018.html?locale=hu> (letöltés ideje: 2024. 02. 28.).

36 A bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az EU–USA adatvédelmi pajzs működésének második éves felülvizsgálatáról, Brüsszel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52018DC0860> (letöltés ideje: 2024. 02. 28.).

37 Sam SCHECHNER: *Meta to Pay \$725 Million to Settle Cambridge Analytica Lawsuit*, The Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/articles/meta-to-pay-725-million-to-settle-cambridge-analytica-lawsuit-11671797385> (letöltve: 2024. 02. 18.).

4. Összegzés

Az interdiszciplináris megközelítésű kutatás rávilágított arra, hogy mennyire fontos más tudományterületet is megvizsgálni egy adott témában, hiszen számos ok-okozati összefüggést találunk, ugyanakkor olyan szabályzással, definíciókkal találkozunk, amelyeket fel tudunk használni az adott esetben. Mind a reklámjogi, mind a versenyjogi, majd a dark patternsek tanulmányozása felvilágosított, hogy mik számítanak tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak online közegben, és hogy milyen jogszabályokat tudunk alkalmazni ezzel szemben. A témából adódóan úgy érzem, hogy a felsorolt módszerek által kialakul egy kép az érintett célcsoport problémáiról, amelyeket kutatásom során kiemelek, és megoldást keresek rá. Így a felhasználók megismerhetik a trükkös tervezési módszerek típusait, amelyek az emberi viselkedést manipulálják. A kutatás segíti a felhasználót a dark pattern jelenség megelőzésében, azáltal, hogy az kritikus-sá és figyelmessé válik az online felületek használatakor. A kutatás előrehaladásában fontos szerepet játszik az is, ha a felhasználók alaposabban ellenőrzik az adatvédelmi beállításokat, átolvassák az arra vonatkozó feltételeket. További célom pedig, hogy a jelenség bemutatásával hozzájárulhassak a témával kapcsolatos ismeretek bővítéséhez. A kutatás során tehát arra fókuszálok, hogy a dark pattern jelenségek felismerhetők legyenek, és arra is, hogy miként lehet védekezni ellenük az online felületeken.

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből – európai kitekintéssel*

Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből – európai kitekintéssel*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2022. 220 oldal

A múltba való visszatekintés – különösen napjaink rohanó világában – több szempontból is különös jelentőséggel bír. Magában hordozza az elődeink előtt való tisztelgés mellett gondolataink olyan alapokra helyezését, amelyek felgyorsult életünkben erős kapaszkodókat jelenthetnek, és felvértezhetik az elmúlt korok tanulságaival a jogász hivatások művelését. A múltba való visszatekintés az idő relativizálásával így cezúrákat alkot, gondolatainkat új utakra terelve olyan tények és megoldások birtokába helyezhet, amelyek a jelenkor dinamikus kihívásainak kreatív megoldási lehetőségeit is erősíthetik. Veress Emőd kolozsvári jogászprofesszor nem először vállalta fel a fentiek szellemében a jogtörténet és a hatályos jog ezen összefüggéseinek széles szakmai nyilvánosság elé tárását, elegendő csak legutóbbi, a szindikátusi szerződésekről írott munkájára utalni, amelyben kimutatott adott esetben évszázados megoldások napjainkban való alkalmazása mellett is számos érvet és bizonyítékot szolgáltatott.

A múlt tehát tényszerű, és tanulságai a jelennek üzennek a *historia est magistra vitae* évezredes tapasztalatának szellemében. A múlt és a jog kapcsolatát, a köztük fennálló okozati összefüggéseket kutató és vizsgáló jogtörténet művelése ennek megfelelően és annak ellenére, hogy a hatályos jog alkalmazása során háttérbe szorul, a fenti alapokon különös célokat és feladatokat egyesít magában. A jogtörténet nem vitásan és elsődlegesen a hatályos jogintézmények alapjainak történeti nézőpontból való feltárását és megértését segíti elő. Mindezek mellett, illetve mindezek segítségével ugyanakkor a jogtörténet az eredményei által a jelen jogalkotója és jogalkalmazója számára egyaránt biztosítja a jog történeti értelmezésének alapjain túl annak tanulságait is. A jogtörténeti tanulságok pedig jogalkotási és érvelési kiindulópontokat is lefektethetnek, mintegy kijelölve és történelmi tapasztalattal is alátámasztva a jogfejlődés jövőbeni útjait. Mindezeknek megfelelően jogalkotói és jogalkalmazói oldalról tekintve a jogtörténet a jogfejlődést és a jogalkotást befolyásoló, a változó körülmények okán az újabb kihívások megválaszolásához szükséges alapokat és megoldási lehetőségeket magában foglaló, valamennyi jogág esetében a jövőre nyitott jogtudományi terület. Következésképpen

a jogtörténet által megismerhető hagyományok és jogalkotási örökség nem tekinthető az elmúlt korok statikus és poros hagyatékának, hanem ellenkezőleg, az valamennyi jogász hivatásrend *lege artis* művelésének megkerülhetetlen záloga.

Jogtörténeti kontextusból tekintve napjaink magyar jogrendszerét, az elmúlt évek kodifikációs eredményeit, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy milyen gyökereket, hagyományokat vállalt fel a törvényhozó, és mennyiben érhető tetten az évezredes magyar jogfejlődés a megalkotott kódexekben, illetve azok milyen szűkebb és tágabb kontextusban helyezhetők el. Veress Emőd, a kolozsvári jogi műhely évszázados hagyományaihoz méltón ezen kérdésekre keresve a választ folytatott az elmúlt időszakban magánjogtörténeti kutatásokat, amelyeknek szintetizált eredményeit a Forum Iuris Könyvkiadó gondozásában tárja legújabb kötetében a szélesebb, így nem csak a szakmai közönség elé.

Veress Emőd a polgári jog professzoraként pontosan a fenti kérdések mint kutatási vezérelvek alapján hiánypótló, napjaink jogászaival mellett a történelem iránt érdeklődő közönségnek címzett jogtörténeti kutatásával a magyar magánjogi kodifikáció történetét középpontba helyező, de azt szűkebb – kelet-közép-európai – és tágabb – európai – összefüggésekben tárgyaló legújabb monográfiájában tablószerűen, mégis részletgazdagon törekedett a jogtörténet fenti céljai és feladatai által meghatározott eredmény elérésére. A megszületett kötet térben és időben oly módon helyezi el a magyar magánjogot, hogy az európai, illetve a kelet-közép-európai kontextusban részben a külső szemlélő nézőpontját vállalja fel, de megfelelő arányérzékkel a kötet egyensúlya és ezáltal sajátosan magyar és erdélyi kontúrai nem vesztek el. A célként és címként meghatározott magyar magánjog fókusza így térben és időben úgy ível át az évszázadokon és kontinensünkön, hogy a sorok tisztelettel és szakmai alázattal alkotott fejezetei szorosan vezetnek el a bemutatott kódexek mellett és között a magyar magánjog fejlődéstörténetének európai szintű tárgyalásához.

Több mint két évszázad vertikális és közel egytucatnyi jogrendszer horizontális dimenzióját felvállalni különös szakmai és tudományos kihívás. A feladatot a szerző a kötet három, egymással szoros összefüggésben álló részében akként oldotta meg, hogy bár mindvégig szem előtt tartotta a magyar magánjog öröksége és hagyományai előtti tisztelet és szakmai alázat vezérelvét, összefüggéseiben törekedett és valósította meg a civiljogi kodifikációtörténet eseményeinek európai kontextusban, történelmi sérelmektől mentes elfogulatlan tárgyalását. A tér és az idő által meghatározott kereteket kitöltő fejezetekben bemutatott események láncolata így nem kizárólag leíró jelleget hordoz magában, hanem annak célja a magánjogtörténet felvázolásával a magánjogi dogmatika egyes alapkérdéseinek új megvilágításba helyezése, amely által bizonyos jogértelmezési kérdések egyes államokban eltérő, ugyanakkor napjainkban is aktuális kiindulópontjai megragadhatóvá válnak. A cél és a kötet indoka tehát a jogtörténet jövőre nyitott tudományos jellemzője mellett a magánjog dinamikájában és térségünk jellegzetességeiben lelhető fel. A jogtörténeten túl tehát ahogyan az életviszonyok sokasága és összetettsége különös jogalkotási impulzusként jelentkezik minden egyes államban, úgy az érintett államok sem hagyhatják figyelmen kívül ezen életviszonyok társadalmi alapjainak hasonlóságát, azonosságát, amelyek mellett szintén nem lehetnek közömbösek egymásba fonódó történelmi gyökereinkkel, valamint európai

összefüggésben a számtalan, szoros gazdasági és államközi viszonyokkal szemben. Ezen összetett viszonyok megértése, alapjainak feltárása pedig a jogtörténeten belül nemcsak a közjogtörténet sajátja, hanem ahogyan Veress Emőd monográfiája is bizonyítja, magánjogi aspektusból is megközelíthető, illetve ezen megközelítést egyebekben igényli is.

A tudományos vizsgálat alapja magának az elemzés tárgyának a rögzítése. Ennek megfelelően a monográfia első részének kapcsolódó fejezetei a kodifikáció kérdésének rögzítésén túl a jogintézmény általános kritikai elemzését is felvállalja. A kapcsolódó sorok e körben nem csak annak leírására vállalkoznak, hogy a magánjogi kodifikáció történeti síkját bemutassák, sokkal inkább arra a kérdésre kívánnak választ találni, hogy a kodifikáció mint jogalkotási eredmény mennyire tekinthető egy adott joganyag rögzítésének, konzerválásának, továbbá miként nyitja, nyitotta meg a jogfejlődés új útjait. A kodifikáció lehetséges útjai közül a szerző így ismerteti a *consolidatio*, a *receptio*, a *codificatio* eszközzeit, amelyeket a jogalkotás jogpolitikai indokaival és értékválasztási lehetőségeivel együttesen kezel, így adva választ a felmerült kérdésekre. A lehetséges eszközök, minták és modellek közötti jogalkotási döntés kiindulópontjai és indokai napjainkban is üzenetértékkel bírnak, különösen, de nem kizárólagosan egyes külföldi jogintézmények hazai jogba ültetésének lépéssorozatai esetében. A klasszikus, nyugat-európai kódexek megszületése bemutatásának értékét pontosan ezen értékválasztási lehetőségek felvázolása adja, amelynek üdítő színfoltját képezi e kódexek állandósága titkának keresése. Másképpen megfogalmazva, valamennyi vizsgált törvénykönyv időtállóságának sarokköveit nem öncélúan mutatja be a szerző, hanem éles szembesítés útján fogalmaz meg kritikát napjaink olykor túlzó, fragmentált – és ezáltal a jogbiztonságot és az önkéntes jogkövetést is veszélyeztető – szabályozási megoldásaival, rámutatva az évszázados hagyományban gyökerező alapvetések napjainkban is aktuális helyességére. A kodifikáció általános célja pontosan a fenti szembesítéssel válik nyilvánvalóvá, külön kiemelve – egyben intve – a jogalkotót, hogy teljes kodifikáció elvégzése nemcsak hogy lehetetlen, de az életviszonyok összetettsége, dinamikája által a magánjog területén alapvetően célszerűtlen is. Az intés hangsúlyát a dogmatikai megalapozást követően levont következtetések emelik ki, amelyek szerint a kodifikáció célja és indokai összetettek, és azok nem szűkíthetők le a joganyag megismerhetőségére és rendszerezésére. A helyes kodifikáció e célokat meghaladva évszázadokon átívelő módon megfelelő alapot nyújthatnak a jogbiztonság megerősítése mellett a jogfejlesztésre, a jogalkotói értékválasztás útján egy adott állam jogából is táplálkozó identitás megerősítésére is. A kötet első részének idézett alapvetései által már tételesen is bemutathatóvá és érthetővé válnak a kiemelkedő jelentőségű jogtörténeti korszak magánjogi vívmányai, amelyek a partikularizmustól mentes modern jogállam sarokköveivé váltak Európában. Magától értetődően elsőként tárgyalja a mű a francia *Code Civil* megalkotásának történetét, de a magyar magánjog fejlődésére hatványozottabb mértékben közvetlen hatást gyakorló osztrák Általános polgári törvénykönyv, az *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* tárgyalása az, amely különös hangsúllyal és műgonddal, annak korábbi kodifikációs kísérleteinek ismertetésével is bemutatásra kerül. E két kódex összevetése egyben alkotmányjogi kontextust is nyer a műben, amikor a szerző a francia nemzetállami gondolkodás és a Habsburg Birodalomban

valós államszervezeti kihívást jelentő többnemzetiségű állam kérdését a megfelelő magánjogi összefüggésekbe helyezi, amely a törvénykönyvek értelmezési útjait a későbbiekben alapvetően határozták meg. Hasonlóképpen kerül bemutatásra az időben nemzedékekkel később hatályba lépett, de kodifikációs kísérletek által a fenti két kódex megszületésétől elválaszthatatlan német Polgári törvénykönyv, a *Bürgerliches Gesetzbuch* sajátos története. Ez utóbbi törvénykönyv jelentőségét a történeti jogi iskola mellett a német jog hagyományos magyar követése is alátámasztja, egyben a magánjogi kodifikációs kísérletek során is érvelési impulzusokat szolgáltatott hazánkban a kötet által is bemutatott módon. A teljes nyugat-európai képhez természetesen hozzá tartozó svájci és olasz kodifikáció megemlítése után a kötet első részének második fejezete emelendő ki, amely a legújabb kori magyar nyelvű magánjogtudományban igazi kuriózum. A hatályos Polgári törvénykönyv kodifikációja során különös szakmai vitát generáló monista-dualista dogmatikai vita bemutatása vezet át az első részben a szűkebb térségünkre, Kelet-Közép-Európába. A monista-dualista vita magyarországi szempontjai a hazai szakirodalomban lényegében véve teljes mértékben feldolgozott terület, éppen ezért az átvezető fejezet e vita romániai lefolyását tartalmazza, és egyben a legújabb kori román magánjogi kodifikációtörténet rendkívül tanulságos történetét tárja az olvasó elé. Az átvezető fejezet másik értéke pedig kétségtelenül abban lehelhető fel, hogy a kötet a nyugat-európai színteret elhagyva a vizsgálatot közép-kelet-európai térségbe helyezi.

Míg a klasszikus nyugat-európai kódexek története mind az egyetemes jogtörténet, mind pedig a polgári jogi stúdiumok megkerülhetetlen tankönyvi részeként általánosságban ismert jogalkotási eredmények, a közép-kelet-európai magánjogtörténet néhány bekezdés kivételével alig, vagy egyáltalán nem jelenik meg a jogi felsőoktatás alatt, és így a hazai szakmai közéletben sem élvezi azt a figyelmet, amelyet a részben hasonló történelmi fejlődés, részben pedig a mindennapi hivatásgyakorlás során megérdemelnének ezen államok. A monográfia ezen fejezete a fent nevezett hiánynak a betöltésére is vállalkozik, miközben a jogtörténet céljait szem előtt tartva nem kizárólag ismertetésre és leírásra szorítkozik, hanem olyan alapvető kérdések megválaszolására is, mint többek között az érintett államok magánjogi rendszerének összetett elemzése, a monista-dualista kérdéskör vizsgálata, a mintaadó nyugati kódexek közötti választási lehetőségek bemutatása, illetve a modellkövetés és -átültetés mélységeinek, intenzitásának feltárása. A vizsgálat e körben időben osztott, figyelemmel az államjogi viszonyok sajátosságaira. Ennek megfelelően külön kérdésként jelennek meg a hosszú XIX. század egyes szakaszainak eltérő hatásai, illetve az I. világháborút követő időszakban megváltozott körülmények összessége, és természetesen a szovjet típusú diktatúrák magánjogot is tagadó korszakának jellegzetességei, valamint a legújabb kor eredményei. Míg a XIX. század első, tárgyi szempontból jelentős korszakában a térség államai a nagyhatalmi keretek közötti térben csak korlátozottan élhettek szuverén jogalkotással, az ekkor lezajlott kodifikáció szükségképpen modernizációs célokat és államépítési jellegzetességeket helyezett középpontba. E célok által meghatározott kodifikációs hullám Veress Emőd általi bemutatása így az alkotmánytörténet tudományának árnyalása mellett arra is alkalmas, hogy feltárja és bemutassa a magánjog mint a szabadság eszközének kiteljesedését és e szabadság szolgálatát. A francia,

osztrák, orosz, porosz és török uralom alatt álló államok függetlenségi küzdelmeinek magánjogi szempontú bemutatása tehát összességében e folyamatok közismertebb eseményeit helyezi új megvilágításba, amely által a korszakban zajlott kodifikációs kísérletek és eredmények értékét tehát nemcsak magánjogi szempontból, hanem az adott állam identitásának nézőpontjából is lehet és kell értékelni. A XIX. század azon szakaszában, amikor ezen államok egy része állami függetlenséget elnyerve ténylegesen is megindulhatott a modern államfejlődés útján, a magánjogi kodifikáció céljai és indokai, eredményei már a nemzetépítés jellegadó eszközeivé váltak.

A XX. század első felében a történelmi folyamatok a magánjogi kodifikáció útjaira is különös hatást gyakoroltak. A nagyhatalmi struktúrák addigi, megváltozhatatlannak és állandónak tekintett szétesését követően függetlenségüket ekkor elnyert államok részben a XIX. század második felében tapasztalt nemzetépítési és modernizációs kihívásokkal találkoztak, míg az államhatárok módosulása egyes államokban a partikularizmus megismétléséből fakadó jogegységesítési aspektust is nyertek, egyes államokban pedig e kérdések együttesen jelentkeztek. Az e kihívásokra és feladatokra adott megoldási lehetőségeknek sajátos fejlődési ívére pedig a II. világháborút követő időszak adott egészen új irányvonalat a szovjet jog magánjogot is elvető átültetésének kötelezettségével. A szerző e tárgykörben is alapos kritikai elemzést végzett el, azaz nemcsak bemutatta az érintett államok – Szerbia, Montenegró, Lengyelország, Szlovákia, Horvátország, Szlovénia, Csehszlovákia, Románia és Magyarország – ekkoriban alkotott magánjogi jogalkotási eredményeit, hanem azok szervesen összetartozó kapcsolódási pontjainak bemutatására is vállalkozott. Míg a szovjet jog befogadásáig terjedő időszakban a jogfejlődési ív egyértelműen lehetővé tette az eltérő államok sajátosságainak érvényesítését és jogalkotási döntéseinek bemutatását, addig a XX. század kommunista totális államberendezkedést valló időszaka szükségképpen vezetett el azok kényszerű elvetésére. A szerző ennek megfelelően vállalta fel a szocialista polgári jog jellegadó tulajdonságainak és ismérveinek kritikai elemzését is, amely tárgyilagos vizsgálat egyensúlyát és elfogulatlanságát e körben valamennyi állam jogának azonos súlyú ismertetése alapozta meg. Ennek megfelelően és a választott módszertan eredményének köszönhetően a kommunista totális államok által megtört magánjogfejlődés új útjainak bemutatása napjainkig terjedően is kellő mértékben válhatott megalapozottá. A szerző e körben elemezte és tárgyalta mindazon államok esetét, amelyek új kódexet alkottak azokkal, akik a korábbi törvénykönyvek módosításával fejlesztették, illetve fejlesztik napjainkban is magánjogukat. A kodifikáció céljai és indokai alapján megfelelő érvek és ellenérvek ütköztetésével így a kötet első részének zárófejezete mintegy keretbe foglalja és egyben megalapozza a második rész, a magyar magánjogi kodifikáció történetének térbeli és időbeli kereteit.

A kötet második részében a magyar magánjogi kodifikáció 1959-ig terjedő időszakának történetét találja az olvasó az első rész szerint meghatározott célok és indokok együttes figyelembevételével. A magyar magánjog hagyományos útjának és örökségének részletes elemzése és tárgyalása a múlttal való szembenézés mellett azt a célt is magában hordozza tehát, hogy a tisztelet mellett a magánjogunk történeti vívmányai szélesebb körben is megismerhetővé váljanak. A magyar magánjogtudomány korabeli nagyjai, magas szintű művelői példája, álláspontjainak ismertetése nem csak a

megemlékezés eszközei, hanem látványos bizonyítékai a II. világháborút megelőző korszak kimagasló szintű magyar magánjogának. Külön értékes elem, és egyben a magyar magánjogi kodifikáció történet napjainkban kevésbé tárgyalt témája az osztrák Általános polgári törvénykönyv hazánk jogéletében betöltött szerepének ismertetése. Az osztrák Általános polgári törvénykönyv különleges hatályának kérdése szervesen kapcsolódik a kötet első részében tárgyalt történelmi folyamatoknak. A kódex ugyanis a szűkebb értelemben vett Magyarországon ugyan alig egy évtizedig volt hatályban, de a kiegyezéssel helyreállított Magyar Királyság erdélyi területein valójában nyolc évtizedig élő magánjogi kódex volt. Nem vitásan Magyarország első kodifikált Polgári törvénykönyve az 1959. évi IV. törvény volt, de az osztrák Általános polgári törvénykönyv magyar jogterületen való kettős élete különleges jogtörténeti vizsgálatokat érdemel. E körben nem túlzás azzal a megállapítással élni, hogy Magyarország egyszerre volt a kodifikálatlan és a kodifikált magánjog hazája, de e kettősség napjainkra szinte feledésbe merült. A kodifikált és a kodifikálatlan magánjog párhuzamos léte a kelet-közép-európai államok kodifikációs kihívásainak kontextusában és ismertetett történelmi folyamatában is értelmezhető, így a kötet első és második része közötti közvetlen kapcsolat új értelmet is nyerhetett.

A kodifikálatlan, szokásjogi magyar magánjoggal kapcsolatban kötet különös értékét képezi a szerző azon kutatási eredményeinek szintézise, amelyek – más munkákkal együttesen – a köztudatban teljesen félreértett módon a hagyományos magyar magánjog kritikáinak élet vehetik el. Mint ismeretes, magyar magánjogi kódex hiányából, illetve a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek kudarcából többen azt a téves és felületes következtetést vonták, illetve vonják le napjainkban is, hogy a hagyományos magyar magánjog középkori, feudalista maradvány volt, amelyet nemcsak a megkésetttség és elmaradottság jellemezett, hanem maga a magyar magánjogi kultúra és környezet is nélkülözötte a modernség, a jogállam és jogbiztonság ismerveit. Veress Emőd kutatásai és a tárgyi kötetben is közölt eredményei, összhangban a magánjogtörténet és a magánjogtudomány álláspontjával, nem csak ezen tételeket cáfolják, hanem a pontosan a magyar magánjogi kodifikációval kapcsolatos történeti viták bemutatása által bizonyítják e felületes vélemények megalapozatlanságát. Veress Emőd e körben széles eszköztárat alkalmaz, a történeti összefüggések ismertetését követően a magyar magánjogi kodifikáció alapjait az első részben kialakított keretek között megfelelően helyezi el, és a korabeli álláspontokat felsorakoztatva mutatja be a modern magyar állam megteremtésére irányuló magánjogtörténeti folyamatokat. E folyamatokat illetően nem hagyja figyelmen kívül a kiegyezés által meghatározott viszonyok sajátosságait, amelyek politikailag az osztrák Általános polgári törvénykönyvvel való szakítás legitím indokait jelentették, ugyanakkor a kodifikációt a magyar jogalkotó *ab ovo* akkor nem utasította el. A magánjogi kodifikációs vita pontosan e körülmények sajátos nemzeti szempontjait tárják fel, ugyanakkor a nemzetközi kitekintésekkel, különösen a német történeti iskola hazai eredményeivel való érvrendszer bemutatása pontosan azt bizonyítja, hogy a magyar magánjogtudomány ekkoriban Európa élvonalába tartozott. A magyar jogalkotó, illetve a magyar jogtudomány művelői nemcsak figyelemmel kísérték a nyugat-európai kodifikáció, illetve a nyugat-európai jogtudomány eredményeit és legújabb fejleményeit, irányvonalait, hanem azokat a hazai vitákban megfelelően

parafálták, illetve egyes jogterületeken jogalkotási eredményeket is elértek. A kötet ennek megfelelően nem egyszerű betekintést nyújt a kor magánjogászai nagyjainak gondolatvilágába, hanem bemutatja a kodifikációs előkészítő munkálatokat, kódex-tervezeteket és azok részeredményeit, magánjogi törvényeit is, amely folyamatban egyebekben külön hangsúlyt képezett a párhuzamosan élő jogrendszerek felszámolása, a magyar magánjog Mohács óta fennálló hasadásának megoldása. Különösen napjainkban bírnak jelentőséggel azon sajátos szempontok, amelyek a kapcsolódó fejezetekben – a korszak ma is elismert nagyjai mellett a már sajnálatosan feledésbe merült jogtudósok véleményeivel együttesen – a megfontolt, kiforrott alapokon nyugvó jogalkotás mellett érveltek, akár annak árán is, hogy egyes kérdések kodifikációja időlegesen hátrányt is szenvedhet.

A második rész leghangsúlyosabb eleme a Trianont követő korszak, amely elentétben a korábban tárgyalt államok esetével, Magyarországon megszüntette a jogi partikularizmust, ugyanakkor az elszakított országrészekben a magyar magánjog az államhatárok változásától függetlenül tovább élt. Trianon traumája a korszakban a revizionizmus és irredentizmus megszületését eredményezte, amely a magánjogi kodifikációs kísérletekre is szükségképpen hatással volt. Bár a magánjogi partikularizmus megszűnt Magyarországon, a magyar magánjog határokon átvívelő továbbélése az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat sorsát alapvetően befolyásolta, a revízió vélt akadályaként Werbőczy Tripartituma sorsára juttatta, igaz, a hatályos Polgári törvénykönyvre való hatása napjainkban is élő örökség. A kötet különösen értékes része az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslattal kapcsolatos vita, illetve a kódextervezet kudarcá egyéb okainak bemutatása Szladits Károly kodifikációpárti érveinek tételes bemutatásával. Szladits Károly kötetben ismertetett érvrendszere kodifikációs vitairatként ma is megfontolandó gondolatokat tartalmaz, különösen a sajátos magyar magánjogi jellegadó intézmények fontossága hangsúlyozása mellett a bírói jogalkalmazói felelősség és a jogbiztonság területein. Érdekes elem e körben Szladits Károly cáfolata az angol precedensjog és a hagyományos magyar szokásjog érveivel kapcsolatban, amely – az Aranybulla és a Magna Charta alkotmánytörténeti összefüggései analógiájára – közmondásos toposzokat tett semmissé.

A kötet harmadik része keretbe foglalja, egyben más megközelítésbe is helyezi a monográfia tárgyát, amikor a szerző Erdélyre mint jogtörténeti térre összpontosít. Erdély mint jogtörténeti tér bemutatása Veress Emőd több munkájában, általa szerkesztett kötetben korábban is hangsúlyosan jelent meg, annak ismételt megjelenítése jelen monográfiában is több okból indokolt. Erdély egyrészt záróköként értelmezhető a nyugat-európai tér és a kelet-közép-európai tér között elhelyezett magyar magánjogi kodifikációtörténetben, másrészt pedig Erdély a fentebb ismertettek szerint a részben kodifikált magyar magánjog hazája volt nemcsak az osztrák Általános polgári törvénykönyv, hanem a Tripartitum formális jogforrási jellege okán is. Erdély ebben a kontextusban tehát a magyar magánjogtörténeti tér kodifikációs alternatív országa, másrészt pedig alkalmas a magyar magánjog Trianont követő határon túli túlélése mellett a partikularizmus felszámolására irányuló állami jogegységesítés másik oldalának bemutatására. Ennek eszközeként Veress Emőd a magyar magánjog hatályát fokozatosan visszaszorító román jogegységesítés dilemmáit tárgyalja, mintegy

párbeszédként reflektálva az előző részben kifejtett magyar kodifikációs kihívásokra Trianont követően. A jogegységesítés mellett ebben korban a nemzetállam építésének XIX. századtól ismert magánjogi eszközei is megjelentek a területen, így annak részletes elemzésével a szerző nemcsak a magyar magánjog visszaszorítását mutatja be soraiban, hanem a határon túli magyar nemzetrészek közül napjainkban is a legnagyobb lélekszámú kisebbségének akkori nehézségeit is. A magánjog mint a nemzetépítés eszköze és akkori eredményei több jogszabály esetében napjainkra is kiható jelentőséggel és hatállyal bírnak, de e körben is a tudományos szempontok szerinti vizsgálatra vállalkozott a szerző. Ennek megfelelően elfogulatlanul kerül tárgyalásra a kor egyik legnagyobb kodifikációs erőfeszítése, II. Károly román király – egyébként hatályba nem lépett – Polgári törvénykönyve, a román jogegységesítés egyéb eszközei, de a II. bécsi döntést követően a magyar jogegységesítés erdélyi eredménye, amelyek végső soron a több évszázados erdélyi magánjogi partikularizmus felszámolását eredményezték a II. világháború napjaiban. E rész különös elemeként a kor egyik szemtanúja is megidézésre kerül dr. Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd személyében, akinek emlékiratai felidézésével a szerző betekintést nyújt az erdélyi magánjogi térsajátosságaiiba a XX. század elejétől, többek között tárgyalva tisztán szakmai területeket, mint a szindikátusi szerződés, a magánjog – ma is aktualitással bíró – különböző nyelveken való művelése, szakmai-közéleti tárgyköröket, mint az impériumváltás és annak közjogi következményei az ügyvédi kar tekintetében, és közéleti kérdéseket, mint a kisebbségi magyar sors kihívásai.

A szemtanú emlékeinek – a hagyományos magyar magánjog erdélyi művelésének és annak államhatárokat túlélő különleges gyakorlatának – felidézésével zárul a kötet.

ILYÉS KINGA

Sebastian Bong: *Gesellschaftsrechtliche Wirkungen einer Familienverfassung: Zur rechtlichen Relevanz einer tatsächlichen Willenseinigung mit Rechtsgeschäftsbezug in Familiengesellschaften*

Sebastian Bong: *Gesellschaftsrechtliche Wirkungen einer Familienverfassung: Zur rechtlichen Relevanz einer tatsächlichen Willenseinigung mit Rechtsgeschäftsbezug in Familiengesellschaften*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2022. 485 oldal

Sebastian Bong „*Gesellschaftsrechtliche Wirkungen einer Familienverfassung: Zur rechtlichen Relevanz einer tatsächlichen Willenseinigung mit Rechtsgeschäftsbezug in Familiengesellschaften*”¹ című könyve részletesen elemzi a családi alkotmányok szerepét és jogi relevanciáját a családi vállalkozások kontextusában. A mű alapvetően arra keresi a választ, hogy a családi alkotmány miként járulhat hozzá a családi vállalkozások hosszú távú fenntarthatóságához, valamint milyen jogi hatásokat vált ki a társasági jog keretein belül.

Sebastian Bong jogtudományi tanulmányait a hamburgi Bucerius Law School keretében végezte. Szakmai gyakorlatát a Hanseatisches Oberlandesgerichtnél töltötte. Tudományos munkatársként tevékenykedett a hamburgi Max-Planck Intézetben. 2018 óta közjegyzőhelyettes, 2022 óta közjegyző.

A kötet bevezető része összefoglalja a családi vállalkozások és a családi alkotmány jelentőségét, valamint azokat a kihívásokat, amelyekkel ezek a vállalkozások szembe-sülnek. A szerző hangsúlyozza, hogy a modern családi vállalkozások fenntartása nem csupán jogi eszközökkel érhető el, hanem ez jelentős mértékben múlik a családtagok közötti bizalmon, a közös értékeken és az együttműködés iránti elkötelezettségen. Egy vállalkozás hosszú távú sikeressége érdekében elengedhetetlen, hogy a családtagok olyan kötelezettségeket is vállaljanak, amelyek néha személyes érdekeikkel ellentétesek.

1 Magyar nyelven: A családi alkotmány hatása a társasági jogban. A ténybeli megállapodás jogi relevanciájáról a családi vállalkozásoknál.

A családi alkotmány ebben a kontextusban olyan kiegészítő dokumentumként jelenik meg, amely a családi vállalkozások működését szabályozó szerződéseket egészíti ki. A dokumentum célja, hogy erősítse a családtagok közötti összetartást, elősegítse a konfliktusok kezelését, és támogassa a generációkon átívelő vállalkozási struktúrát. A szerző bemutatja, hogy a családi alkotmány nem csupán jogi értelemben releváns, hanem kulturális és érzelmi szempontból is fontos eszköz lehet a vállalkozás és a család közötti harmónia fenntartásában. A bevezető kiemeli, hogy a családi alkotmány kidolgozása alapos és irányított egyeztetési folyamat eredménye, amelyben a családtagok közösen vitatják meg az alapvető értékeiket, céljaikat és az együttműködés szabályait. Az alkotmány ennek a közös megegyezésnek az írásos megfogalmazása, amely iránymutatás-ként szolgál a családtagok számára a jövőbeli döntések és konfliktusok kezelésében.

A családi alkotmányok jelentősége az utóbbi években növekvő figyelmet kapott mind a gyakorlatban, mind a tudományos diskurzusban. A szerző rámutat, hogy a családi alkotmányok egyre elterjedtebbek nemcsak Németországban, hanem nemzetközi szinten is, például az Egyesült Államokban, Spanyolországban, Olaszországban, Franciaországban és az ázsiai országokban. A növekvő népszerűséget a tanácsadói iparág fejlődése is elősegítette, amely egyre több vállalkozást ösztönöz ilyen dokumentumok kidolgozására.

Bár a családi alkotmányokkal szemben időnként kritikák is megfogalmazódnak, miszerint azok csupán „*divatos tanácsadói termékek*”, a gyakorlat és a pozitív visszajelzések azt mutatják, hogy ezek a dokumentumok valóban hozzájárulnak a családi vállalkozások hosszú távú fenntarthatóságához. A szerző a bevezetőben felvázolja a könyv célját, amely a családi alkotmányok jogi természetének, társasági jogi hatásainak és gyakorlati alkalmazhatóságának átfogó vizsgálata.

A könyv első fejezete (*Das Familienunternehmen*) átfogó képet nyújt a családi vállalkozások mibenlétéről és sajátosságairól. Sebastian Bong alapos elemzéssel vezeti be a témát, kiemelve a családi vállalkozások egyedi természetét, amely szorosan kapcsolódik a család és a vállalkozás közötti dinamikához. A családi vállalkozások nem csupán gazdasági egységek, hanem érzelmi, kulturális és társadalmi kötelékek által meghatározott struktúrák, amelyek működése és sikere a családtagok közötti szoros és jó kapcsolaton alapul. A családtagok gyakran kettős szerepben jelennek meg, egyfelől mint tulajdonosok, másfelől mint aktív résztvevők a vállalkozás működésében, ami sajátos előnyöket és kihívásokat egyaránt magában hordoz.

A szerző a családi vállalkozás fogalmának meghatározásával kezdi az elemzést, hangsúlyozva, hogy az ilyen típusú vállalkozások működését nem kizárólag jogi keretek határozzák meg, hanem nagyban befolyásolják a családtagok közötti személyes kapcsolatok, közös értékek és célok. A család domináns szerepe a tulajdonlásban és a döntéshozatalban különleges helyzetet teremt, amely egyszerre biztosít stabilitást és lehetőséget, de ugyanakkor konfliktusok forrása is lehet. A generációkon átívelő működés és a hosszú távú perspektíva szintén kiemelt jelentőségű, hiszen a családi vállalkozások általában arra törekednek, hogy örökségként adják tovább a vállalkozást a következő generációknak. Ez a törekvés gyakran az öröklési folyamat és a generációváltás során ütközik kihívásokba, különösen akkor, ha az utódok elkötelezettsége vagy képességei nem felelnek meg az elvárásoknak.

Az első fejezetben a szerző részletesen elemzi a családi vállalkozások érzelmi és szociális tőkéjét, amely alapvetően meghatározza a vállalkozások működését. Az érzelmi tőke, amely a bizalmon, a közös értékeken és a szoros családi kapcsolatokon alapul, elősegíti a döntéshozatalt és a konfliktusok kezelését, ugyanakkor bizonyos helyzetekben akadályozó tényezővé is válhat, különösen akkor, ha az érzelmek és a racionális üzleti döntések ütköznek. A családi vállalkozások működésének jogi keretei is központi témát jelentenek a fejezetben. Bong rámutat arra, hogy bár a családi vállalkozások általában szilárd jogi alapokra vannak felépítve, a jogi keretek nem mindig képesek kezelni a családtagok közötti érzelmi és személyes kapcsolatokat. Ebből kifolyólag az informális szabályok, mint például a családi alkotmány, különösen fontosak. Ezek az informális eszközök kiegészítik a jogi kereteket, és elősegítik a vállalkozás és a család közötti harmónia fenntartását.

A családi alkotmány jelentőségét a szerző a fejezet végén emeli ki, mint olyan eszközt, amely világos iránymutatást nyújt a családtagok számára a vállalkozás működésével kapcsolatos alapvető kérdésekben. A dokumentum nem csupán jogi értelemben releváns, hanem kulturális és érzelmi szempontból is fontos szerepet játszik, mivel hozzájárul a családi összetartás erősítéséhez, a konfliktusok megelőzéséhez és a közös célok eléréséhez. Az első fejezet tehát arra világít rá, hogy a családi vállalkozások sikeressége nem csupán a formális jogi kereteken múlik, hanem azokon az informális tényezőkön is, amelyek a családtagok közötti bizalomra, elkötelezettségre és közös célokra épülnek. Bong érvelése szerint a családi alkotmány nemcsak a vállalkozás működését szabályozza, hanem a család és a vállalkozás közötti együttműködés alapvető pillérévé is válik. Ez a fejezet szilárd elméleti alapot nyújt a családi vállalkozások további vizsgálatához és a családi alkotmány jogi relevanciájának megértéséhez.

Sebastian Bong könyvének második fejezete (*Die Familienverfassung*) a családi alkotmányt mint fogalmat, gyakorlatot és eszközt állítja középpontba, bemutatva annak történeti előzményeit, funkcióit és jogi relevanciáját. A fejezet célja, hogy elméleti és gyakorlati szempontból is megvilágítsa, hogyan járul hozzá a családi alkotmány a családi vállalkozások fenntarthatóságához és belső összhangjához. A szerző kiindulópontként ismerteti a családi alkotmány modern fogalmát, amely a vállalkozások irányításának és a családi kapcsolatok menedzselésének egyre elterjedtebb eszközévé vált.

A fejezet elején Bong a családi alkotmány történeti gyökereit vizsgálja. Rámutat, hogy a modern családi alkotmányok elődei megtalálhatók a nemesi családok házi törvényeiben, valamint a családi hitbizományok (*fideicommissum familiae*) rendszerében, amelyek a családi vagyon és hatalom generációkon átívelő fenntartására törekedtek. Ezek a hagyományos intézmények különösen nagy hangsúlyt fektettek a család egységének és vagyonának megőrzésére, amely szándék máig visszaköszön a családi alkotmányok célkitűzéseiben. Az iparosodás és a modern gazdasági környezet kialakulásával ezek a régi struktúrák azonban alkalmazkodásra kényszerültek, és egyre inkább a vállalkozói (polgári) családok igényeit kezdték kiszolgálni.

A történeti áttekintést követően a szerző a családi alkotmány mai funkcióit tárgyalja. A modern családi alkotmányok fő célja, hogy irányelveket és kereteket nyújtsanak a családtagok együttműködéséhez, egyúttal hozzájáruljanak a vállalkozás stabilitásához és hosszú távú fennmaradásához. Bong hangsúlyozza, hogy a családi alkotmányok

legfontosabb szerepe nem pusztán a jogi szabályozásban rejlik, hanem abban, hogy közös értékeket és célokat fogalmazzanak meg, valamint elősegítsék a családtagok közötti kommunikációt és konfliktuskezelést. A családi alkotmány ily módon egyfajta „relációs kormányzás”-ként működik, amely kiegészíti a vállalkozás formális jogi kereteit. A szerző szerint a relációs (vállalati) kormányzás olyan irányítási és együttműködési megközelítés, amely az érintettek közötti kapcsolatokra, bizalomra és közös normákra épít, ahelyett, hogy kizárólag formális szabályokra és szerződésekre támaszkodna. Ez a modell különösen hasznos hosszú távú, összetett kapcsolatok esetében, ahol a formális keretek nem elégségesek a dinamikus és gyakran változó viszonyok kezeléséhez. Ez a megközelítés alapvetően a kölcsönös bizalmat, elkötelezettséget és a közös értékeket helyezi előtérbe, mivel ezek a tényezők minimalizálják a konfliktusokat, támogatják az érdekek összehangolását, és segítik a hatékony kommunikációt. Ez a megközelítés nem csupán a formális szerződéseket használja iránymutatásként, hanem informális megállapodásokat és nem kötelező érvényű normákat is, amelyek nagyobb szabadságot és gyorsabb alkalmazkodást tesznek lehetővé.

Bong részletesen elemzi a családi alkotmányok gyakorlati megvalósítását, különösen a kidolgozásuk folyamatát. Bong rámutat, hogy a családi alkotmány kidolgozása általában komplex, külső szakmai szereplőkre is épülő egyeztetési folyamat eredménye, amelynek során a családtagok közösen vitatják meg az együttműködés alapelveit, a vállalkozás jövőképét és az egyéni szerepek meghatározását. Ez a folyamat nemcsak a konszenzus kialakítását segíti elő, hanem erősíti a családtagok közötti kötelek kialakulását vagy erősödését. A dokumentum végleges formájában rögzíti a család közös értékeit, stratégiáit és a konfliktusok kezelésére szolgáló mechanizmusokat, amelyek a hosszú távú sikeresség alapjai.

A fejezet kitér a családi alkotmányok sokféleségére is. Bong bemutatja, hogy a családi alkotmányok tartalma és formája jelentősen eltérhet az egyes vállalkozások között. Míg egyes alkotmányok hangsúlyozottan informálisak, és inkább irányelvekként szolgálnak, addig mások részletes szabályozásokat tartalmaznak, amelyek jogilag is relevánsak lehetnek, jogi kötőerővel bírhatnak. Ez a sokszínűség a családi vállalkozások egyedi igényeit tükrözi, ugyanakkor azt is mutatja, hogy a családi alkotmányok nem egy minden vállalkozásra érvényes sablon szerint működnek. A szerző egyébként nem foglalkozik a jogilag releváns családi alkotmány és a szindikátusi szerződés elhatárolásával (vagy az elhatárolás esetleges lehetetlenségével).

Bong a fejezet végén a családi alkotmány jogi és társasági jogi jelentőségét tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy bár a családi alkotmányok elsősorban informális dokumentumok, jogi relevanciával is bírhatnak, különösen akkor, ha a társasági szerződésbe (létesítő okiratba) vagy más jogi kötőerővel rendelkező dokumentumokba integrálják őket. A családi alkotmányok ily módon nemcsak a család belső viszonyait szabályozzák, hanem befolyásolhatják a vállalkozás működését és a társasági döntéshozatali mechanizmusokat is. A családi alkotmányok a szerző szerint a család és a vállalkozás közötti harmónia alapvető pilléréként jelennek meg.

Sebastian Bong könyvének harmadik fejezete (*Rechtliche Untersuchung*) a családi alkotmányok jogi elemzésére összpontosít, részletesen megvizsgálva azok jogi természetét, társasági jogi hatásait és az egyes gyakorlati alkalmazási lehetőségeket.

A fejezet célja, hogy bemutassa, hogyan illeszkedik a családi alkotmány a társasági jogi keretek közé, és milyen módon fejthet ki közvetlen vagy közvetett hatást a családi vállalkozások működésére.

A szerző a családi alkotmány jogi természetének feltárásával kezdi a fejezetet. Bong szerint a családi alkotmány elsősorban informális megállapodás, amely alapvetően a családtagok közötti konszenzuson alapul. Ugyanakkor bizonyos esetekben formális jogi jelleget ölthet, ha például egyes elemeit beépítik a társasági szerződésbe, más szerződésekbe vagy kötelező szabályzatokba. A jogi természet pontos meghatározása függ attól, hogy az adott dokumentumot milyen módon és célból alkalmazzák. A szerző kiemeli, hogy a családi alkotmány egyfajta „*relációs szerződésként*” értelmezhető, amely a jogi kötelezettségek mellett társadalmi és érzelmi normákat is magában foglal.

A fejezet második része a családi alkotmány társasági lehetséges hatásait vizsgálja. Bong alaposan elemzi, hogy milyen módon befolyásolhatja a családi alkotmány a vállalkozás működését, különösen a döntéshozatali folyamatokat, a tulajdonosi struktúrát és a családtagok jogait. A családi alkotmány jogi hatása gyakran közvetett, például csupán iránymutató szerepet tölthet be a társasági szerződések értelmezésében vagy a társaság belső szabályainak kialakításában. Bizonyos esetekben azonban közvetlen jogi relevanciája is lehet, ha például a társasági szerződés explicit módon hivatkozik rá, vagy ha a családtagok aláírásukkal kötelezővé teszik magukra nézve. A szerző példákat hoz arra, hogy a családi alkotmány hogyan járulhat hozzá a tulajdonosi konfliktusok kezeléséhez, a generációváltás szabályozásához, valamint a társasági döntéshozatal átláthatóságának növeléséhez.

A fejezet harmadik része a családi alkotmányok gyakorlati alkalmazási formáit tárgyalja. Bong itt részletesen elemzi azokat a konkrét helyzeteket, amelyekben a családi alkotmány szerepet játszhat. Ezek közé tartozik például a családtagok közötti konfliktusok rendezése, a stratégiai döntéshozatal támogatása, vagy akár a vállalkozás és a családtagok közötti kötelezettségek meghatározása. A szerző külön figyelmet fordít azokra az esetekre, amikor a családi alkotmány tartalmát a kógens jogi normákkal összhangban kell alkalmazni, például az öröklési jog, a társasági jog vagy a munkajog keretében.

A fejezet egyik fontos témája a családi alkotmány és az úgynevezett „*soft law*” viszonya. Bong megvizsgálja, hogy a családi alkotmány hogyan illeszkedik a nem kötelező jogi normák kategóriájába, és milyen szerepet játszhat a családtagok közötti viselkedés irányításában. Sok esetben a családi alkotmány nem kötelező erejű normákon keresztül irányítja a családtagok viselkedését és döntéshozatalát. A szerző rámutat, hogy a családi alkotmány jogi hatásainak értékelésekor fontos figyelembe venni annak tartalmát, szerkezetét és a családtagok közötti konszenzust. Az olyan elemek, mint a konfliktuskezelési mechanizmusok, a döntéshozatali szabályok vagy a családtagok jogai és kötelezettségei, különösen fontosak lehetnek a jogi relevancia szempontjából.

A könyv zárórésze (*Zusammenfassung wesentlicher Ergebnisse*) az eredmények átfogó összegzését nyújtja. A szerző összekapcsolja a könyv korábbi fejezeteiben tárgyalt elméleti és gyakorlati megállapításokat, és átfogó képet ad arról, hogy a családi alkotmány miként járul hozzá a vállalkozások és a család közötti együttműködés erősítéséhez. Bong azt hangsúlyozza, hogy a családi alkotmány legnagyobb értéke abban

rejlík, hogy hidat képez a formális jogi keretek és az informális családi normák között. A dokumentum létrehozása során fontos, hogy a családtagok aktívan részt vegyenek az egyeztetési folyamatban, mivel ez nemcsak a családi alkotmány tartalmának hiteles-ségét, hanem annak elfogadottságát és tiszteletben tartására vonatkozó hajlandóságot is növeli. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a családi alkotmány kidolgozása nem egyszeri esemény, hanem folyamat: rendszeres felülvizsgálatokkal és aktualizálásokkal kell fenntartani.

Kritikai észrevételként azt lehet kiemelni, hogy a könyv hangsúlyosan jogelméleti megközelítést alkalmaz, ami rendkívül hasznos a téma mélyebb megértéséhez. Azonban ez néha a gyakorlati példák rovására történt. Hasznos lett volna konkrét családi alkotmányok tartalmi elemzését is elvégezni. Hiányzik a családi alkotmány elhatárolása más kapcsolódó jogi instrumentumoktól, például a részvényesi vagy szavazási megállapodásoktól, amely a könyv egyik potenciálisan fontos eleme lehetett volna. Bár a könyv nemzetközi példákra is utal, részletesebb összehasonlítás a különböző jogrendszerek családjogi alkotmány-gyakorlatával még gazdagabbá tette volna a vizsgálatot. Végül pedig a szerző alapvetően pozitív képet fest a családi alkotmányról, de kevésbé hangsúlyozza annak lehetséges korlátait vagy visszaélés-szerű alkalmazását. Például érdemes lett volna részletesebben megvizsgálni, hogy mi történik akkor, ha a családi alkotmány tartalma konfliktusba kerül a formális jogi szabályozással, vagy ha a dokumentumot a családtagok egy része nem tartja be.

Ezek a kritikai észrevételek nem csökkentik a könyv tudományos értékét. Ugyanis a könyv a német jogirodalomban megszokott módon rendkívül részletes és pontos munka. És a szerző végkövetkeztetésével, amely szerint a családi alkotmány sokoldalú eszköz a családi vállalkozások számára, különösen azok számára, amelyek hosszú távú fenntarthatóságra törekcszenek, csak egyetérteni lehet.

E lapszám szerzői

Barabás Anita

ORCID: 0009-0008-5851-3497

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen.

e-mail: barabasanita96@gmail.com

Fazakas Zoltán József

egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

e-mail: fazakas.zoltan.jozsef@kre.hu

Fábián Gyula

ORCID: 0000-0002-9427-4584

egyetemi docens, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár, és Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Jogtudományi Kar, Kolozsvár.

e-mail: fabian_gy@yahoo.com

Ilyés Kinga

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;

gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest;

megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.

e-mail: ilyes.kinga@centraleuropeanacademy.hu

Kádár Hunor

egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.

e-mail: kadarhuni@yahoo.com

Leszkoven László

egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.

e-mail: laszlo.leszkoven@uni-miskolc.hu

Nagy Gellért

ORCID: 0000-0002-8633-3038

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;

gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest;

megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.

e-mail: nagy.gellert@centraleuropeanacademy.hu

Nótári Tamás

az MTA doktora, egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.
e-mail: tamasnotari@yahoo.de

Szentpáli-Gavallér Pál

ORCID: 0000-0002-8376-262X
PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc.
e-mail: pal.szentpali-gavaller@mfi.gov.hu

Veress Emőd

ORCID: 0000-0003-2769-5343
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, és Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék.
e-mail: emod.veress@sapientia.ro

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emalcim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **fél-idézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint „*az ő jogalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármi kötelmi jogalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla*”.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerülendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnev: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnev: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idegen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnév, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesoră. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerzős művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről* = Lábady Tamás emlékkönyv, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. Uo., 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok...*, *i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. Uo., 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits...*, *i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN Éva: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodell-jének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrektúra elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató